

EKONOMICKÝ ČASOPIS | 9 ¹⁹⁶⁸ XVI

Z OBSAHU

Július Bránik, Marxova teória produktívnej práce a súčasné poňatie národného dôchodku – Mojmír Ondráček, Návravnosť rozvojových pôžčiek v mezinárodním mēřítku: aplikace poznatků z analýzy dlžnického cyklu – Jaroslav

Fidrmuc, Historický prístup k Marxovej teórii o postavení robotníckej triedy, koncepcie jej výkladu a otázka rehabilitácie názorov K. Kautského – Vladimír Bachár, Federálny systém a riadenie národného hospodárstva v USA – Drahoš Šíbl, Montánna únia (štatistický prehľad) – Recenzie a bibliografia – Správy

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

State

Július Bránik, Marxova teória produktívnej práce a súčasné poňatie národného dôchodku	817
Mojmír Ondráček, Návravnosť rozvojových pôžiek v mezinárodnom mēřítku: aplikácie poznatku z analýzy dluzníckeho cyklu	833
Jaroslav Fídrnuc, Historický prístup k Marxovej teórii o postavení robotníckej triedy, koncepcie jej výkladu a otázka rehabilitácie názorov K. Kautského	848

Prehľady

Vladimír Bachár, Federálny systém a riadenie národného hospodárstva v USA	862
Drahoš Šíbl, Montánna únia (štatistický prehľad)	871

Recenzie a bibliografia

P. N. C. Okigbo, Africa and the Common Market – D. Šíbl	882
C. W. Churchman, R. L. Ackoff, E. L. Arnoff, Úvod do operačného výzkumu – J. Zahradníková-Holoušová	884
Z knižní produkce nakladatelství Entreprise Moderne d'Édition – E. Kudrna	884
Nové zásady riadenia národného hospodárstva (Bibliografia) – L. Greiner	885

Správy

Výskumný program Výskumného ústavu životnej úrovne (I. Jakúbek)	887
Správa o štúdiijnom pobyte v Amsterdame (D. Šíbl)	892
Správy o obsahobách kandidátskych dizertačných prác	893

Vedúci redaktor Ernest Freistadt

Zástupca vedúceho redaktora Ivan Okáli

Tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská

Redakčná rada: Jozef Dančo, Ján Ferienc, Zdeněk Hába, Štefan Heretik, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Milan Majcher, Jaroslav Němec, Viktor Pavlenda, Pavol Rapoš, Mikuláš Sedláč, Jozef Sojka, Ján Tomčáni, Pavol Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, ulica Gen. Dr. M. R. Štefánika 4, tel. 357-61-65

Toto číslo bolo redakčne spracované v auguste 1968

JULIUS BRÁNIK

Marxova teória produktívnej práce a súčasné poňatie národného dôchodku

Súčasná metodika výpočtu národného dôchodku v marxistickej politickej ekonómii a v praxi národohospodárskeho plánovania väčšiny socialistických krajín je ovplyvnená tradičným rozlišovaním produktívnej a neproduktívnej práce, pričom sa priznáva produktívny charakter iba práci vo sfére materiálnej výroby. Podľa bežnej plánovacej praxe sú do sféry produktívnej práce okrem výroby tovarov, nákladnej dopravy a služieb spojov obsluhujúcich výrobu zaradené — i keď nie všeobecne a dôsledne — aj tzv. služby materiálnej povahy (hlavne opravy).

Toto nazeranie je teoreticky neutržateľné, jeho aplikácia na kategóriu národného dôchodku — ako sa pokúsim ďalej podrobnejšie doložiť — vyvoláva logické rozpory a je v skutočnosti vážnou prekážkou rozpracovania marxistickej teórie národného dôchodku. Napriek množiacim sa kritickým hlasom sa však v praxi národohospodárskeho plánovania a štatistiky udržujú naďalej. Jeho prívrženci sa dovoľávajú Marxovej autority a niekedy sa dokonca tvrdí, že vymedzenie produktívnej práce vo sfére materiálnej výroby tvorí základný kameň Marxovej pracovnej teórie hodnoty.

Skutočný Marxov pohľad na produktívnu prácu sa však diametrálne líši od bežného nazerania. V tejto stati sa pokúsim osvetliť Marxovu teóriu produktívnej práce. Jeho polemika proti A. Smithovi a proti Smithovým odporcom v jeho diele *Teórie o nadhodnote*,¹ z ktorej popri *Kapitáli* čerpáme hlavné poznatky o vlastnom Marxovom stanovisku, nesie síce pečať svojej doby, avšak očistená od rozličných imputovaných výkladov má podľa môjho názoru čo povedať i k súčasnej problematike, hoci ide o riešenie v úplne inej polohe.²

¹ Karel Marx, *Teorie o nadhodnote*, Praha 1958.

² Za Marxových čias išlo o čisto teoretický spor so silným politickým a ideologickým prívzkom, teraz ide hlavne o vzťah k národnému dôchodku.

Prirodzene, nejde len o to vrátiť sa k Marxovej teórii produktívnej práce očistenej od dogmatických deformácií,³ a to ani z praktického, a tým menej z teoretického aspektu, ale o jej rozvíjanie a riešenie spornej otázky so zreteľom na nové javy (rozvoj terciárnej sféry) tak, aby sa mohla stať základom modernej teórie národného dôchodku, zodpovedajúcej súčasným požiadavkám. V tejto štúdiu nekládol som si však za cieľ takúto teóriu vypracovať alebo hoci len i načrtnúť. Problematika národného dôchodku je oveľa širšia a zahrnuje celý rad ďalších zložitých otázok, ktoré vyžadujú samostatné štúdium. Zaoberám sa výlučne vzťahom služieb k národnému dôchodku a obmedzím sa na stručnú úvahu o možných variantoch riešenia nastolenej problematiky v socialistickom hospodárstve.

Diskusia o Marxovom chápaní produktívnej práce

Diskusia o tejto otázke v marxistickej literatúre je v podstate interpretačným sporom o správny výklad Marxovho stanoviska. Príčinou sporov je čiastočne skutočnosť, že Marx už nestačil redakčne pripraviť *Teorie o nadhodnote* pre tlač, rukopis obsahuje i nejasné formulácie a len dôkladné štúdium jeho polemiky proti Smithovi a proti Smithovým odporcom v kontexte s jeho pracovnou teóriou hodnoty umožňuje utvoriť si správnu predstavu o jeho pohľade na produktívnu prácu.⁴

Marx nadväzuje na Adama Smitha a v štvrtjej kapitole svojho diela

³ Ostatne táto štúdia si nerobí nárok na rozbor všetkých aspektov Marxovej teórie produktívnej práce. Malo by to byť úlohou marxológie, ktorá po prekonaní dogmatického prístupu k Marxovmu dielu má pred sebou vďačné pole znovu objaviť mnohé Marxove myšlienky aj pre marxistickú politickú ekonomiu. Týka sa to nielen kategórie produktívnej práce, ale pracovnej teórie hodnoty vôbec a iných oblastí.

⁴ Diskusia bola zvlášť živá v dvadsiatych a tridsiatych rokoch v Sovietskom zväze. J. Kronrod, ktorý je prívržencom bežného nazerania na produktívnu prácu, v článku *Základní otázky marxisticko-leninského řešení produktivní práce v kapitalismu a socialismu* [Věstník Akademie věd SSSR odd. ekon. a práce (1947), č. 1 — vyšlo česky v publikácii SÚP Rozprawy o plánování sv. 2 v nakl. Orbis roku 1949] uvádza diskusie v sovietskych časopisoch *Planovoje chozjajstvo* (1928—1927), *Statističeskij viestnik* (1929), č. 2—3, *Voprosy ekonomiky* (1929), č. 12.

Kronrod rozvíja svoje stanovisko aj v práci *Obščestvennyj produkt i jego struktura pri socializme* (Moskva 1958). Z povojnovéj literatúry uvádzam ešte A. Palcev, *Nacionalnyj dochod pri kapitalizme* (Gospolitizdat, Moskva 1954) a M. V. Kolganov, *Nacionalnyj dochod* (Gospolitizdat Moskva 1961). Zo sovietskych ekonómov najvýznamnejším odporcom bežného pohľadu na produktívnu prácu je S. Strumilin, ktorý sa znovu vracia k otázke v stati *K scheme balansa narodnogo chozjajstva SSSR v zborníku Učonyje zapisky po statistike* (Moskva 1955).

Veľmi obšírna bola diskusia v poľskej literatúre. Bežný pohľad obhajuje B. Minc v knihe *Zagodnienia ekonomii politycznej socjalizmu*, Varšava 1957 a L. Zienkowski, *Jak oblicza sie dochod narodowy*, Varšava 1959. S kritikou vystúpil prof. Brus v článkoch *Na marginesie obliczen dochodu narodowego Polski*. *Zycie Gospodarcze* (február 1959) a *Liczby czie liczby*. *Zycie Gospodarcze* (jún 1962).

hneď úvodom upozorňuje, že „u neho nachádzame dve určenia o tom, čo nazýva produktívnou prácou, ktoré sa navzájom prepletajú a vopred chceme preskúmať *prvé* (podčiarkol J. B.) určenie (str. 151).

Marx, rozoberajúc Smithove názory, prichádza k takému záveru: „Produktívna práca je určovaná z hľadiska kapitalistickej výroby a A. Smith vec pojmove vyčerpá, udrel kliniec po hlavu — je to jedna z jeho najväčších vedeckých zásluh (a ako Malthus správne poznamenal, ostáva rozlišovanie produktívnej a neproduktívnej práce základom celej buržoáznej ekonomiky), že produktívnu prácu definoval ako prácu, ktorá sa *bezprostredne vymieňa proti kapitálu*, t. j. definoval ju výmenou, ktorou sa výrobné podmienky práce a hodnota vôbec, peniaze či tovar, iba premieňajú na kapitál (a práca na námezdnú prácu vo vedeckom zmysle slova) str. 156.

A Marx hneď pokračuje: „tým je absolútne určené, čo je *neproduktívna práca*. Je to práca, ktorá sa vymieňa nie proti kapitálu, ale *bezprostredne* proti dôchodku, teda proti mzde alebo zisku. (Samozrejme zisku, ktorý kapitalisti používajú pre svoju osobnú spotrebu — pozn. J. B.)... Tieto kritériá teda nevyplývajú z hmotného určenia práce (ani z povahy výroby, ani z určenia práce ako práce konkrétnej), ale z určitej spoločenskej formy, zo spoločenských výrobných vzťahov, v ktorých sa uskutočňuje“ (str. 156).

A. Smith má však aj druhé protichodné určenie produktívnej práce, ktoré formuluje Marx takto: „Produktívna práca je taká, ktorá produkuje *tovary*, a *neproduktívna* práca taká, ktorá produkuje osobné služby“ (str. 172).

Vznik tohto rozporu u Smitha vysvetľuje Marx takto: „Je jasné, že v tej miere, v akej si kapitál podrobuje celú výrobu — teda v akej všetok tovar sa vyrába pre obchod, a nie pre bezprostrednú spotrebu a úmerne tomu vzrastá i produktivita práce — zväčšuje sa stále viac i *hmotný rozdiel* (podčiarkol J. B.) medzi produktívnymi a neproduktívnymi pracovníkmi, a to tým, že prví, nehľadiac na malé výnimky, budú vyrábať výlučne *tovary* a poslední s malými výnimkami budú vykonávať len osobné služby... To je jedno z hľadísk, ktoré A. Smitha priviedli k tomu, aby okrem prvého a *zásadne určujúceho* (podčiarkol J. B.) rozlišovacieho znaku (differentia specifica) pripojil ďalšie“ (str. 159—160).

Marx ustavične upozorňoval na slabinu teórie A. Smitha, na jeho dvo-

V NDR bežný pohľad obhaja H. Koziolok, *Grundfragen der marxistisch leninistischen Theorie des Nationaleinkommens*, Berlín 1957.

Z maďarskej literatúry poukazujem na kritickú stať Burger Kálmáné, *Spotrebné služby a tovarová výroba*. Közgazdasági szemle (1963), č. 5. Z československej literatúry na kritické stanovisko doc. Adama v stati „*Národní důchod a služby*“. Politická ekonomie (1965), č. 11, a Ing. Šádu *Hospodářská podstata služeb*. Politická ekonomie (1968), č. 6, doc. Kontru *Príspevok ku gnozeologickému chápaniu služieb*. Politická ekonomie (1968), č. 7.

jaké protirečivé určenie produktívnej a neproduktívnej práce. Pristupujú k rozboru vulgarizátorských teórií, poukazuje priamo na to, že „odporcovia A. Smitha nechali bez povšimnutia jeho prvé *vecné* (podčiarkol J. B.) vysvetlenie, zato chopili sa druhého vysvetlenia a vyzdvihovali tu *nevynutné rozpory a nedôslednosti*“ (podčiarkol J. B.) (str. 172).

V polemike proti francúzskemu ekonómovi Ferrierovi nachádzame u Marxa túto poznámku: „Vidíme, ako A. Smith zamieňaním oboch svojich definícií svoju *hlavnú definíciu veľmi oslabuje a sploštuje*“ (podčiarkol J. B.) (str. 263).⁵

V prílohe č. 12 svojho diela *Teórie o nadhodnote* rozvíja Marx svoje vlastné stanovisko ku charakteristike produktívnej a neproduktívnej práce. Obráťme teraz našu pozornosť na vývody uvedené v tejto prílohe, ktoré — ako na to správne upozorňuje Ústav marxizmu-leninizmu pri ÚV KSSZ — obsahuje Marxov vlastný vedecký názor na túto otázku.

„*Za produktívnu prácu* možno preto označiť takú, ktorá sa priamo vymieňa *proti peniazom ako kapitálu*, alebo čo je iba skrátеныm výrazom toho, ktorá sa vymieňa bezprostredne *proti kapitálu*, t. j. proti peniazom, ktoré sú samy osebe kapitálom, majú určenie fungovať ako kapitál alebo vystupujú *proti pracovnej schopnosti ako kapitál*“ (str. 404—405).

Svoje úvahy o charakteristike práce ako produktívnej práce Marx uzatvára takto: „Kapitalistický *výrobný* (podčiarkol J. B.) proces nie je preto *iba* výrobou tovarov. Je to proces, ktorý absorbuje neplatenú prácu, ktorý mení materiál a pracovné prostriedky — výrobné prostriedky — na prostriedky absorpcie neplatennej práce. Z toho vyplýva, že byť *produktívnu prácu* je určením práce, ktorá priamo nemá nič spoločné *s určitým obsahom práce*, s jej zvláštnou užitočnosťou alebo zvláštnou úžitkovou hodnotou, v ktorej sa predstavuje“ (str. 409—410).

Potom prechádza Marx k výkladu o neproduktívnej práci a vraví: „V prípadoch, keď sa uskutočňuje výmena peňazí priamo proti práci, bez toho, žeby táto produkovala kapitál, teda nie je *produktívnu prácu*, kupuje sa ako *služba*, čo nie je nič iné ako výraz zvláštnej úžitkovej hodnoty, ktorú práca poskytuje ako každý iný tovar“ (str. 412). V tomto výroku ako aj v celej tejto časti Marx veľmi zreteľne rozlišuje služby, ktoré sa priamo podriaďujú kapitálu a zhodnocujú ho, vytvárajúc nadhodnotu, a preto sú produktívne, a služby, ktoré sa nevymieňajú proti kapitálu, lež proti dôchodku, ktorými sa tieto dôchodky spotrebúvajú, nie sú prostriedkom obohacovania, a preto sú neproduktívne. Avšak redakcia Ústavu marxizmu-leninizmu pri ÚV KSSZ dala tejto časti nadpis: *Neproduktívna práca ako práca, ktorá poskytuje služby* (str. 410). Tento nadpis

⁵ Na dvojaké protirečivé určenie produktívnej práce u Smitha poukazuje aj Štefan Heretik v diele *Náčrt dejín politickej ekonómie* (Bratislava 1958) a zdôrazňuje, že „vysvetlenie produktívnej práce za kapitalizmu ako práce, ktorá sa vymieňa bezprostredne za kapitál (variabilný) a vytvára zisk, patrí medzi Smithove najväčšie vedecké zaslúhy.“

môže vzbudiť mylný názor, akoby Marx považoval všetky služby za neproduktívne, čo nijako nezodpovedá obsahu.

Avšak Marx nezavrhuje úplne určenie produktívnej práce ako práce vyrábajúcej *tovary*.

Treba si však všimnúť príčiny, pre ktoré Marx pripúšťa i toto určenie. V polemike proti francúzskemu národohospodárovi Garnierovi poznamenáva, že Garnier „nechtiac ukazuje, aká je skrytá spojitosť medzi prvou Smithovou definíciou (práca, ktorá sa vymieňa proti dôchodku) a druhou definíciou (práca, ktorá sa fixuje v materiálnom predajnom tovare, a práca, ktorá sa v ňom nefixuje). Tie druhy práce, ktoré sa nefixujú v tovare, *nemôžu* byť už svojou povahou vo väčšine prípadov podriadené kapitalistickému spôsobu výroby; iné druhy práce mu podriadené môžu byť“ (str. 186). Na základe týchto úvah prichádza potom k záveru, „že pre produktívnych pracovníkov, t. j. pracovníkov produkujúcich kapitál, možno považovať za charakteristické, že ich práca sa realizuje *v tovaroch*, v materiálnom bohatstve. A takto by dostala *produktívna práca* druhé *vedľajšie* (podčiarkol J. B.) určenie, ktoré sa líši od jej *rozhodujúcej* (podčiarkol J. B.) charakteristiky, úplne ľahostajnej voči *obsahu práce* a nezávislej od nej“ (str. 418).

Toto vedľajšie nepresné určenie považoval Marx za prípustné, pretože služby považoval z hľadiska kapitalistického podnikania za zanedbateľné. „Všetky tieto prejavy kapitalistickej výroby v tejto oblasti sú v porovnaní s celou výrobou tak nevýznamné, že si ich vôbec nemusíme všimnúť“ (str. 420)].

Dnes tvoria služby veľké a naďalej stále sa rozvíjajúce odvetvie kapitalistického podnikania. Marxov predpoklad o zanedbateľnosti služieb ako predmetu kapitalistického podnikania nie je už aktuálny.

Abý sa správne pochopila polemika, ktorá sa okolo otázky produktívnej a neproduktívnej práce rozvinula, ako aj Marxovo stanovisko k nej, treba si uvedomiť, z akých *pohnútok* a v akej *historickej situácii* sa otázka nastolila. Ide o to, že mladá buržoázna spoločnosť zdedila sociálnu štruktúru so skostnatenými formami delby práce, ktoré sa vyvinuli za feudalizmu, a tá sa stala vážnou prekážkou ďalšieho rozvoja výrobných síl. Ešte uprostred minulého storočia vyznačovala sa napr. anglická spoločnosť tým, že proti vzráňajúcej sa buržoázii stála mocensky silná šľachta so svojimi výsadami, s veľkým parazitným aparátom funkcionárov štátu, cirkvi a pod. a okrem iného aj s obrovským počtom služobníkov. Marx cituje parlamentnú správu z roku 1862 (str. 201), podľa ktorej v Spojenom kráľovstve počet všetkých zamestnancov vo fabrikách tvoril iba 775 535, zatiaľ čo len ženského služobníctva sa napočítalo vtedy v Anglicku asi milión. Pritom je známe, ako silne boli v Anglicku zastúpení muži v domácom služobníctve. V podmienkach feudalizmu, podobne ako za otrokárskeho zriadenia, prácou sa opovrhovalo a ešte pre obdobie absolutizmu priliehavo vyjadril panujúci názor Montesquieu, ktorého výrok Marx cituje: „Keby boháči veľa neutrácali, chudobní by museli umierať hladom“ (str. 308).

Takéto názory na prácu vyjadrovali ideológovia vládnučích tried v podmienkach otvorených foriem vykorisťovania, sankcionovaných spoločenskými zákonmi, aké existovali za otrockého a feudálneho zriadenia.

Nástupom buržoázie nastáva základná zmena v nazeraní na prácu. Otvorený pohľadový

pomer k práci stal sa vážnou prekážkou rozvoja výrobných síl a boj proti zastaraným názorom a vytváranie nového nazerania na prácu a jej význam pre spoločnosť tvorí dôležitú časť formujúcej sa buržoáznej ideológie, ako to vidíme zvlášť výrazne u predstaviteľov klasickej politickej ekonómie, u ktorých pracovná teória hodnoty sa stáva stredobodom celej politickej ekonómie. Ich zásluhou začala sa venovať veľká pozornosť otázke práce, rozlišovaniu produktívnej a neproduktívnej práce a okolo tejto otázky sa rozprúdila prudká polemika.

Fyziokrati považovali iba prácu v poľnohospodárstve za produktívnu a zásluha A. Smitha je v tom, že prekonal obmedzený pohľad fyziokratov ako aj merkantilistov a rozvinul pojem produktívnej práce ako práce tvoriacej nové hodnoty. Produktívnu prácu ako zdroj a základ blahobytu a bohatstva národa staval proti neproduktívnej práci, ktorá bola za jeho čias z hľadiska buržoáznej spoločnosti väčšinou aj neužitočná.

A. Smith ako vynikajúci predstaviteľ mladej revolučnej buržoázie nastavuje vládnúcim feudálnym kruhom a ich parazitnej čeladi ich pravú tvár v ostrom svetle a Marx cituje jeho výroky: „Je preto najväčšia nehanobnosť a domýšľavosť, ak kráľovia a ministri si robia nárok dozeráť na to, aby občania šetrili, a chcú obmedzovať ich výdavky zákonmi proti prepychu a zákazom dovozu zahraničných prepychových tovarov. Sami sú vždy a bez výnimky najväčší márnostatníci v spoločnosti. Nech si všimajú svoje vlastné utrácanie a starosť o utrácanie občanov môžu pokojne prenechať týmto občanom.“

Pravda, nové nazeranie na prácu malo protirečivý charakter hneď od prvopočiatku. Buržoázii šlo o to, aby sa náležite vyzdvihol význam práce, avšak súčasne zakryl *vykorisťovateľský charakter kapitalistického spôsobu výroby*. Toto protirečenie môžeme pozorovať aj u predstaviteľov klasickej politickej ekonómie. Tak upozorňuje Marx, že zdanlivé ospievanie produktívnych pracovníkov bolo aj u A. Smitha „ospievaním *priemyselne činných kapitalistov* v protiklade k feudálnym pánom [Landlorda] a peňažným kapitalistom, ktorí sú živí iba zo svojich dôchodkov“ (str. 276). Tým zreteľnejšie sa prejavovali tieto protirečenia, keď protiklad medzi buržoáziou a proletariátom sa stal rozhodujúcim protikladom spoločenského vývinu.

„Avšak len čo sa buržoázia... čiastočne zmocnila štátu a čiastočne uzavrela kompromis s jeho starými nositeľmi, ... len čo prestáva byť voči nim predstaviteľom produktívnej práce a proti nej povstávajú skutoční produktívni pracovníci a jej vravia, že žije z úsilia iných ľudí; len čo je dostatočne vzdelaná, aby sa nevyžívala úplne vo výrobe, ale chcela aj „vzdelane“ konzumovať; len čo sa jej duševné práce čoraz väčšími vykonávajú v jej *službách*, vstupujú do služby kapitalistickej výroby, obracia sa list a buržoázia sa usiluje „ekonomicky“ z vlastného hľadiska ospravedlniť, proti čomu predtým kriticky horovala“ (str. 308—309).

Marx takto výstižne charakterizoval dôvody, pre ktoré buržoázna verejnosť musela čoskoro považovať učenie A. Smitha a aj Ricardovo učenie za neprijateľné.

Podstata Marxovho vymedzenia produktívnej práce je pri našej interpretácii v jeho prístupe ku charakteristike práce podľa jej *spoločensko-ekonomického vzťahu* (práca vytvárajúca nadhodnotu) bez ohľadu na to, či ide o výrobu tovarov alebo služieb a bez ohľadu na to, či ide o „materiálnu“ alebo „duchovnú“ produkciu.

Prívrženci bežne prijateľného nazerania uvádzajú proti tejto interpretácii v podstate dva argumenty:

Po prvé, že u Marxa treba rozlišovať všeobecné určenie produktívnej práce v abstraktnej rovine výrobného procesu ako takého, alebo podľa výrazu A. J. Kronroda v citovanej stati „všeobecnú teóriu produktívnej práce“, kde kritériom je obsah práce (materiálna výroba), a teóriu o špecifickej kapitalistickej forme produktívnej práce.

Po druhé, že i v kapitalistickej spoločnosti treba rozlišovať produktívny charakter práce z hľadiska *individuálneho* kapitálu a *z celospoločenského* hľadiska.

Marxistická teória musí vraj vychádzať zo všeobecnej teórie produktívnej práce a v rámci kapitalistickej ekonomiky z celospoločenského hľadiska. Podľa toho je rozhodujúcim znakom produktívnej práce účasť v materiálnej výrobe. Kronrod do materiálnej výroby výslovne zahrnuje aj osobnú dopravu, spoje a komunálne hospodárstvo, ktoré označuje za „hmotné služby.“⁶

Táto argumentácia sa zdanlivo opiera o Marxov výklad výrobného procesu v prvom zväzku *Kapitálu*, kde sa vraví: „Ak sa pozeráme na celý proces z hľadiska jeho výsledku — výrobku, pracovný prostriedok i predmet práce javia sa ako výrobné prostriedky a sama práca ako *produktívna práca*.“ V poznámke pod čiarou je pripojené toto vysvetlenie: „Toto určenie produktívnej práce, ako vyplýva zo stanoviska jednoduchého pracovného procesu, vonkoncom nestačí pre kapitalistický výrobný proces“ (Marx, *Kapitál I*, str. 204, slov. vyd.).⁷

Avšak Marx sa vracia k tejto myšlienke v 14. kapitole prvého zväzku *Kapitálu* (str. 59 a ďalšie) a poukazuje na to, že v kapitalistickej výrobe sa pojem produktívnej práce zužuje a že iba ten robotník je produktívny, ktorý vyrába nadhodnotu pre kapitalistu. Potom doslova pokračuje: „Ak je prípustné voľiť príklad *mimo sféry materiálnej výroby* (podčiarkol J. B.), tak učiteľ je produktívnym robotníkom, ak spracúva nielen detské hlavy, ale aj sám sa lopotí pre obohatenie podnikateľa“ (str. 540). Hneď ďalej priamo upozorňuje čitateľa na dejiny teórie, ktoré mali byť uverejnené ako štvrtý zväzok *Kapitálu*, kde sa bližšie ukáže, že klasická politická ekonómia považovala vždy výrobu nadhodnoty za charakteristický znak produktívneho robotníka.⁸

Chápanie produktívnej práce ako naturálno-vecnej kategórie (určovanej obsahom práce, jej stelesnením v hmotnom výrobku) v skutočnosti nemá oporu v Marxovej teórii, ale je naopak v zjavnom rozpore s ňou. Interpretáčny spor je vlastne sporom o výklad a aplikáciu Marxovej historickej a dialektickej metódy na charakter práce a v tom je azda aj jeho pozitívny poznávací význam pri riešení súčasnej problematiky. Marxov historický prístup ku kapitalistickej výrobe vôbec, ktorý tak zdôraznil a postavil

⁶ Pre úplnosť uvádzam ešte argumentáciu poľského profesora Kaleckého, ktorý sa pridrižiava bežného nazerania na produktívnu prácu vo sfére materiálnej výroby a zdôvodňuje svoje stanovisko tým, že pri sledovaní dynamiky hospodárstva má chápanie národného dôchodku ako materiálnej výroby závažné klady a že meranie zmien reálnych hodnôt (t. j. hodnôt po eliminovaní cenového pohybu) je vcelku ľahšie pre tovary než pre služby (Kalecki, *Náčrt teórie rastu socialistickej ekonomiky*, Praha 1965). Túto argumentáciu nepovažujem za opodstatnenú a bližšie sa ňou v tejto stati nezapodievam.

⁷ Pozri napríklad už Paľcevovo citované dielo.

⁸ Pri konečnej redakcii prvého zväzku *Kapitálu* bol rukopis práce *Teórie o nadhodnote* už hotový.

do ostrého protikladu proti panujúcim predstavám, vzťahuje sa podľa môjho názoru aj na kategóriu produktívnej práce. Nie je ťažké vidieť úzku súvislosť medzi jeho pracovnou teóriou hodnoty a nadhodnoty a teóriou produktívnej práce. Ak sa raz zhodneme na tom, že pojem produktívnej práce vyjadruje *spoločenský vzťah, je ozať* nezmyselné postaviť otázku, čo je práca produktívna vôbec, t. j. bez ohľadu na spoločensko-ekonomické podmienky, v ktorých sa vykonáva. Bežné nazeranie fakticky ignoruje Marxovu metódu, jeho prístup ku skúmaniu ekonomických javov a imputuje Marxovi v otázke produktívnej práce názory, ktoré sú v rozpore s celkovou jeho metódou. Pokúša sa svoj vecno-naturálny pohľad zmiešať so spoločensko-ekonomickým prístupom, čo nevyhnutne vedie k nedôslednostiam a logickým rozporom pri posudzovaní charakteru práce.

Treba ešte pripomenúť, že vážnou prekážkou nezaujatého skúmania celej problematiky boli donedávna ideologicko-politické zábrany, pre ktoré sa námietky proti bežnému nazeraniu striktno odmietali. Ako som uviedol, pridával A. Smith pojmu produktívnej práce *hodnotiaci význam* v tom zmysle, že neproduktívnu prácu považoval väčšinou za neužitočnú a spotrebu neproduktívnych pracovníkov za parazitnú. Pre A. Smitha bola jeho teória zbraňou v boji proti parazitnej spotrebe feudálnej spoločnosti. Marxovi toto chápanie bolo vzdialené a ironizoval vyzdvihovanie produktívnej práce v porovnaní s neproduktívnu („Byť produktívnym robotníkom nie je šťastie, ale smola“ — *Kapitál I*, str. 540). Predsa len hralo v robotníckom hnutí značnú úlohu vyzdvihovanie spoločenského významu produktívnej práce a opačne, podceňovanie neproduktívnej práce, čo je pochopiteľné, lebo v oblasti neproduktívnej práce sa sústredil potlačovateľský a vykorisťovateľský aparát buržoázie.

K tomu pristupuje ďalšia okolnosť. Bežné nazeranie na produktívnu prácu je úzko spojené s dogmatickým výkladom historického materializmu. Utvrdovala sa falošná predstava o nevyhnutnosti zásadného *ekonomického* rozlišovania materiálnej výroby od každej inej ľudskej činnosti, čo viedlo k mechanicky strnulej, vedecky neplodnej interpretácii Marxovej myšlienky o vzťahu ekonomickej základne a nadstavby.

Tieto politicko-ideologické bariéry boli zrejme príčinou, prečo sa kritické hlasy (medzi nimi Strumilin, Tureckij, Voznesenskij) nestretli so širšou ozvenou, prečo tradičné chápanie produktívnej práce zvíťazilo, prevzalo sa aj do učebníc a nadobudlo takmer silu predsudku.⁹ Medzitým bariéry padli, vývin spoločenských vied priniesol mnoho nových pohľadov

⁹ Tak napríklad píše Kolganov vo svojej už citovanej knihe: „I v plánovaní a v evidencii vychádzali sovietski ekonómi vždy z marxistickej poučky o tom, že národný dôchodok sa vytvára v materiálnej sfére výroby. Po Veľkej vlasteneckej vojne toto hľadisko plne zvíťazilo. Spory medzi sovietskymi ekonómami sa vedú iba o niektorých čiastkových otázkach, ako napríklad o práci v osobnej doprave. Vcelku problém práce vytvárajúcej národný dôchodok a s tým spojený problém rozlišovania produktívnej a neproduktívnej sféry treba považovať za vyriešený.“

i v oblasti marxistickej filozofie a politickej ekonómie, ktoré vyvracajú zástarané zjednodušené predstavy a hľadajú nové riešenie.

Tento progresívny kritický prúd si ešte dostatočne nevšímal problematiku produktívnej práce. Je zaujímavé, že ani v novších učebniciach politickej ekonómie, vydaných u nás pod vplyvom myšlienok novej sústavy riadenia, nepocítili autori potrebu vyrovnat sa kriticky s tradičnými poučkami a uspokojujú sa s niektorými povrchnými poznámkami. Tak reprodukuje učebnica *Politická ekonomie socialismu* doc. Koubu a kol. (NPL, 1964) tézu, že „produktívny charakter má práca, ktorá vytvára alebo dokončuje tvorbu materiálnych hodnôt a prináša spoločnosti nadprodukt“ (str. 522) s kritickým hmlistým dodatkom, že všetku prácu v oblasti služieb nemožno jednoznačne a kategoricky označiť za neproduktívnu. Vo vysokoškolskej učebnici kol. doc. Urbana (nakl. Svoboda, 1966) sa v podstate tiež stotožňuje produktívna práca s hmotnou výrobou, odmieta sa však tradičné stotožňovanie neproduktívnej práce s prácou duševnou a naopak sa správne zdôrazňuje, že každá práca je kombináciou fyzickej a duševnej práce (str. 63).

Problematika produktívnej práce si však zasluhuje našu pozornosť nielen z teoretického hľadiska, ale aj z hľadiska potrieb analytickej činnosti a praktických potrieb plánovania a riadenia národného hospodárstva.

Produktívna práca a národný dôchodok

Teoretická neudržateľnosť a nesprávnosť bežného nazerania na produktívnu prácu ako na prácu vo sfére materiálnej výroby sa plne odhaľuje pri jeho aplikácii na výpočet tvorby národného dôchodku. Za Marxových čias mali úvahy o národnom dôchodku prevažne teoretický význam. Dnes je položenie podstatne iné. Národný dôchodok ako makroekonomická veličina sa stal prvoradým predmetom záujmu teórie a hospodárskej politiky. V socialistických a mnohých kapitalistických krajinách tvorí bilancia tvorby a užitia národného dôchodku základ plánovacích úvah.

Treba však priznať, že pri bežnom nazeraní na produktívny charakter práce má pozícia marxistických ekonómov pri analýze a plánovaní národného dôchodku vážne slabiny.

Držme sa zatiaľ striktno Marxovej teórie produktívnej práce a skúmajme len komerčné služby, ktoré tvoria predmet hospodárskeho podnikania. Vychádzajúc z pracovnej teórie hodnoty a z *ponímania národného dôchodku ako súhrnu novoutvorených hodnôt ($v+m$)*, stojí otázka takto: Tvorí sa v podnikoch poskytujúcich služby hodnota a nadhodnota, t. j. zúčastňuje sa *práca* v týchto podnikoch na tvorbe národného dôchodku, t. j. zvyšuje národný dôchodok alebo naopak *konzumuje* táto práca národný dôchodok? Marx na túto otázku odpovedá jednoznačne, že v podnikoch poskytujúcich služby sa netvorí hodnota a nadhodnota inak ako

pri výrobe tovarov. Podľa bežného nazerania sa touto prácou spotrebúva národný dôchodok vytvorený v oblasti produktívnej práce. K tomu treba znovu pripomenúť, že v minulom storočí hrali služby ako predmet kapitalistického podnikania nepatrnú úlohu, a preto sa Marx domnieval, že sa nehodia pre kapitalistické podnikanie a považoval za možné ich zanedbať. Dnes však tvoria služby významné národohospodárske odvetvie s intenzívnou dynamikou. Ich význam ustavične rastie a súčasne aj kapitál a počet ľudí, ktorý je v nich angažovaný.

Ak je pravda, že sa v podnikoch poskytujúcich služby netvorí ani hodnota ani nadhodnota, vzniká otázka, akým spôsobom môžu tieto podniky dosiahnuť vysoké zisky. Vysvetlenie je podľa marxistickej teórie možné dvojakým spôsobom.

Prvá možnosť je, že podobne ako obchodné podniky realizujú nadhodnotu vytvorenú v oblasti materiálnej výroby.

V obchodných podnikoch môžeme v súlade s Marxovou teóriou presne vysvetliť ekonomické procesy, na základe ktorých sa realizuje časť nadhodnoty vytvorená vo výrobe. Veď v cirkulačnej sfére môže sa časť nadhodnoty realizovať iba tým, že do nej prichádzajú tovary, v ktorých je táto nadhodnota už stelesnená. Nepoznáme však nijaké ekonomické procesy, na základe ktorých by sa časť nadhodnoty vyprodukovanej vo sfére materiálnej výroby mohla realizovať vo sfére služieb.

Ako si teda vysvetliť skutočnosť, že prostriedky vynaložené kapitalistami na mzdy námezdnych pracovníkov fungujú ako variabilný kapitál a prinášajú zisk?

Ak vylúčime možnosť, že ide o realizáciu časti nadhodnoty vytvorenej vo výrobe, neostáva nič iné, než predpokladať, že zisk vzniká priamo kúpou a predajom služieb, teda v cirkulačnej sfére. Tento predpoklad — ako vieme — je v rozpore so základnou tézou Marxovho učenia, podľa ktorého zisk nemôže mať svoj pôvod v cirkulačnej sfére a je teoreticky neutržateľný.

Neutržateľnosť uvedenej hypotézy vysvitá ešte zreteľnejšie, keď obrátíme svoju pozornosť na *konštantný* kapitál používaný v oblasti služieb. Ak raz predpokladáme, že kúpou a predajom služieb dochádza k znovurozdeleniu národného dôchodku, vyplýva z toho logický záver, že aj prenesená hodnota konštantného kapitálu obsiahnutá v hodnote služieb sa hradí z dôchodkov, ktoré vznikli vo sfére materiálnej výroby, alebo inými slovami, že časť národného dôchodku sa používa na krytie materiálnych nákladov v oblasti týchto služieb. To je v zjavnom rozpore so skutočnosťou, lebo spotrebovaný konštantný kapitál sa reprodukuje v podnikoch poskytujúcich služby rovnakým spôsobom ako vo sfére materiálnej výroby. Zásadne sa však líši od úhrady materiálnych nákladov v zariadeniach financovaných z verejných prostriedkov. Tu spotreba materiálu i prípadné odpisy budov a zariadení, práve tak ako platy zamestnancov sa hradia z národného dôchodku, vytvoreného v iných oblastiach ľudskej

práce a redistribuovaného prostredníctvom štátneho rozpočtu alebo osobitných účelových fondov a pod.

Všetky tieto rozpory pôsobia, že sa skresľuje skutočná výška tvorby národného dôchodku, že sa tiež skresľujú proporcie *užitia* národného dôchodku a proporcie medzi materiálovými nákladmi a národným dôchodkom.

V ekonomickej literatúre, zvlášť pri výklade o národnom dôchodku, obchádza sa táto problematika tým, že sa hovorí o „*znovurozdeľovaní národného dôchodku prostredníctvom služieb*“. Nikde v literatúre nenachádzame logicky jasné vysvetlenie tejto hmlistej formulácie a charakteristiku údajného procesu redistribúcie. Ani nemožno nájsť, lebo v skutočnosti nijaký proces redistribúcie nevzniká. Kúpa týchto služieb nepredstavuje proces výmeny inak ako kúpa akéhokoľvek tovaru.

Tieto rozpory sa prejavujú ešte vypuklejšie v socialistických krajinách, pokiaľ pristupujú k zostavovaniu bilancie národného dôchodku s tradičným pohľadom na produktívnu prácu a považujú za „hodnototvornú“ iba prácu vo sfére materiálnej výroby.

Štatistika v týchto krajinách je nútená operovať fiktívnymi procesmi redistribúcie, ktoré zatemňujú skutočné proporcie rozdelenia a užitia národného dôchodku. Pravda, pri bilancovaní finančných prúdov takýto postup nie je možný. Finančné bilancie nevyhnutne posudzujú finančné vzťahy hospodárskych organizácií rovnako, či predávajú služby alebo tovary. Ani bilancie príjmov a výdavkov obyvateľstva nerobia rozdiel, či ide o predaj tovarov alebo služieb. Hospodárska politika v súčasnosti je orientovaná na maximálny rozvoj platených služieb a nikto si nerobí starosti, že tým neúmerne rastie počet „neproduktívnych pracovníkov“, ktorí vraj netvorí národný dôchodok, ale ho konzumujú. Môžeme teda konštatovať prehlbujúci sa rozpor medzi teóriou a praxou.

V snahe vyrovnať sa s týmito rozpormi množia sa pokusy formulovať špecifickú teóriu produktívnej práce v socialistickom hospodárstve. Denedávna sa však pohybovali v tradičnom rámci a hľadali riešenie v rozšírení pojmu „materiálnej výroby“. Tak sa postupovalo napríklad v NDR, kde do materiálnej výroby sa zaradila aj osobná doprava.¹⁰ V tejto snahe sa tiež odporúča zahrnúť do kategórie produktívnej práce všetkých fyzických a duševných pracovníkov (tzv. súhrnný robotník), ktorí sa zúčastňujú na organizácii výroby. Je zaujímavé, že značné kolísanie sa prejavuje naďalej v názoroch na osobnú dopravu, ktorú Marx explicitne zahrnul do sféry produktívnej práce.¹¹

¹⁰ Na konferencii usporiadanej v NDR v roku 1964 sa prijala definícia produktívnej práce v socialistickom hospodárstve, ktorá sa pokúša spojiť naturálno-vecné a spoločenské (hodnotové) hľadiská. „Produktívnou prácou v socialistickom hospodárstve rozumíme prácu v materiálnej výrobe, ktorá sa podieľa na tvorbe nadproduktu“. [Pozri časopis *Arbeitsökonomik und Arbeitsschutz* (1964), č. 4.]

¹¹ Porovnaj *Teórie o nadhodnote*, str. 421, *Kapitál II*, slov. vyd., str. 4.

Touto cestou sa však nedostatky bežného nazerania na produktívnu prácu nedajú odstrániť a pozitívne riešenie treba hľadať v zásadnej zmene prístupu k úlohe služieb. Napriek nedostatočnému záujmu teórie o hlbšie vyjasnenie celej problematiky z marxistických pozícií, objavili sa v posledných rokoch niektoré úvahy najmä v poľskej, maďarskej a najnovšie v československej a sovietskej literatúre, ktoré obsahujú námety v tomto smere.¹²

Vzhľadom na všeobecný tovarový charakter socialistickej výroby možno Marxovo kritérium produktívnej práce použiť i pre socialistické hospodárstvo. Ak vychádzame z definície národného dôchodku ako súhrnu novoutvorených hodnôt v istom období, mali by sme podľa tohto kritéria považovať za produktívnu, t. j. hodnototvornú iba prácu, ktorej výsledok sa realizuje ekvivalentnou výmenou a prináša podniku popri úhrade nákladov živej a zhmotnenej práce spravidla aj zisk.¹³

Pri rešpektovaní tohto hľadiska bolo by treba služby v socialistickej hospodárstve rozdeliť do skupiny „komerčných služieb“, t. j. služieb poskytovaných hospodárskymi organizáciami za úplatu, ďalej do skupiny bezplatných, resp. čiastočne platených služieb, ktoré sa poskytujú obyvateľstvu v rámci spoločenskej spotreby, a napokon do skupiny služieb vyplývajúcich z výkonu štátnej moci.

Pravda, toto „chozrasčotné“ hľadisko je priúzke. Takzvaná neproduktívna práca prispieva aj k rastu národného dôchodku, lenže nepriamo. Jej výsledky ovplyvňujú rast spoločenskej produktivity práce v prítomnosti (napríklad zdravotníctvo znížením absencie, účinnou prevenciou a pod.) či v budúcnosti (napríklad výchova kvalifikovaných pracovníkov, vedecký výskum atď.). Niektoré oblasti „neproduktívnej“ práce môžu v dlhodobom aspekte oveľa účinnejšie prispievať k rastu národného dôchodku než práca, ktorá v krátkom časove ohraničenom období vytvára národný dôchodok priamo a právom sa zdôrazňuje ich často rozhodujúci význam pre optimálny rast. Rozlišovanie produktívnej a neproduktívnej práce, nehľadiac na nevhodnú terminológiu, nevraví preto nič o skutočnom prínose pre rast národného dôchodku alebo spoločenského významu práce.

Je preto snaha rozšíriť pojem produktívnych služieb. Profesor Brus v citovanej stati odporúča považovať za kritérium produktívnej práce, či prispieva k rastu životnej úrovne a zaradiť do sféry produktívnej práce *spotrebné* služby, t. j. služby poskytované obyvateľstvu. Obdobne aj doc.

¹² Porovnaj okrem už citovaných autorov aj Kovyženko, *Hodnota služieb — realita alebo fikcia?* [Mirovaja ekonomika a meždunarodnije otnošenija (1967), č. 8], O. J. Ožereljev, *Základný ekonomický zákon a problém produktívnej práce za socialismu* [Vestník leningradského universiteta — ekonómia, filozofia, právo — dec. 1967].

¹³ Tu ide prirodzene o zásadné vymedzenie spoločenského vzťahu práce. Ak podnik hospodáriaci na vlastný účet je stratový, z tohto hľadiska nemá význam.

Kontra. Dr. Adam odporúča ako kritérium produktívnej práce rozmnoženie spoločenského bohatstva. Spomenutý sovietsky autor Kovyženko ďalej rozširuje pojem produktívnych služieb a ako kritérium odporúča tzv. *nevyhnutné služby* pre reprodukciu pracovnej sily, do ktorých zahrnuje aj riadenie národného hospodárstva a evidenciu a rozdelenie spoločenskej práce.

Napokon sú názory, ktoré odmietajú akékoľvek vymedzenie sféry produktívnej práce. Vychádzajú z predpokladu, že v socialistickom hospodárstve musí sa práca celej spoločnosti racionálne organizovať a že každý druh práce, pokiaľ je užitočný, je aj potrebný pre rozvoj spoločnosti a rast národného dôchodku.¹⁴

I keď tieto a podobné námety zďaleka nie sú teoreticky dostatočne spracované a zdôvodnené, vyjadrujú dôležité makroekonomické aspekty, ktoré sú aktuálne a s ktorými sa treba vyrovnáť.

Treba si však uvedomiť, že ich prijatie a realizácia vyžadujú zásadnú zmenu v poňatí národného dôchodku a v metodike jeho výpočtu.

Rozdielmi chápania národného dôchodku sa zapodieva Jaroslav Krejčí.¹⁵ Porovnáva bežnú metódu výpočtu národného dôchodku v socialistických krajinách, ktorú označuje za „materiálny variant marxistického poňatia“ a dokazuje jej slabiny (a to nielen z hľadiska služieb, na ktoré sa v tejto stati obmedzujem) oproti chápaniu národného dôchodku podľa metódy používanej v OSN, resp. v kapitalistických krajinách. Snažil som sa už dokázať, že „materiálny variant“ produktívnej práce vytvárajúcej národný dôchodok je v rozpore s Marxovou teóriou produktívnej práce a na druhej strane nemožno podľa môjho súdu považovať metódu používanú v OSN za nezlučiteľnú s marxizmom. Pravda, teoreticky vychádza z teórie výrobných faktorov ako pôvodných samostatných zdrojov dôchodkov, ale k metodike výpočtu národného dôchodku zachycujúcej všetku prácu vynaloženú v spoločnosti možno dospieť aj na základe pracovnej teórie hodnoty.

Problém je v účelnosti prechodu k metodike OSN, ako sa to niekedy odporúča.¹⁶ Prevzatie hotovej metódy má iste svoje výhody a okrem iného

¹⁴ K takému stanovisku sa približuje v cit. stati O. J. Ožereljev, ktorý vychádzajúci z pojmu súhrnného robotníka, zahrnuje do neho všetky osoby zamestnané spoločensky užitočnou prácou.

¹⁵ Pozri jeho stať *Základní otázky koncepce národního důchodu*. Politická ekonomie (1968), č. 4. V populárnej učebnici *Politická ekonomie* (nakl. Svoboda, Praha 1966, Sládek, Janiš a kol.) sa definuje národný dôchodok ako suma peňažných dôchodkov všetkých hospodárskych subjektov, čo je iba peňažným výrazom čistého produktu. V poznámke pod čiarou autor — doc. Janiš — poznamenáva, že sféra služieb sa podieľa na tvorbe čistého konečného produktu a že nemá nijaké teoretické dôvody, aby sme takéto poňatie odmietali (str. 34). Publikácia zrejme vzhľadom na svoj populárny charakter neobsahuje zásadný teoretický a kritický rozbor problematiky.

¹⁶ V tomto zmysle sa napríklad vyjadrili aj niektorí účastníci seminára usporiadaného Socialistickou akadémiou v Libliciach pri Prahe v dňoch 16. až 17. januára 1968.

uľahčuje komparatívne analýzy. Avšak nevýhodou tejto metódy a podobných metód výpočtu národného dôchodku v kapitalistických krajinách je, že zahmlieva procesy redistribúcie národného dôchodku a dôležité proporcie pri jeho rozdelení, že sa celkom strácajú podstatné ekonomické rozdiely medzi jednotlivými druhmi služieb. Ostatne, táto koncepcia sa nepovažuje vždy za nespornú a vyhovujúcu ani v nemarxistickej literatúre ani v praxi. Tak napríklad rozlišuje francúzske národné účtovníctvo služby podľa druhu a do národného produktu zahrnuje hlavne komerčné služby.

Preto by sa nemalo vymedzenie produktívnej práce podľa *bezprostredného prínosu* pre tvorbu národného dôchodku opustiť, lebo je pre správne zobrazenie makroproporcií nevyhnutné. Pri úvahách o optimálnych proporciách rozdelenia práce do jednotlivých sfér spoločenskej aktivity a pre ďalšie aspekty hospodárskej politiky má veľký význam *faktor času*. Nie je ľahostajné, aká časť národnej práce prispieva k rastu národného dôchodku bezprostredne a v prítomnosti, a aká časť sa prejaví ako zdroj rastu *v budúcnosti*. Skúsenosti nás ostatne dostatočne poučujú, aké dôležité je rozvíjať bezplatné služby vo vyvážených proporciách ku komerčným službám a iným odvetviám národného hospodárstva a ich efektívnosti.

Ak odmietneme „materiálny variant“ produktívnej práce ako nevedecký a nevhodný, môžeme rozlišovať zhruba tri prístupy. Na tvorbe národného dôchodku sa zúčastňujú:

- a) len komerčné služby,
- b) len spotrebné služby (s rozličnými možnosťami ich vymedzenia),
- c) všetky služby, takže odpadá nevyhnutnosť vymedziť sféry produktívnej práce.

Na tieto tri ekonomické pohľady na ekonomický charakter služieb netreba sa pozeráť ako na navzájom sa vylučujúce alternatívy, ale ako na tri rozličné aspekty na národný dôchodok, na jeho hodnotové chápanie ako súhrnu novoutvorených hodnôt, tvoriacich predmet ekvivalentnej výmeny; na jeho chápanie ako súhrnu činností, ktoré prispievajú bezprostredne ku zvýšeniu životnej úrovne a napokon ako na súhrn všetkej vynaloženej spoločenskej práce.

V plánovacej a analytickej činnosti sú potrebné všetky tri aspekty, prípadne aj ich ďalšie kombinácie a cieľom by malo byť vytvoriť štatistické a bilančné predpoklady na vyjadrenie všetkých agregátov a ich vzájomnej porovnateľnosti.¹⁷

¹⁷ K podobnému záveru prichádza vo svojej stati i Krejčí. Autor Brůžek vo svojom článku *Stanovení optimálního agregátního ukazatele pro mezinárodní porovnávání národních ekonomik*. Politická ekonomie [1966], č. 6 sa prihovára v podstate za druhý aspekt s odôvodnením, že práca v štátnej administratíve, armáde, polícii a pod. nepripieva k hospodárskemu rastu. Je to tvrdenie problematické.

Docent Kontra v citovanom článku mi neprávom pripisuje názor, podľa ktorého do sféry produktívnej práce by sa mali zaradiť len platené služby, a odvoláva sa na moju

Bolo by to možné uskutočniť s istými modifikáciami aj pri tradičnom spôsobe bilancovania národného dôchodku. Povedľa iných úprav, ktoré nie sú predmetom tejto úvahy, zahrnuli by sa do tvorby národného dôchodku komerčné služby, čiže práca spojená so zárobkovou činnosťou podnikov, avšak *bilancia konečných dôchodkov* ako výsledok redistribučných procesov by sa primerane prispôsobila, aby bolo možné pracovné dôchodky zaradiť a zagregovať podľa analytického účelu, ktorý sa sleduje. Bolo by ich možné napríklad triediť v oblasti služieb podľa ich prínosu pre životnú úroveň a takisto pracovné dôchodky v oblasti služieb celkom a pod.¹⁸

Ešte účelnejšie by bolo urýchliť prípravu na zavedenie národného účtovníctva podľa vlastných potrieb socialistického hospodárstva a v tejto súvislosti pristúpiť k zásadnému teoreticky zdôvodnenému riešeniu úlohy služieb. Je zrejmé, že s jednoznačným vymedzením kategórie národného dôchodku už nevystačíme.

ТЕОРИЯ МАРКСА О ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОМ ТРУДЕ И СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ДОХОДА

Юлиус Б р а н и к

Автор критически относится к традиционным взглядам, которые приписывают производительный характер только труду в сфере материального производства. Доказывает, что теоретически несостоятельны искажают и недоценивают роль услуг в процессе общественного производства, и по мнению автора, стали важным препятствием в дальнейшем развитии марксистской теории о национальном доходе.

Последователи той точки зрения, которая исходит из классификации труда по содержанию (материальное производство), обыкновенно ссылаются на авторитет Маркса. Автор систематическим анализом марксовской „Теории прибавочной стоимости“ и „Капитала“ приходит к заключению, что точка зрения Маркса, в действительности, является принципиально отличной. Решающим критерием Маркс считает не содержание труда, а продукцию прибавочной стоимости, т. е. общественно-экономическое отношение, в котором совершается труд. На основании этого услуги, предоставляемые предприятиям на коммерческой основе, относятся к сфере производительного труда.

Необходимо изменить в практике народнохозяйственного планирования и в хозяйственной политике подход к услугам. Недостаточно, однако, вернуться к проблематике в такой форме как ее представлял себе Маркс в прошлом веке. Развитие экономической науки, проблемы научно-технического развития, возрастающая роль и рост терциальной сферы приносят

prednášku na uvedenom seminári v Libliciach. Avšak i v tejto prednáške som zdôvodnil nutnosť kombinácie rozličných hľadísk, ako to v tejto stati širšie rozvádzam.

¹⁸ Odlišný postup navrhuje poľský autor Kazimierz Łaski vo svojom diele *Náčrt teórie socialistickej reprodukcie* (nakl. Książka i Wiedza, Varšava 1965), ktorý sa ináč pridržiava bežného nazerania na produktívnu prácu ako na prácu vo sfére materiálnej výroby. Odporúča, aby sa povedľa tradičného spôsobu výpočtu národného dôchodku vytvorila nová kategória, a to „spoločenský produkt zvýšený o služby v prospech obyvateľstva“, a aby sa do nového agregátu započítali tak komerčné, ako aj iné spotrebné služby pre obyvateľstvo.

новые аспекты. Образование, здравоохранение, наука и исследование, а также и другие области так называемой непродуцительной сферы в долгосрочном аспекте имеют огромное, а иногда и решающее значение для оптимального роста национального дохода.

Не было бы, однако, как иногда рекомендуется, правильным отступать от различения услуг по критерию — влияют ли они на создание национального дохода прямо или косвенно, в настоящее время или в будущем.

Автор отстаивает мнение, что необходимо создать статистические предпосылки для комбинации различных аспектов на услуги модификацией традиционных балансов национального дохода или же еще лучше ускоренным введением национальных счетов приспособленных нуждам социалистического хозяйства.

MARX'S THEORY OF PRODUCTIVE WORK AND THE CONTEMPORARY CONCEPT OF NATIONAL INCOME

Július Bránik

The author takes a critical stand towards the traditional view which ascribes a productive character solely to work in the material sphere of production. He proves it to be theoretically untenable, distorting and depreciating the role of services in the process of social reproduction and of having thus become a serious obstacle to further development of Marxist theory on national income.

Adherents of this view which stems from a differentiation of work according to its content [material production], usually refer to Marx's authority. By a systematic analysis of Marx's exposition in his „Theories on Surplus Values“ and „The Capital“ the author comes to the conclusion that Marx's standpoint is quite different. He does not consider as the decisive criterion the content of work, but the production of a surplus value, that is a socio-economic relationship in which work is being performed. According to this, services provided by enterprises on a commercial basis belong to the sphere of productive work.

A pressing need in the management of national economy planning and economic policy is to alter the existing approach to services. It is not enough, however, to return to the problem as it appeared to Marx in the last century. The advances of economic sciences, problems of scientific-technical progress, the impressive role and the growth of the tertiary sphere bring novel aspects on the issue. The school system, health resort, science and research and other areas of the so-called unproductive sphere have in the long run a considerable and sometimes even decisive significance for optimum growth of national income.

However, it would not be correct to give up differentiating services according to whether they contribute to the production of national economy directly or indirectly, at the present time or at a future date, as is sometimes recommended. The author is of the opinion that statistical conditions must be created for a combination of various aspects on the role of services by a modification on the traditional mode of balancing national income, or even better, by introducing without delay national accounting adjusted to the needs of socialist economy.

MOJMÍR ONDRÁČEK

Návratnost rozvojových půjček v mezinárodním měřítku: aplikace poznatků z analýzy dlužnického cyklu

Prakticky veškeré dosavadní pokusy vymezit racionální kritéria únosnosti mezinárodních úvěrových svazků narážely buď na příliš úzké pojetí (— orientace na rozbor individuálních akcí) nebo na nedokonalý analytický aparát, který znemožňoval přenést úvahy na vyšší úroveň. S rozvojem ekonomické teorie se zde však stále zřetelněji naskytá příležitost k uplatnění poznatků, jež přináší studium finančních aspektů hospodářského růstu. Ačkoliv tato myšlenka není nová, nesetkaly se až dosud uskutečněné kroky s náležitým úspěchem.¹ Přitom nelze zdaleka říci, že by byly již vyčerpány všechny existující možnosti. Dokážeme si to na příkladě modelového vyjádření průběhu dlužnického cyklu zkonstruovaného zvlášť pro tento účel.

Celý další výklad navazuje bezprostředně na znění a závěry studie publikované pod názvem *Financování rozvoje z vnějších zdrojů: průběh dlužnického cyklu na makroekonomické úrovni* v Ekonomickém časopise (1968) č. 8. Použité symboly a obsah definovaných veličin se plně shodují, odvolávky a citace se vztahují vždy k příslušnému označení rovnic, resp. nákrešů obsažených ve zmíněné práci.

I. Ekonomický význam a interpretace poznatků získaných analýzou modelu dlužnického cyklu

Přes značná zjednodušení a formální nedostatky představují výsledky uskutečněné kvantitativní analýzy jistý příspěvek k řešení indikačních problémů kolem návratnosti půjček poskytovaných v mezinárodním měřítku.

¹ K dlíím úspěšným řešením lze zatím připsat Domarův rozbor relace mezi velikostí přílivu a odlivu prostředků v souvislosti se zahraničními půjčkami (investicemi) provedený v článku *The Impact of Foreign Investments on the Balance of Payments*. The American Economic Review, prosinec 1950, později zahrnutého do jeho *Essejí o ekonomickém růstu* (u nás dostupný slovenský překlad *Eseje o teorii ekonomického růstu*, SAV, Bratislava 1966) a pokus prof. Takashi Negishiho o dynamické rozvedení Heckscherova Ohlinova teorému na otázku vnějšího zadlužení — viz článek *Foreign Investments and the National Advantage*, Economic Record, prosinec 1965, a Kempův komentář k němu otištěný tamtéž. Snaha dr. H. J. Heinemanna o komplexnější přístup při analýze problému zahraniční pomoci HMVZ však již nepřesáhla běžný ilustrativní rámeček — viz způsob kvantifikace a příslušné závěry autorovy studie *Wirtschaftliches Wachstum und Entwicklungshilfe — dargestellt an einem Harrod-Domar Modell*. Zeitschrift für Nationalökonomie (1964), č. 3—4.

Mezní polohy určené požadavkem regulérní podoby dlužnického cyklu se ukazují již ve své nejprostší formě vhodným východiskem hledané formulace kritérií, na jejichž základě by bylo možno vyhodnocovat okamžitou a výhledovou schopnost dlužnických zemí hradit závazky, které pramení z vnějších finančních účastí na realizaci dlouhodobých rozvojových cílů. S přesunem váhy od individuálních projektů do sféry vrcholných hodnotových proporcí a pravidelným odtržením národní měny od devizového hospodářství se pozornost nutně obrací právě na makroekonomické pole — úvahy kolem formování předpokladů úhrad se počínají vztahovat k dynamice a efektivnosti dlužnickovy ekonomiky jako celku. Zde je ovšem třeba důsledně uplatňovat komplexní měřítko odvozená ze zákonitostí růstového procesu, kde jsou vesměs, jak známo, pocítovány značné mezery při formování náplně úvěrových koncepcí.

Vycházíme-li (v souladu s vytýčenými záměry) striktně z povahy rozvojových půjček a principu návratnosti, stává se klíčovým měřítkem jejich reálného zajištění plynulá tvorba zdrojů ke krytí nabíhajících splátek, a to v náležité výši a časovém rozložení. Průběžné uvolňování prostředků na úmor a úrokové platby je takto v konečném dosahu závislé výhradně na vzestupu národního důchodu a přírůstcích jeho akumulované složky. Obecně lze tedy celé pojetí zásad pro posuzování schopnosti splácet dlužné částky bez narušení stability růstu a mezinárodně finančních svazků zaměřit ve dvou rovinách takto:

Fondy potřebné k vyrovnání závazků z titulu přijatých půjček (úvěrů) je možno považovat do budoucna za dostatečně zabezpečené (a z pozice věřitele za plně návratné) pouze tehdy, pokud

- a) důchodová a akumuláční základna se rozšiřuje tak, že z každého daného okamžiku stačí reprodukovat hodnoty odpovídající velikosti podílů čerpaných zvenčí za sjednaných podmínek (— důchodový aspekt),]
- b) ekvivalent přiměřené části důchodových přírůstků se bez zábran realizuje v devizách buď zvýšeným exportem nebo substitucí dovozu (— devizový aspekt).

Rozbor vazeb mezi sestavou růstových parametrů a chováním dlužnického cyklu stanoví potom pro vlastní formování finanční a devizové kapacity úhrad v makroekonomickém průřezu následující kritéria únosnosti operací:

1. Tempo růstu národního důchodu musí být trvale vyšší než průměrný vzestup spotřeby [okruh omezení (A)]; jinak nelze žádným způsobem dosáhnout vyrovnání akumuláčního deficitu ani nalézt východisko z problému hromadění se zadlužení vůbec. Nezáleží přitom na volbě strategické veličiny — zda se opíráme o anticipaci základní relace v rozdělování důchodů a sledujeme velikost míry investic při dané úrovni kapitálové náročnosti, či zda se přímo orientujeme na určitý růstový rytmus. Znamená to zároveň, že podíl nově akumulovaných částek z důchodových přírůstků musí stabilně převyšovat „nasazenou“ proporcí mezi investicemi a disponibilními zdroji, přičemž rozdíl obou uvažovaných charakteristik udává intenzitu, s níž se vývoj přibližuje cílovému stavu.

2. Předpoklad perspektivní likvidace kumulované čisté zadluženosti zpřesňuje nároky na dynamiku národního důchodu vzhledem k úrokové míře. Jestliže jeho relativní přírůstky jsou vyšší nebo alespoň rovné průměrné hladině efektivního zúročení, tzn. vyhovují vznesenému požadavku co do minimální výše důchodového přínosu dodatečných investic v dynamické podobě,² je uzavření cyklu zaručeno bez omezení pro jakýkoliv výchozí stupeň zadlužení a jakýkoliv velký počáteční vklad. V opačném případě existují v obou uvedených směrech přesné, navzájem zastupitelné hranice [okruhy omezujících podmínek (B) a (C)]. Rozvádí se tím m. j. známá Nurkseho poučka, podle níž se absorpční potenciál příjemce finanční pomoci zužuje přímo úměrně rostoucím nárokům na efekt, a to přes konkretizaci podmínek návratnosti vnějších účastí.

3. Neuvažuje-li se časový prvek jako samostatný činitel, panuje ve všech sledech zjištěných omezení poměrně značná volnost variant. Situace se však zásadně mění, jakmile zavedeme moment maximálně přípustné délky trvání cyklu či lhůty ukončení jeho klíčové fáze — vyrovnání akumulárního deficitu. Tento krok, i když se může vztahovat pouze na „etapové“ cíle a lze počítat s neustálou obnovou procesu, vyvolává závažné zostření nároků na skladbu růstových parametrů: tempa růstu reálných důchodů a spotřeby musí vykazovat přiměřené rozpětí, platnost omezení týkajících se výchozího zadlužení a nejvyšší únosného počátečního vkladu se rozšiřuje i do oblasti, kde původně nepůsobily. Přiblížení limitů ekonomicky racionálním hodnotám pak zmenšuje prostor k čerpání vnějších půjček tak, že může vést až ke kolizi s možnostmi absorbovat dostatečně velké fondy z hlediska požadované dynamiky rozvoje.

4. Každý konkrétní průběh cyklu si při daném sklonu k dovozu vynucuje udržovat podíl exportu na vytvářeném národním důchodu nad určitou hranicí. Tato hranice je pohyblivá, vyžaduje buď vyšší progresi exportních výnosů ve srovnání s důchodovým globálem nebo klesající poměrné zastoupení importovaných složek ve spotřebních a investičních výdajích. Zmíněné alternativy odpovídají koncepci výstavby směrem „navenek“ a „dovnitř“ a dokumentují různorodost sepětí pohybu kapitálu s přesuny v mezinárodní dělbě práce. Stupeň napojení na světový trh vymezuje tak zásadně rámeček použití vnějších zdrojů s tím, že případné odchylky v trendech devizových schodků od akumulárních korigují asymetricky maximálně přípustné stavy pouze z velikosti zahraničních účastí.

Je tak možno uzavřít: návratnost poskytnutých půjček se z makroekonomického pohledu dá označit za perspektivně zajištěnou potud, jestliže vyhlášené rozvojové programy respektují a hlavně konkrétní vývojové tendence v národním hospodářství té které země splňují požadavek, aby tvorba reálných důchodů docilovaná s vnější pomocí trvale převyšovala ve své progresi vzestupnou dynamiku spotřebních výdajů i průměrnou hladinu placených úroků

² Mezní efektivnost kapitálových vkladů do národního hospodářství při dané míře investic se v dynamické podobě rovná právě tempu růstu národního důchodu.

a odčerpávaných zisků z investic, a zároveň aby vynakládání společenské práce probíhalo na takovém stupni efektivnosti, jenž dovoluje trvale udržovat požadovanou relativní výši vývozních tržeb a jejich růst v budoucnu nutný k plynulému přechodu bilance běžných operací se zahraničím do aktiva.

Okruh klíčových kritérií obsahuje potom nejen vztahy mezi obecnou růstovou charakteristikou, náročností na kapitál, průměrným úrokovým zatížením a výchozí úrovní zadluženosti, ale i řadu důležitých *strukturálních momentů*. Na celkovou povahu situace nelze usuzovat pouze se znalostí určitého tempa růstu národního důchodu, rozhodující jsou pohyby ve skladbě jeho užití na spotřební a akumulovanou složku jakož i velikost části realizované přes zahraniční obchod, kam se zpravidla promítá *těžiště zábran hmotného rázu*. Právě v jejich chování spočívají kořeny odpovědi na otázku, zda přechodové jevy cyklické povahy vykazují dlouhodobě sklon k výslednému uzavření, resp. naopak, a s jakou intenzitou celý postup k tomuto cíli směřuje. Na vrub zřejmého podcenění uvedené okolnosti také vesměs spadá úzký dosah závěrů většiny dosavadních studií na téma vlivu rozvojových půjček na ekonomické podmínky dlužnických a věřitelských států.³

Avšak i samotná existence kvantitativních předpokladů pro regulární průběh dlužnického cyklu nemusí ještě znamenat, že splácení prostředků bude vždy postupovat bez poruch. Jakkoli příznivé trendy v oblasti vrcholných proporeí se totiž mohou velmi snadno ocitnout v kolizi s faktickým přínosem výstavby vzestupu ekonomické vyspělosti dlužnické země. Dosáhnout jejich žádoucího stavu z hlediska návratnosti lze zásadně v různých polohách co do relací v tempech růstu, zvyšování produktivity a realizace úspor z dělby práce mezi dlužníkem a věřitelem. Má-li potom perspektivně dojít ke zvratu původních deficitů v aktivum, t. j. k přeměně dovozce kapitálu v čistého exportéra hodnot, odrazí se nutně každé opožďování v dynamice a technicko-ekonomickém standartu rozvoje opět v nedostatečném formování kapacity úhrad. Dověření svým způsobem „uzavřených“ kroků (např. industrializace) se neustále oddaluje, dlužnická strana ztrácí kvalitu potřebnou k definitivnímu odpoutání ze svého postavení. Intenzita podnětů k čerpání dodatečných fondů zvenčí neklesá, absorpční schopnost, hlavně po linii devizového aspektu, se naproti tomu soustavně zmenšuje. Příznivé tendence v seskupení reprodukčních parametrů bude za této situace sotva možno stabilně udržet a napětí v platební bilanci poroste se všemi důsledky pro vývoj finančních svazků.

Pokud ovšem jednoduchý rozborový aparát nepodchycuje do hloubky vlastní mechanismus reprodukčního procesu, nejsou zatím s to na dané úrovni postihnout všechny naznačené momenty ani výsledky naší analýzy.

³ Mám na mysli zejména tu část § 4 již vzpomínané Heinemannovy studie z *Zeitschrift für Nationalökonomie*, v níž autor hovoří o tom, že „při zvýšení míry růstu neexistuje co do vlivu změn v hladině akumulace na pohyb salda běžných operací se zahraničím a výši závazků žádný jednoznačný výsledek“, jinak řečeno, „s pouhou znalostí určitého tempa rozvoje nelze ještě usuzovat na perspektivu dynamiky zadlužení“.

II. Likviditní stránka problematiky úhrad závazků

Průběh dlužnického cyklu a platební likvidita

Vlastnosti vymezené funkce zadlužení naznačují, že přes patrné nedostatky v postihu finanční stránky hospodářského růstu se zde naskýtá příležitost využít získané poznatky v širších souvislostech. Z možných kroků se nabízí především pokus promítnout hlavní principy do oblasti platební likvidity, přesněji sepětí jejích důchodových aspektů s klíčovými růstovými pochody. Rozvedeme proto ve zmíněném ohledu dosavadní úvahy s cílem prověřit, zda existují globální (syntetičtí) ukazatelé pro měření schopnosti splácet závazky, a jestliže ano, jakého jsou druhu.

K vlastnímu požadavku regulérnosti dlužnického cyklu přistupuje *hledisko průběžné vyrovnanosti devizových příjmů a plateb v čase*. Základ je sice zahrnut již v rovnici (9), týká se však pouze zbožové sféry a znázornění není nutné úplné. Doplníme proto chybějící položky platební bilance začleněním kapitálových operací na brutto zásadě a získáme

$$m[Y(t) + Q(t)] + (f + n) D(t) = P(t) + X(t), \quad (2,01)$$

kde $X(t)$ představuje hrubý objem čerpaných vnějších zdrojů a n koeficient průměrného rozložení splátek definovaný jako umořovací procento z čistého zůstatku zadlužení, $0 \leq n \leq 1$. Na levé straně výrazu figurují výdaje, na pravé straně pak příjmy, které se při dané progresi exportu vyrovnávají členem X . Jedině v tomto smyslu je v souladu s původními předpoklady oprávněné hovořit o rozdílu mezi akumulacním deficitem a schodky v devizovém hospodářství jako celku, jež jsou vysloveně pokladního rázu. Vznikají tak souběžně přesné nároky jak na relativní váhu exportované produkce, tak i na oboustranné pohyby prostředků mobilizovaných zvenčí. Dosazením (9) do (2,01) snadno dostaneme

$$X(t) = Q(t) + (f + n) D(t) \quad (2,02)$$

opět jako složenou funkční závislost [přímo a prostřednictvím $D(t)$] na rozměrech a znaménku $Q(t)$ s novým prvkem — frekvencí úhrad dlužných závazků.

Nakolik se veličina $1/n$ udávaná v letech normálně nekryje s délkou cyklu zadlužení, a navíc je nutné respektovat moment časového rozlišení čerpaných a splácených částech úměrně změnám ve vrcholných proporcích, vyvstává do popředí dodatečné kritérium *posloupnosti jednotlivých transakcí v čase*.

V této souvislosti se jeví účelné vyšetřit průběh několika odvozených vztahů, jejichž číselné charakteristiky by mohly zastávat roli měřítka pro vznik platebních poruch z titulu nedodržení žádoucích dynamických vazeb mezi důchodovými proudy směrem dovnitř a navenek. Z řady průřezů, které zde přicházejí v úvahu, zvolíme

— poměrný stupeň zadlužení jako výraz globálního dosahu dlouhodobých makroekonomických pochodů,

— míru zatížení běžných devizových příjmů platbami, jež pramení z úročení a umořování vnějšího dluhu, a definujeme:

$$\alpha(t) = \frac{D(t)}{Y(t)} \quad \text{jako míru zadluženosti v relaci k národnému důchodu,}$$

$$\beta(t) = \frac{(f+n)D(t)}{P(t)} \quad \text{jako koeficient dluhové služby (KDS) a}$$

$$\gamma(t) = \frac{Q(t) + (f+n)D(t)}{D'(t)} \quad \text{jako koeficient záměny vnějších zdrojů v ekonomice.}$$

Tyto koeficienty tvoří spolu navzájem vnitřně propojenou soustavu; jde vesměs o veličiny proměnné v čase, jež podléhají účinku přesunů v reprodukčních podmínkách. Jejich chování bude věnována pozornost v dalším výkladovém postupu.

Absolutní a relativní rozsah zadlužení

Z vymezení regulérního průběhu obecné funkce zadlužení $D(t)$ plyne, že v důsledku změn ve velikosti a charakteru $Q(t)$ prodělává rozsah zadlužení vývoj vyznačující se ostrým vzestupem v úvodní fázi, jeho zmírněním po překonání bodu t_1 a neméně prudkým poklesem v závěrečné etapě cyklu. Maximální objem dlužných závazků v jejím vrcholu je případ od případu dán konkrétním seskupením výchozích a růstových parametrů, polohu t_2 na časové ose pak stanovíme z anulované první derivace s výsledkem např. pro variantu I kvantitativní analýzy

$$t_2 = \frac{1}{f-q} \ln \left(-\frac{q^K}{fL} \right) \quad (2,03)$$

kde K , L jsou konstanty odvozené z numerických koeficientů při e^{at} a e^{ft} v rovnici (16a).

Znamená to v zásadě existenci jediné individuální výše maxima absolutní zadluženosti pro každou sestavu reprodukčních podmínek, což ovšem neplatí naopak: k libovolně vybranému číslu reprezentujícímu největší možnou částku kumulovaných závazků lze nalézt a přiřadit hned několik alespoň teoreticky přípustných kombinací činitelů vzhledem k vnitřnímu uspořádání cyklu, t. j. pohyblivé pozici t_2 , a ani zde nemusí být každá hodnota jednoznačnou charakteristikou pro určité poměry.

Tuto nevýhodu jakož i dosah rozdílných srovnávacích východisek je možno překonat vhodným přechodem na obecnější rovinu. Vztáhneme proto funkci zadlužení ke konečnému efektu výstavby v pohybu důchodů a přeneseme těžiště analýzy na podílový funkční tvar D/Y .⁴ Známa progrese čitatele

⁴ Tato cesta má z obsahového i formálního hlediska závažnou nevýhodu: porovnávají

a monotonní vzestup jmenovatele naznačují, že rovněž v této úpravě nastává maximum, a to v okamžiku odlišném od t_2 . Velikost a poloha zmíněného maxima jsou určeny numerickou a časovou souřadnicí bodu $[D(t_4)/Y(t_4); t_4]$ a závisí na dynamických vlastnostech složené funkce $\alpha(t)$.

Vzhledem k výchozímu okamžiku cyklu přitom existují alternativy:

$t_4 = t_0$, jestliže $\frac{D(t)}{Y(t)} > \frac{D(0)}{Y(0)}$ pro všechna $t \neq t_4$; přichází v úvahu u málo typických případů, kde výrazně převažuje vliv extrémně vysokého počátečního stavu závazků a přírůstky zadlužení jsou trvale nižší než přírůstky důchodů;

$t_4 > t_0$, jestliže pro jakékoli existující $t \leq t_4$ dostaneme

$$\frac{D(t)}{Y(t)} > \frac{D(0)}{Y(0)} \text{ při běžném } dD(t) > dY(t).$$

Charakteristické znaky pozice bodu $[\alpha(t_4), t_4]$ vyšetřené obvyklým způsobem dovolují co do povahy vytyčeného problému odvodit následující závažné skutečnosti:

(1) Definujeme-li veličiny $D(t)$ a $Y(t)$ striktně jako kladné, platí vždy $t_4 < t_2$; vzájemné postavení obou maxim je takto určeno zcela jednoznačně. (Vcelku nenáročný důkaz je dostupný v literatuře).⁵

(2) Maximální numerické hodnoty funkce $\alpha(t)$ v bodě t_4 si nadále podržují diferencovaný ráz, i když v modifikované podobě. Projevuje se opět závislost na konkrétních seskupeních parametrů, tentokrát ale značnou měrou přes časový prvek — délku časového horizontu dlužnického cyklu, s nímž je to které seskupení spjato. Není přitom obtížné vyvodit:

a) Ponecháme-li hledisko času stranou, t. j. vyžaduje se pouze $t_3 < \infty$, má reálné opodstatnění zabývat se relativním objemem zadluženosti se zřetelem k likviditě pouze tehdy, jestliže přichází v úvahu výskyt omezení z okruhů (B) a (C), popř. není-li splněn požadavek plného souladu důchodové a devizové stránky formulovaný v (E). Jinak totiž, jak už víme, odpadá nebezpečí poruch v návratnosti pro jakýkoliv počáteční rozsah zasloužení i jakkoliv velké vklady zvenčí.

b) Se zavedením limitu pro nejvyšší únosné trvání cyklu a zábran pramenících z exportní dynamiky získává problém na univerzálnosti ve smyslu závěrů o tvaru omezujících podmínek. Jejich proměnná povaha přitom vyvolává

se charakteristiky odlišné povahy reprezentované veličinami o různém rozměru — proti okamžikovému stavu zadlužení stojí intenzita důchodového toku na jednotku času. Výrazně se záporné rysy zmíněné skutečnosti projevují zvláště při aplikaci diskretní podoby modelu. Přesto není celý postup bez významu, především při patrných sklonech vázat hledané hranice předlužení právě k nejobecnějšímu a také nejprístupnějšímu důchodovému agregátu.

⁵ Viz příslušnou část práce Ing. M. Ondráčka a Dr. M. Prágera *Kvantitativní analýza makroekonomických aspektů dlužnického cyklu*, VÚF, Praha 1967.

odstupňovanou výši maxim funkce $\alpha(t)$ v závislosti na variabilitě vznesených požadavků. Podle empirických prepočtů se stoupajícími (klesajícími) N také organicky stoupá (klesá) úroveň získávaných maximálních stavů. Pro možné kombinace mezních poloh řešitelnosti u $D(o)/Y(o)$ a $Q(o)/Y(o)$ nácházející se na přímkách typu VW' , VW'' však neexistují shodné hodnoty $\alpha(t_4)_{\max}$; jejich hladina vykazuje vzrůst úměrně tomu, jak se grafické zobrazení příslušné kombinace vzdaluje od W a blíží k V . Obě komplementární omezení si tedy nejsou v daném ohledu rovnocenná a izokvanty sledovaných numerických charakteristik pro stejná $t_3 = N$ se nekryjí s čarami o rovnicích odvozených z výrazů (20) či (24) kvantitativní analýzy.

Příčina zřejmě souvisí s vnitřním rozložením kritických bodů uvnitř časového horizontu (t_0, t_3). Pokud je pohyblivé, řadí se rovněž k týmž velikostem t_3 odlišná maxima křivek $D(t)/Y(t)$. Tato skutečnost bude pravděpodobně v přímé spojitosti s faktem, že v rámci oboru přípustných řešení přísluší kterékoliv délce cyklu celý svazek mezních přímek typu VW o různém sklonu k osám. Mimo to se naskytá otázka, zda u každé z nich nejsou shodné roviny maxim $\alpha(t)$ vázány v rovnosti termínů N' definovaných úpravou N o ekvivalent $D(o)$ promítnutý zpětně do časového vyjádření „chybějící“ části cyklu před okamžikem t_0 , kdy teoreticky mělo dojít ke kumulaci výchozího objemu závazků.

Výpočty uskutečněné pro soubor náhodně volených příkladů umožňují dokumentovat zmíněnou okolnost následujícími údaji (zčásti zaokrouhleno):

při $t_3 = 16$	$\alpha(t_4) = 0,30,$	jestliže $t_2 = 8$ a $t_4 = 6,$
	$\alpha(t_4) = 0,70,$	jestliže $t_2 = 9$ a $t_4 = 8,$
$t_3 = 32$	$\alpha(t_4) = 1,10,$	jestliže $t_2 = 21$ a $t_4 = 16,$
	$\alpha(t_4) = 1,55,$	jestliže $t_2 = 21$ a $t_4 = 12,$
$t_3 = 40$	$\alpha(t_4) = 1,95,$	jestliže $t_2 = 28$ a $t_4 = 17,$
	$\alpha(t_4) = 1,65,$	jestliže $t_2 = 26$ a $t_4 = 17.$

Je potom zřejmé: při stejném t_4 se mění maximum relativní výše zadlužení přímo úměrně velikosti t_2 , při stejném t_2 nepřímo úměrně velikosti t_4 . Vzhledem k pevné poloze některého z těchto bodů mají výsledné cifry tendenci vzrůstat se stoupající vzdáleností obou uvažovaných okamžiků. Vše tak zřetelně záleží za jinak neměnných podmínek na dynamice $Y(t)$.

Určité číselné charakteristiky $\alpha(t_4)_{\max}$ přísluší tedy vždy odpovídajícímu tvaru a délce cyklu, ukazatel jako takový podléhá diferenciaci podle uvedených měřítek. Přímou z podstaty věci není pak možno touto cestou vymezit nějaký všeobecně platný „strop“, který by zastával roli univerzální kritické hranice pro stav předlužení. Navíc průběh rozebírané funkce dosahuje bezprostředního okolí svého maxima ve velmi krátkém časovém rozmezí a pro rozhodující část celého období se naopak pohybuje hluboko pod jeho úrovní. Jedná se v zásadě o odstupňovanou specifickou mez, jejíž překročení znamená symptom přesunu v reprodukčních vazbách s dosahem v narušení finanční

rovnováhy, pokud podmínky úhrad zůstanou podřízeny původním ustanovením, ale nic více.

Výsledné spektrum individuálních hladin se značně širokým rozložením numerických hodnot neopravňuje v žádném ohledu definovat v množině řešení jakoukoliv polohu, která by byla s to zastávat funkci směrodatné „linie předsunutého varování.“ Každý získaný údaj představuje sám za sebe jakési „maximum maxim“ pro předem vytyčený limit přípustného trvání časového horizontu. Vezme-li se dále v úvahu jednostranná orientace na důchodový aspekt, ztrácí sledovaný způsob vyjádření likvidity na praktickém významu.

Koeficient dluhové služby a záměna vnějších zdrojů

Obsahem a konstrukcí se zdá v dané souvislosti výhodnější sledovat chování tzv. *koeficientu dluhové služby* (KDS) analýzou složeného vztahu $\beta(t)$. Pro toto tvrzení hovoří jednak přechod na obrátovou bázi — odstranění metodického nedostatku výrazu $\alpha(t)$, kde jsou porovnávány veličiny o různém rozměru, jednak přímý akcent na devizovou stránku. Vyšetření zmíněné funkce však naznačuje, že zařazení nových prvků do čitatele a jmenovatele původní relace, nakolik zjevně

$$\beta(t) = \frac{(f+n)D(t)}{P(t)} = \frac{(f+n)D(t)}{p(t)Y(t)} = \frac{f+n}{p(t)}\alpha(t), \quad (2,04)$$

nevede v konečné podobě k závažnějším změnám co do charakteru získaných poznatků. Průběh obou křivek znázorněný v příloženém obr. č. 1 vykazuje jen určitou odlišnost ve tvaru, zatímco základní vlastnosti zůstávají plně zachovány.

— Numerické maximum má stejný diferencovaný ráz v závislosti na délce časového horizontu, tentokrát ve spojení se sklonem k dovozu a frekvencí splátek; vliv exportní dynamiky se sem ovšem promítá dvojí cestou [přímo a přes $D(t)$].

— Splnění požadavků na dostatečně vysokou progresi $P(t)$ určuje vzájemnou polohu okamžiků obou maxim v pozici $t_\beta < t_4$, jestliže $p(t)$ ve jmenovateli trvale roste.

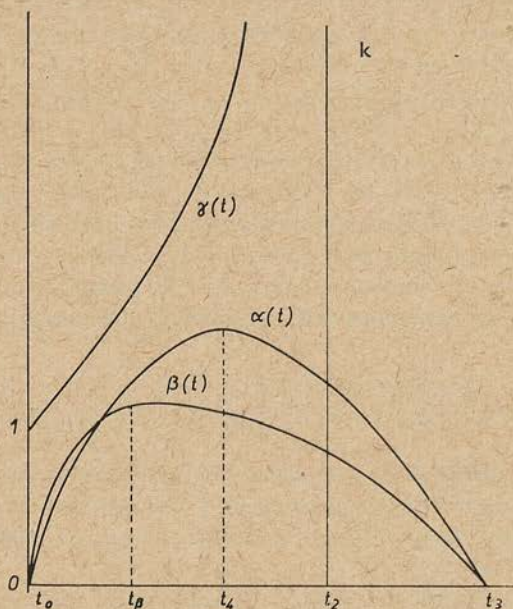
— Hodnoty $\beta(t)_{\max}$ se od $\alpha(t)_{\max}$ příliš neliší, není-li velkého rozdílu mezi součtem parametrů $f+n$ a m .

— Funkce se opět pohybuje v okolí své nejvyšší úrovně po vcelku krátkou dobu; při předpokladaném konstantním m je ovšem její úvodní vzestupná perioda oproti relativní zadluženosti kratší a ostřejší, následující pokles naopak delší a pravidelněji rozložený.

Každé skupině řešení o určité délce cyklu a stejném rozvrhu lhůt splátek tedy znovu při dané intenzitě napojení na světový trh přísluší specifická hladina KDS s individuální výší $\beta(t)_{\max}$ ve smyslu závěrů předchozího bodu. Reprezentuje vždy výraz rozložení platebních nároků vzhledem k tvorbě

důchodové a devizové kapacity úhrad u zvolené kategorie případů. Splnění předpokladů regulérnosti ve všech průřezích nezadává potom teoreticky příčiny k poruchám, ať globální charakteristika dluhové služby vykazuje jakékoliv dimense — přípustné zde může být 20 % stejně jako 250 %.

Přesto je zřejmé, že vazby klíčových reprodukčních momentů a likviditní stránka zadlužení na sebe reagují, přičemž řada faktorů působí proti sobě a jeví sklon vymezovat jistá „směrodatná“ rozpětí maxim uvažovaného koeficientu). Jedná se vesměs o pochody, které použitý modelový systém neodráží

Obr. 1.

vůbec nebo jen značně nedokonale. Za zmínku stojí především následující okolnosti:

1. Samo chování veličiny $P(t)$ obsahuje náznaky částečné vnitřní regulace funkce $\beta(t)$, čímž se rozptýl získávaných maxim zužuje. Požadavky na její dynamiku se promítají do relativní výše závazků prostřednictvím omezení pro $Q(0)/Y(0)$, vzestup kapitálového koeficientu vyvolává při neměnném rozdílu $r - q$ nejen zesílenou kumulaci dlužných částek, ale zvyšuje se zároveň i velikost m atd.

2. Frekvence splátek n je uvažována naprosto nezávisle na ostatních jevech. Uvolňuje se tím mj. zcela prostor progresi vztahu $\gamma(t)$, jehož strmost v intervalu $(0, t_2)$ s konvergencí k asymptotě k vztyčené z bodu t_2 (viz znovu obr. 1) stoupá jednak časem, jednak s narůstajícím n . Tento fakt naráží sám o sobě v extrémní poloze na vyhraněné bariéry se zpětnou vazbou mezi konkrétním průběhem růstu a požadavky na záměnu vnějších zdrojů v ekonomice.

Společný základ diferenciací mezních hladin $\beta(t)_{\max}$ a progresu jim odpovídajících křivek $\gamma(t)$ prostřednictvím mlčky tolerovaného volného pohybu n v rozmezí $0 \leq n \leq 1$ tak představuje možná rozvrstvení kritických vztahů za předpokladu, kdy brutto přísun zdrojů do dlužnické země se pružně přizpůsobuje situaci a slouží jako automatická pojistka při překonávání nevyrovnanosti devizových příjmů a plateb, pokud pramení z nabíhajících úhrad finančních závazků. Momentu pokladní rovnováhy, který se zde prolíná s ryze makroekonomickými aspekty, se dostává neúměrně velké váhy, výkyvy z jeho titulu se běžně akceptují bez ohledu na reálný obrat důchodů v národohospodářském měřítku. Hlubší závěry na daném stupni aproximace zatím formulovat nelze. Potvrzuje se tak hlavně známá skutečnost, že hospodářství dlužníka je v oblasti platební likvidity tím zranitelnější čím je méně zapojeno do mezinárodní dělby práce a průměrné lhůty splatnosti půjček se ve srovnání s délkou časového horizontu dlužnického cyklu ukazují příliš krátké.

V každém ohledu je na místě zvláště zdůraznit:

— Kritická oblast sledované charakteristiky zahrnuje odstupňovaně podle seskupení růstových parametrů a etap procesu fakticky celý obor možných řešení (tj. od 0 do příslušného numerického maxima).

— Korektivním účinkem devizového aspektu a vázáním frekvence úhrad nebudou rozdíly mezních hodnot u KDS ve skutečnosti tak velké jak by se teoreticky dalo usuzovat.

Právě zúžený rozptyl kolísání numerických maxim nasvědčuje tomu, že se přece jen vytvářejí jisté předpoklady vytypovat alespoň orientačně platnou škálu mezních poloh ke srovnávacím účelům. Ve spektru nejvyšších přípustných hladin koeficientu dluhové služby bude pro blíže definované konkrétní poměry (například pro úsek finanční pomoci H MVZ) existovat vždy nějaký kvalitativní předěl s racionálním významem co do hodnocení likviditní stránky zadluženosti ze střednědobého pohledu. Jakékoliv mimořádně vysoké stavy a prudké výkyvy sledovaného ukazatele směrem nahoru můžeme pak v tomto rámci zcela oprávněně považovat za směrodatné symptomy hrozících platebních krizí,⁶ ať už pramení z hlubších makroekonomických příčin nebo prostě z nárazovitého nahromadění splátek.⁷

Zbývá tak otázka, jak z pozice získaných poznatků přistupovat k návrhům, které doporučují situovat „magickou linii“ KDS na úrovni 10 % nebo 20 %. Jedná se v zásadě o čísla, k nimž se dospělo empiricky na podkladě ryze praktických zkušeností. Diferencované výsledky modelových propočtů použitého

⁶ Ke zhruba shodným závěrům docházejí nakonec i autoři materiálu *Economic Growth and External Debt — An Analytical Framework*, UNO, E/Conf. 46/84, Ženeva 1964, v kapitole V, bod 10. Celá záležitost ovšem vyžaduje mnohem hlubší rozpracování s přihlédnutím k dalším momentům a ani její metodické zvládnutí nebude, jak se zdá, snadné.

⁷ Odtud vede přes nároky na záměnu fondů v ekonomice přímá vazba ke sledování průběžné pokladní likvidity pomocí charakteristik typu průměrné výše pohotových měnových rezerv vztážené k roční hodnotě dovozu apod.

typu nejsou s to opodstatněnost těchto doporučení ani potvrdit, ani vyvrátit. Lze pouze vyslovit domněnku, že se setkáváme s pokusy praxe stanovit hrubou mez, kdy krytí pocitovaných deficitů, měřeno schopností ekonomiky absorbovat dostatečně velké částky, počíná narážet na bariéru plynulé změny prostředků a vede k poruchám v platební bilanci.

III. *Shrnutí hlavních výsledků*

(1) Sestava omezení získána analýzou dlužnického cyklu představuje uzavřený soubor makroekonomických měřítek pro výhledové hodnocení zajištěnosti pohledávek v určité dlužnické zemi, popř. odhad vlastní schopnosti hradit v budoucnu přijaté závazky. Uspořádáním komplexů všech dílčích vztahů a s nimi spjatých úvah vzniká základ testu, jehož pomocí by bylo možno směřodatně posuzovat výskyt předpokladů postupné přeměny dlužníka jako dovozce kapitálu v potenciálního čistého exportéra hodnot po důchodové i devizové linii. Je v něm přímo zastoupena většina klíčových vazeb rozšířené reprodukce, i když postavení jednotlivých průřezů není vždy přiměřené jejich významu. Samotné východisko rozboru — důraz na procesy kolem vzniku a odbourávání investiční mezery, se promítá do neúměrně vysoké váhy důchodového aspektu oproti devizovému. Přesto i zde se podařilo dosáhnout alespoň zčásti uspokojivých výsledků, a to zejména vymezením kritéria únosnosti vnějšího financování vzhledem k přesunům v mezinárodní dělbě práce nezávisle na nějaké šabloně ve vývoji zahraničního obchodu.

Plynulá tvorba splátkové kapacity úhrad je v důchodové rovině podmíněna v prvé řadě dynamickými relacemi temp růstu národního důchodu a spotřeby spolu s efektivností investičních vkladů do národního hospodářství a průměrnou úrokovou hladinou, v devizové rovině pak vztahem mezi sklonem k dovozu a podílem exportu na realizovaných důchodech se zřetelem k tendencím vykazovaným akumulacním deficitem. K žádoucímu stavu může přitom docházet v pestré škále variant co do důchodového efektu investic a zúročení stejně jako v různých kombinacích vývozní expanze a substitučního zaměření výstavby. Směřodatným je zde v každém individuálním případě korektiv rozložení růstových sil a podnětů, tedy prvky stojící mimo model. Zavedení limitujícího faktoru v podobě horní hranice pro přípustné trvání procesů proto vyúsťuje pouze v jakési postupné vyhodnocování sféry, kterou dává rozpětí mezi vzestupnou dynamikou obou hlavních důchodových agregátů a progresu vývozu komplementárnímu úhrnu tvořenému výchozím stupněm zadlužení a nejvyšším rozměrem vnějších účastí.

(2) Sám tento fakt se zatím jeví hlavní zábranou pro okamžité uplatnění poznatků v praxi. Jinak lze záporné důsledky některých zjednodušení — konkrétně fixace parametrů — vcelku úspěšně překonat, například aplikací vhodného statistického aparátu při práci s číselným materiálem. V rámci vzorového rozboru vnější zadluženosti Indie a makroekonomických předpokla-

dů návratnosti pohledávek⁸ byla v daném ohledu jako prostředek k podchycení variability růstových podmínek prověřena metoda klouzavých průměrů. Výsledek každého takového kroku závisí ovšem jednak na spolehlivosti „nosného“ růstového modelu, jednak na kvalitě a úplnosti podkladů.

(3) Považují-li se v prvním přiblížení všechny prvky důsledně za nezávislé, promítá se celá věc nepříznivě v chování potenciálních syntetických charakteristik likvidity. Na daném stupni analýzy se zde nepodařilo dospět ani k řešení srovnatelnému kupř. s Domarovými univerzálně platnými limitními stavy pro poměr mezi přílivem a bto odlivem prostředků z titulu zahraničních půjček, bezesporu vlivem bližší specifikace nároků na tvar vyšetřované funkce zadlužení.⁹ Pro dynamiku relativní výše dlužných závazků i koeficientu dluhové služby jsou v průběhu dlužnického cyklu typické takové vlastnosti, které přímo vylučují možnost určit jakoukoliv směrodatnou kritickou úroveň s obecnější platností, pokud:

⁸ Uveřejněn jako příloha A k výzkumné práci Ing. M. Ondráčka *Ekonomická měřítka posuzování schopnosti HMVZ splácet přijaté půjčky (úvěry)*, VÚF, Praha 1967.

⁹ E. Domar ve své *Eseji o vlivu zahraničních investic na platební bilanci* dokázal, že relace mezi přílivem a odlivem prostředků z titulu pravidelně poskytovaných půjček nebo investic konverguje v každém jednotlivém případě k prostému výrazu (s použitím naší symboliky):

$$\frac{n + f}{n + \sigma},$$

kde σ je tempo růstu hrubého objemu nově investovaných částek. K problematice ovšem přistupuje ze značně odlišné pozice, pokud jde o vlastní podmínky přeměny dlužnické země ve věřitelskou a naopak. Celé jeho pojetí dovoluje mj. zavádět konstantní vývojové prvky i v momentech, kdy to při analýze dlužnického cyklu není žádoucí, konkrétně do vyjádření průběžné potřeby čerpat (ochoty uvolňovat) kapitálové zdroje zvenčí (do zahraničí). Kromě toho jsou právě charakteristiky naznačeného typu dosti vzdálené motivu návratnosti ve vyhodnocování platební likvidity a rovněž směrodatnost uvažovaných limitních stavů pro kritické fáze cyklu je iluzorní (srovnej s připomínkami v dalším textu).

Zpřesněné požadavky na dynamiku kapitálových pohybů prostřednictvím vývoje akumulacních a devizových deficitů dlužníka mění nakonec výrazně již samotnou expozici a výsledky původní Domarovy úlohy. V příslušně upravené formulaci, tentokrát pro poměr odlivu a přílivu prostředků z opačného, t. j. dlužníkovy pohledu, je třeba se zabývat chováním výrazu

$$\lim_{t \rightarrow \infty} \frac{(f + n) D(t)}{nD(t) + D'(t)} = \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{f + n}{n + f + \frac{Q(t)}{D(t)}},$$

jež řešení pro hlavní kombinace parametrů v obou variantách vycházejí při důsledném dodržení orientace sledovaných důchodových proudů tyto hodnoty:

Varianta I.

při $f > q$

1

$f < q$

$$\frac{n + q}{n + f} > 1, \text{ jestliže } bq - s_1 < 0,$$

$$\frac{n + f}{n + q} < 1, \text{ jestliže } bq - s_1 \geq 0.$$

- a) tyto veličiny samy podléhají vývoji, kdy počáteční vzestupná tendence je vystřídána poklesem s velkými rozdíly maximálních a minimálních stavů;
 b) jejich numerická maxima si podřezují diferencované rozložení podle délky časového horizontu, růstového rytmu a intenzity napojení do mezinárodní dělby práce, resp. i podle frekvence úhrad.

Lze tak získat vždy pouze odstupňovanou škálu individuálních „stropů“ s omezeným významem pro běžné testovací účely.

Náplní a konstrukcí se z uvažovaných likviditních ukazatelů jeví bezesporu výhodnější KDS. Vyznačuje se daleko větší citlivostí než míra zadlužení, dosahuje blízkosti maximální hladiny po krátké době a pohybuje se v okolí svého maxima ve zřetelně delším intervalu. Mimo to náznaky korektivního působení devizového aspektu dovolí nejspíše u něho vytypovat stupnici orientačních mezí pro každý blíže definovaný okruh úvěrových svazků mezi konkrétní skupinou dlužníků a věřitelů.

(4) Další rozpracování tématu si zřejmě vynutí především ústup od většiny výchozích zjednodušení. Znamenalo by to jednak rozložit příliš globální parametry b , m na přiměřený počet činitelů, jednak zformulovat jejich mnohostrané vzájemné vazby, a to v obou sledovaných rovinách. Nadále se sotva bude možno obejít bez hlubšího postihu vlivů, které vedou ke vzniku a obnově akumulací a devizových deficitů, stejně jako trvat na identitě investiční

Varianta II.

$$\begin{array}{ll} \text{při } r < q, f < q & \frac{n+f}{n+q} < 1 \\ & f > q & 1 \\ \text{při } r > q, f > r & 1 \\ & f < r & \frac{n+r}{n+f} > 1 \end{array}$$

Mizí tedy v první řadě univerzálnost závěrů: spolu s vyhraněným případem neregulérnosti cyklu, tj. $bq - s_1 \geq 0$ či $q > r$, kdy příslušná země zůstává v pozici dovozce kapitálu s trvalou převahou přílivu hodnot nad odlivem v určitém poměru, a s vyhraněným regulérním případem, tj. $bq - s_1 < 0$ či $r > q$ při $f < r$, kdy po splacení kumulativních závazků se dlužník mění v trvalého věřitele a exportéra hodnot s opačnými průvodními jevy, existuje široká škála alternativ, u nichž jistá progrese čistého zadlužení nebo pohledávek je provázána sklonem k vyrovnávání sledovaného komplexu příjmových a výdajových položek v rámci platební bilance. Je zajímavé, že k tomuto stavu dochází zásadně tehdy, nedosahuje-li vždy vyšší z obou růstových temp r a q průměrné hladiny zúročení (u varianty I pravděpodobně rozhoduje konvergence $r(t)$ ke q pro $t \rightarrow \infty$) a to nezávisle na splnění či nesplnění podmínek regulérnosti. Zjištěné limitní hodnoty se ovšem tak jako tak stávají smerodatnými, posuzováno měřítky vnitřní skladby časového horizontu, teprve pro poměry vznikající v období po překonání kritických bodů, přesněji po uplynutí všech klíčových fází cyklického procesu, jejichž výskyt a průběh jsou právě středem zájmu.

Obdobné propočty lze nakonec uskutečnit i pro KDS, ovšem s minimální použitelností výsledků, které jsou zde formálně poněkud komplikovanější, pro praktické účely: u regulérních případů ztrácí vůbec smysl porovnávat po překročení bodu t_3 příjmy docílené úročením a úmorem pohledávek s rozsahem exportu, u neregulérních případů pak ustupuje takto formulovaná otázka likvidity zcela do pozadí.

a devizové mezery za všech okolností. Podobně je třeba nalézt východisko v otázce vnitřního mechanismu procesů kolem formování mezních poloh KDS a zpřesnit tak oblast jeho racionální kritické výše.

Vlastní jádro problému zadlužení se zřetelem k návratnosti zdrojů spočívá konec konců v předpokladech harmonizace růstu v dlužnických a věřitelských státech. Nejedná se proto pouze o reálné zajištění prostředků ve smyslu prověrek absorpční kapacity dané efektivností investičních vkladů a rozmachem mezinárodního obchodu, ale v nemenší míře o perspektivu faktické přeměny zemí dovážejících kapitál v čisté exportéry hodnot a naopak. Zde se ovšem prosazují jak kritéria odvozená ze samotného charakteru rozvojových půjček, tak důsledky postavení dlužníků a věřitelů ve světovém hospodářství. Právě ve svých styčných bodech nejsou oba tyto pohledy s to samy o sobě podat vždy komplexní obraz, jejich individuálně uplatňované zorné uhly zpravidla navzájem kolidují. Získáme-li například informace o tom, zda dlužnický partner splňuje či nesplňuje vznesené požadavky, neříká nám to ještě nic o směrodatné porovnávací základně. Nestačí znát jen polohu kritických mezí, je nutno souběžně definovat měřítka, jež do propočtu dosazujeme. V uvedeném smyslu není bez významu poukázat kupř. na pružné reakce peněžních vztahů vůči každé změně finanční situace vytvářením autonomních podnětů nebo zábran pro rozvoj hospodářských styků a pod.

Teprve zvládnutím těchto stránek se pravděpodobně otevře cesta úspěšnému studiu sepětí růstových pochodů s racionální dynamikou finančních pohledávek a závazků v plné šíři.

JAROSLAV FIDRMUC

Historický prístup k Marxovej teórii o postavení robotníckej triedy, koncepcie jej výkladu a otázka rehabilitácie názorov K. Kautského

Nespočetné množstvo teoretických konferencií k stému výročiu vydania prvého dielu Marxovho *Kapitálu* sa konalo po celom svete. Aj pri 150. výročí Marxovho narodenia sme sa zamýšľali nad celým radom teoretických otázok, ktorých riešenie si vyžaduje dlhšiu systematickú prácu. Osvetlíť mnohé z nich aj likvidovať niektoré pseudoproblémy marxistického vedeckého systému pomôže dôsledný historický prístup k Marxovej teórii.

Predovšetkým to platí na úseku teórie ekonomického postavenia robotníckej triedy za kapitalizmu. V tejto oblasti teórie, ktorá patrí k najvýznamnejším súčasťam marxistickej politickej ekonómie, vývoj myslenia prekonal mimoriadne výrazné teoretické zvraty s rôznymi koncepciami výkladu Marxa bez dôsledného historického pohľadu na jeho učenie. Marxova teória sa vykladala v závislosti od toho, aký bol skutočný vývoj postavenia pracujúcich v tom-ktorom období vývoja kapitalizmu a v tej-ktorej krajine, či sa zlepšovalo alebo zhoršovalo postavenie robotníckej triedy. Aj rôzne prúdy v marxizme, ktoré predstavovali záujmy rozličných vrstiev robotníckej triedy, vykladali vždy odlišne Marxovu teóriu postavenia pracujúcich. Pritom je to do značnej miery kľúčová oblasť marxizmu. Marx jej venuje v prvom diele *Kapitálu* mimoriadne veľkú pozornosť. Závery o kapitalistickej exploatacii a tendenciách vývoja postavenia robotníckej triedy za kapitalizmu v nerozlučnej spojitosti so závermi o historickej prechodnosti a nevyhnutnosti zániku kapitalizmu tvoria v podstate hlavné závery celého prvého dielu *Kapitálu*.

Marx zovšeobecňoval podmienky svojej doby

Predovšetkým ide teda o Marxove závery, či sa postavenie robotníckej triedy za kapitalizmu zhoršuje, resp. zlepšuje, aké tendencie prevládajú.

Najkomplexnejšie rozvinul Marx svoju teóriu postavenia robotníckej triedy a vývojových tendencií tohto postavenia v poslednom oddiele prvého dielu *Kapitálu* o *Procese akumulácie kapitálu* a predovšetkým v jeho 23. kapitole o *Všeobecnom zákone kapitalistickej akumulácie*.

Marx dospel k svojim záverom v *Kapitáli* po zozbieraní množstva faktov, najmä z rokov 1846—1866 v Anglicku; v *Kapitáli* ich bohato ilustruje.¹

Prípravnými prácami k Marxovým záverom boli predovšetkým: Engelsova práca *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*² a Marxova *Námezdná práca a Kapitál*³. K zásadnému záveru, že budovateľom nového poriadku bude robotnícka trieda, však došiel Marx ešte v polovici štyridsiatych rokov vo svojich článkoch v *Nemecko-francúzskej ročenke*. Tu tiež Engels uverejnil svoj *Náčrt kritiky politickej ekonómie*, kde nájdeme už zárodoky všeobecného zákona kapitalistickej akumulácie. Neskôr ich formuloval Marx v prvom diele *Kapitálu*. Iste je charakteristické, že zárodoky marxistickej teórie postavenia robotníckej triedy za kapitalizmu sú obsiahnuté už v tejto v podstate prvej Engelsovej a vôbec marxistickej ekonomickej štúdií, ktorá však nesie ešte pečať utopického socializmu.

Najmä Marxove závery v prvom diele *Kapitálu* o postavení robotníckej triedy sú veľmi dobre známe. Často sa pri rozličných príležitostiach opakovali, vhodne i nevhodne citovali, neraz bez toho, aby sa hlbšie uvážilo, do akej miery zodpovedajú súčasnej kapitalistickej skutočnosti. V istom zmysle môžeme hovoriť o spätnom vytvorení kultu Marxa a jeho teórie, rovnako ako kultu iných klasikov marxizmu-leninizmu.

Je to veľký paradox dejín: Marx, ktorý tak veľmi bojoval proti fetišizmu v jeho najrôznejších prejavochoch, sám sa stal neskôr fetišom. Pravda, Marx nie je prvým veľkým mysliteľom, ktorý mal takýto osud.

Ak sú Marxove najvšeobecnejšie závery o postavení robotníckej triedy za kapitalizmu dobre známe, nemožno povedať, že by sa jednoznačne vysvetlovali. Naopak, *dejiny marxistickej teórie sú zároveň dejinami odlišného výkladu Marxovej teórie*. Vcelku sa napriek rôznym variantom vyhranili popri revizionistických koncepciách dve podstatne odlišné koncepcie výkladu Marxa.

Prvú koncepciu dobre poznáme z čias pred rokom 1956, keď pod vplyvom kultu osobnosti sa iný výklad ani nepripúšťal. Marxom vyslovený zákon pauperizácie sa vykladal doslova ako absolútny všeobecný zákon kapitalizmu, ako skutočný rast biedy robotníctva v priebehu kapitalistického výrobného spôsobu.⁴

¹ Pre nasledujúce úvahy o tom, ktorú etapu vývoja kapitalizmu Marx zovšeobecňuje, je táto skutočnosť veľmi dôležitá. Marx sám o tom hovorí:

„Nijaké vývinové obdobie modernej spoločnosti nie je také priaznivé pre štúdium kapitalistickej akumulácie ako obdobie posledných 20 rokov. Zdá sa, ako by bolo našlo Fortunatov mešec. No zo všetkých krajín nám opäť klasický príklad poskytuje Anglicko, pretože je na svetovom trhu na prvom mieste, pretože iba tu sa plne rozvinul kapitalistický spôsob výroby a pretože napokon nástup tisícročnej ríše slobodného obchodu po roku 1846 vzal vulgárnej ekonómii jej posledné útočisko“.

K. Marx, *Kapitál I*, Bratislava 1955, 684.

² Vyšla roku 1845, redigoval ju Marx.

³ Sú to prednášky robotníkom v Bruseli z roku 1847. Vyšli v roku 1848.

⁴ Marxova formulácia zákona je naozaj absolútna: „Čím väčšie je spoločenské bohat-

Druhú koncepciu výkladu Marxovej teórie postavenia pracujúcich za kapitalizmu v ostrom teoretickom boji proti revizionistickému krídlu Druhej internacionály zastával Karol Kautsky. Túto koncepciu ďalej rozvíjal V. I. Lenin.

Uvedená druhá koncepcia chápe Marxom vyslovený zákon pauperizácie ako tendenciu, oproti ktorej pôsobí protichodná tendencia, presadzovaná triednym bojom proti kapitalistickej exploatacii. Zdôrazňuje, že biedu treba chápať nielen vo fyzickom, ale i v sociálnom zmysle. Ďalej táto koncepcia zdôrazňuje, že slová o absolútnom raste biedy zostávajú v plnej platnosti pre málo rozvinuté krajiny a odvetvia.

Po roku 1956 v súvislosti s diskusiou o otázkach postavenia pracujúcich sa k tejto koncepcii výkladu K. Marxa viac-menej vraciame. Zostáva však otázkou, ktorý Marxov výklad je skutočne správny. Veď ani dnes v súvislosti s rozličnými koncepciami ekonomického myslenia, ktoré v súčasnosti popri sebe existujú, nie je vo výklade Marxovho zákona rastu biedy plná zhoda názorov.

Vyjasnenie tejto otázky nie je možné práve bez *historického prístupu k Marxovi*, bez pochopenia historických podmienok, za ktorých Marx a Engels zákon pauperizácie formulovali, a doby, pre ktorú ho formulovali.

Historický výskum skutočného postavenia robotníckej triedy Marx a Engels uskutočnili v podstate v dvoch etapách: v štyridsiatych a šesťdesiatych rokoch minulého storočia.

V oboch etapách však zhodnocujú zhruba tú istú epochu vývoja kapitalizmu: *epochu prvých fáz priemyselnej revolúcie, keď sa kapitál začína prudko rozvíjať budovaním strojovej veľkovýroby*. Cenou za úspechy pri zvyšovaní produktivity práce bola premena remeselnícky kvalifikovaných robotníkov na zaučených a nekvalifikovaných robotníkov — v podstate prívesky strojov — zapájanie žien a detí do výroby, rýchle zvyšovanie nezamestnanosti a zväčšovanie problému kríz z nadvýroby.

Maximalizácia ziskov minimalizáciou miezd je v tomto období najdôležitejším spôsobom, ako zvyšovať akumuláciu kapitálu, produktivitu práce i urýchľovať historický pokrok.

Je nesmrteľnou zásluhou K. Marxa a F. Engelsa, že na toto skutočné zbedačovanie robotníctva v absolútnom i relatívnom zmysle pred svetovou

stvo, fungujúci kapitál, rozsah a energia jeho vzrastu, a teda čím väčšia je absolútna veľkosť proletariátu a produktivita jeho práce, tým väčšia je priemyselná rezervná armáda. Pracovná sila, ktorá je k dispozícii, vyvíja sa na základe tých istých príčin ako expanzivita kapitálu. Relatívna veľkosť priemyselnej rezervnej armády vzrastá teda so vzrastom síl bohatstva. Ale čím väčšia je táto rezervná armáda v pomere k aktívnej robotníckej armáde, tým masovejšie je ustálené prebytočné obyvateľstvo, ktorého bieda je nepriamo úmerná útrapám jeho práce. Napokon, čím väčšia je bedárska vrstva robotníckej triedy a priemyselná rezervná armáda, tým väčší je oficiálny pauperizmus. Toto je absolútny, všeobecný zákon kapitalistickej akumulácie.“

K. M a r x, *Kapitál I*, Bratislava 1955, 680.

verejnou a predovšetkým samotnou medzinárodnou robotníckou triedou obrátili pozornosť a na množstve faktov ho dokázali. Pritom na rozdiel od utopických socialistov videli v tomto stále viac ponížovanom a zbedačovanom proletariáte revolučnú silu, ktorá si sama vie pomôcť a likvidáciou kapitalistickej exploatacie vytvorí nový, vyšší spoločensko-ekonomický systém.

V úsilí dokázať najkomplexnejšie zbedačovanie, ktoré v ich dobe bolo prevládajúcou neúprosnou skutočnosťou, zákonite vlastnou kapitalistickému ekonomickému mechanizmu a zmobilizovať medzinárodný proletariát do boja za likvidáciu kapitalizmu⁵ Marx a Engels venovali všetku rozhodujúcu pozornosť tejto ekonomickej tendencii kapitalizmu.

Protipôsobiacej tendencii a reálnym spoločenským silám, ktoré ju v triednom boji presadzujú, v úsilí za prebojovanie hlavnej zásady proti svojim ideovým protivníkom venovali v teórii omnoho menšiu pozornosť,⁶ často až dodatočne,⁷ resp. nie v kľúčových miestach textu.

Ale predovšetkým treba zdôrazniť, že *v ich dobe dochádzalo viac-menej skutočne k absolútnemu i relatívnemu zbedačovaniu. Preto pred zakladateľmi marxizmu nestál ako zásadný problém odlišenia tendencie kapitálu zhoršovať postavenie pracujúcich od opačnej skutočnosti.*

Neznamená to, že Marx zaznával triedny boj robotníckej triedy za zlepšenie vlastného postavenia. Naopak, so všetkou energiou ho v medzi-

⁵ Napríklad Engels situáciu v Anglicku v prvom zo štyroch *Listov z Londýna*, vytlačenom v časopise *Schweizerischer Republikaner* 16. 5. 1843, charakterizoval ako „predzvest veľkého prevratu“, ktorý ešte nikdy nebol takto ostro vystupňovaný. (Citované podľa F. Engelsa *Postavení dělnické třídy v Anglii*, Svoboda, 1950, str. 12.). Predpoklady K. Marxa a F. Engelsa o blízkosti víťaznej proletárskej revolúcie sa však nesplnili.

⁶ Engels v liste Blochovi z 21. až 22. septembra 1890, kde poukazuje, že ekonomická situácia je základom priebehu dejinných zápasov, ale aj politické formy triedneho boja pôsobia na tento priebeh, sebakriticky hovorí: „Marx i ja sme čiastočne sami zavinili, že mladší autori pripisujú občas hospodárskej stránke väčší význam, ako jej náleží. Museli sme voči protivníkom zdôrazňovať hlavnú zásadu, ktorú oni popierali, a nemali sme vždy čas, miesto a príležitosť náležite vyzdvihnúť ostatné momenty, zúčastnené na vzájomnom pôsobení. Ale keď išlo o opísanie *nejakého historického obdobia, čiže o praktickú aplikáciu* (podčiarkol J. F.), bolo to iné, a tu už nemohol byť omyl. No ľudia sa, žiaľ, príliš často nazdávajú, že si osvojili a úplne pochopili novú teóriu a môžu ňou hladko narábať, len čo si osvojili hlavné tézy, ani to nie vždy správne. Musím toto vyčítať niektorým novším „marxistom“, veru popísali kadejaké podivnosti...“

Marx — Engels, *Vybrané spisy II*, Bratislava 1954, 444.

⁷ O tom, že napríklad Engels chápal ekonomické zákony vôbec ako tendencie, ktorých pôsobenie sa kríži s pôsobením iných tendencií, svedčí tento citát z roku 1895: „Ak by sme však žiadali pod trestom degradácie na fikciu, aby bola miera zisku — dajme tomu 19,876934... až na stodesiatinné miesto v každom podniku a každý rok presne rovnaká, to by sme veľmi zle chápali povahu miery zisku a *ekonomické zákony vôbec* (podčiarkol J. F.). Všetky tieto zákony neplatia totiž ináč ako približne, v celkovej tendencii, v priemere, a nie v bezprostrednej skutočnosti. Je to spôsobené jednak tým, že ich pôsobenie sa kríži so súčasným pôsobením iných zákonov, ale jednak i tým, že majú povahu pojmov.“ (Engels v liste Schmidtovi z 12. marca 1895, *Marx — Engels, Dopisy o Kapitáli I*, SNPL, 1957, str. 363—364).

národnom rozsahu v Prvej internacionále organizoval. Podobne i Engels.

Marx napríklad vo svojej práci *Mzda, cena a zisk*, pôvodne prednesenej na schôdzach Generálnej rady Medzinárodného robotníckeho združenia (Prvej internacionály) 20. a 27. júna 1865 ostro vystúpil proti názoru anglického robotníka Johna Westona, ktorý tvrdil, že zvýšenie mzdy nemôže zlepšiť postavenie robotníka, pretože vedie k zvýšeniu cien životných potrieb a že činnosť odborov treba označiť za škodlivú.

I tu však dokazuje, že robotnícka trieda vo svojom boji za každodenné požiadavky len „zadržiava tendenciu, ktorá zhoršuje jej postavenie, zato však nemení smer tejto tendencie, že užíva len utišujúce prostriedky, ktoré chorobu neliečia“. Dokazuje ďalej, „že snahy robotníkov zvýšiť mzdy sú v 99 prípadoch zo 100 len úsilím udržať existujúcu hodnotu práce a že nevyhnutnosť bojovať proti kapitalistom o cenu práce spočíva v postavení robotníkov, ktoré ich núti predávať sa ako tovar. Keby robotníci zbabelo ustupovali vo svojich každodenných zrážkach s kapitálom, neodvratne by stratili schopnosť začať akékoľvek rozsiahlejšie hnutie.“⁸

Svoju analýzu uzatvára konštatovaním, že „všeobecná tendencia kapitalistickej výroby nevedie k vzostupu priemernej úrovne miezd, ale k jej poklesu. Namiesto konzervatívneho hesla: „Spravodlivú plácu za spravodlivú prácu!“ musí si robotnícka trieda napísať na svoju zástavu revolučné heslo: „Preč s námezdým systémom!“⁹

Taká bola skutočná doba, ktorú Marx zovšeobecňoval, tendencie jej vývoja — vyhranené absolútne i relatívne zbedačovanie robotníctva, z ktorých Marx i Engels videli východisko len v likvidácii námezdneho systému, sociálnej revolúcii, o ktorej sa domnievali, že je už blízka a že pre ňu už boli vytvorené materiálne podmienky i spoločenské formy, nevyhnutné na ekonomické pretvorenie spoločnosti.

Pokiaľ sa týka záveru o raste biedy v kapitalizme, ktorý Marx z vývoja kapitalizmu do jeho čias vyhodnocuje, Marx si uvedomuje rozdiel medzi absolútnym a relatívnym rastom biedy. Hovorí napríklad o tom, že relatívna cena práce je „cena práce v pomere tak k nadhodnote, ako aj k hodnote výrobkov“.¹⁰ Polemizuje v *Kapitáli* s anglickým štátnikom Gladstonom, ktorý tvrdil, že rast bohatstva anglickej spoločnosti v 50. rokoch viedol k tomu, že „kým bohatí sa stali bohatšími, chudobní sa stali rozhodne menej chudobnými“, pretože sa zlacneli predmety všeobecnej spotreby, a dokazuje mu, že opak je pravdou.¹¹

No nerozlišuje presne relatívny i absolútny rast biedy (i termíny absolútne a relatívne zbedačovanie vznikli až v neskoršej polemike E. Bernsteina a K. Kautského), pretože vo vývoji kapitalizmu, ktorý mohol zo-

⁸ K. Marx — F. Engels, *Vybrané spisy I*, Bratislava 1963, 367.

⁹ Tamtiež.

¹⁰ K. Marx, *Kapitál I*, Bratislava 1955, 592.

¹¹ K. Marx, *Kapitál I*, Bratislava 1955, 688.

všeobecniť, obe formy splývali v skutočný rast biedy, na ktorého teoretické dokázanie a bohatú faktickú ilustráciu sa Marx tiež plne sústredil.

Ukazuje sa teda, že odpoveď na otázku, ktorá koncepcia Marxovho výkladu v otázkach vývoja postavenia pracujúcich za kapitalizmu je správna, vôbec nie je jednoduchá. Vo všeobecnosti nie je možná, ale len z hľadiska historického prístupu k Marxovej teórii.

Marx a Engels zo všetkých teoretikov svojej doby najlepšie vystihli vývoj postavenia robotníckej triedy v kapitalizme prvých fáz priemyselnej revolúcie. Dovedli svoju teóriu k revolučným záverom a dali tak do rúk pracujúcich teoretickú výzbroj, ktorá spolu s ich ostatnými teoretickými závermi vytvorila nový ekonomický, filozofický a politický smer — marxizmus.

Marx a Engels, pravda, nemohli pri množstve faktorov, ktoré spoločenský vývoj ovplyvňujú, odhaliť a zovšeobecniť všetky nové a podstatné črty, ktoré po nich v budúcich etapách svojho vývoja kapitalizmu nadobudne. Popierať, že vznikajú také nové podstatné črty, znamenalo by popierať prerastanie kvantitatívnych zmien v zmeny kvalitatívne vnútri kapitalizmu.

Už preto *ich teória je len prvou etapou vývoja marxizmu*, ktorý s odhalovaním kvalitatívne nových črt, nových etáp vývoja kapitalizmu sa nevyhnutne ďalej rozvíja. Treba zdôrazniť, že marxizmus je otvorený systém, otvorený integrácii nových a nových poznatkov. Zachováva svoju kvalitatívnu určitosť tým, že sa ustavične premieňa, prestavuje vo svojich komponentoch a obohacuje prílevom nového materiálu.

Marx a Engels sa vo svojich záveroch aj mýlili, a to nielen v nepodstatných otázkach, ale i v takom závažnom probléme, ako je otázka blízkosti socialistickej revolúcie a jej foriem. Zovšeobecnením práve absolútneho a relatívneho rastu biedy, typického pre kapitalizmus prvej polovice 19. storočia, dospeli k záveru, že kapitalistické krajiny stoja bezprostredne pred socialistickou revolúciou. Podcenili prispôsobivosť kapitálu rozvoju výrobných síl. Aj najväčší vedci sa môžu mýliť, teda aj Marx a Engels.

Historická obmedzenosť ich záverov i nesplnenie niektorých ich predpokladov však nemenia nič na veľkosti a svetodejinnom význame ich učenia. Práce K. Marxa a F. Engelsa svojím odhalením a vedeckým zdôvodnením zákonitostí kapitalizmu sú pritom fundamentálnym teoretickým dielom nielen pre rozbor kapitalizmu prvej polovice 19. storočia, ale celkového vývoja kapitalizmu vôbec. V otázke postavenia pracujúcich predovšetkým odhalili tendencie kapitalizmu maximalizovať zisky, minimalizovať mzdy a zhoršovať celkové postavenie robotníckej triedy. Tento neodškriepiteľný význam Marxovho a Engelsovho diela možno len znižovať, ak budeme žiadať od nich závery, ktoré v svojej dobe nemohli urobiť, ak sa budeme snažiť dokázať, že takéto závery urobili a nasadíme im nimbus neomylnosti.

*Nové podmienky vývoja postavenia pracujúcich a otázka názorov
K. Kautského a V. I. Lenina*

Marxove a Engelsove závery o postavení robotníckej triedy za kapitalizmu a o cestách jeho riešenia hlboko ovplyvnili činnosť medzinárodného robotníckeho hnutia a stali sa teoretickým základom činnosti celej Prvej internacionály. Triednym bojom za podmienok rýchleho rozvoja kapitalistickej výroby v druhej polovici 19. stor. sa však robotníckej triede hlavných kapitalistických krajín podarilo podstatne zvýšiť vlastnú životnú úroveň a dosiahnuť i kvalitatívne vyššie politické práva. Na prelome storočia K. Kautsky mohol oprávnenne konštatovať: „V súčasnosti je životná úroveň robotníckej triedy omnoho vyššia než pred 50 rokmi.“¹²

Práve tieto úspechy medzinárodného robotníckeho hnutia museli vyvolať a aj vyvolali rozsiahlu kontraverziu o správnosti marxistickej teórie postavenia robotníckej triedy za kapitalizmu a teórie zániku kapitalizmu, ktorá na ňu úzko nadväzovala. V podstate nešlo o nič iné ako o ďalšiu orientáciu robotníckeho hnutia.

Iniciátorom kontraverzie boli články Eduarda Bernsteina, dlhoročného blízkeho priateľa a spolupracovníka F. Engelsa a prominentného predstaviteľa Nemeckej sociálnej demokracie, v časopise *Die Neue Zeit* v rokoch 1896—1897. Neskôršie v roku 1899 boli uverejnené v knižnej podobe pod názvom *Predpoklady socializmu a úlohy sociálnej demokracie*. Ako Kautsky správne poznamenal, bol to prvý senzačný spis v sociálno-demokratickej literatúre.

Bernstein, odvolávajúc sa na fakty o raste životnej úrovne pracujúcich, vyvodzoval, že rast výroby materiálnych statkov nevyhnutne vedie k rastu blahobytu pracujúcich.¹³ Za činiteľa likvidujúceho zbedačovanie proletariátu Bernstein považoval odbory, ktorých činnosť vedie k likvidácii nadvlády kapitálu a môže dať pracujúcim vplyv na vedenie priemyslu.¹⁴ V skutočnosti Bernstein sa neprikláňal k jednej alebo druhej alternatíve, ale vyvodzoval, že rastie početnosť a blahobyt tak robotníckej triedy, ako aj strednej triedy.

¹² Karl Kautsky, *Bernstein und das Socialdemokratische Programm*. Eine Antikritik, Verlag von J. H. V. Dietz, Nachf., Stuttgart 1899, 116.

¹³ „Teda kam sa podeje masa tovaru, ktorú magnáti a ich čelad nepotrebuje? Ak sa tou alebo inou cestou nevracajú späť k proletariátu, musí sa dostať do rúk iných tried. Buď stále väčšie a väčšie relatívne zmenšovanie počtu kapitalistov a stále vzrastajúci blahobyt proletariátu, alebo početná stredná trieda, taká je alternatíva, ktorú nám ponecháva rastúce zväčšovanie výroby.“

E. Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Verlag Dietz, Nachf., Stuttgart 1906, 52.

¹⁴ „Až teraz [t. j. koncom 19. storočia — poznámka J. F.] silné odbory zabezpečujú svojim práceschopným členom skutočné právo na zamestnanie a veľmi znepríjemňujú podnikateľom prepustenie člena odborového zväzu bez podstatnej príčiny uznanej i zväzom.“

Tamtiež, 131.

Triedny boj sa podľa Bernsteina v dôsledku zlepšovania situácie pracujúcich zmierňuje, vývoj speje k pokojnému prerastaniu kapitalizmu v socializmus.

Charakteristické pre obrovskú autoritu Marxovho učenia v robotníckom hnutí kontinentálnej Európy tejto doby bolo, že táto celkom nová teoretická koncepcia, ktorá vyjadrovala vtedy predovšetkým záujmy robotníckej aristokracie, nebola a nemohla sa vydávať za popretie K. Marxa, ani za samostatnú teóriu. To si mohli dovoliť teoretici fabiánskeho hnutia v Anglicku, ktorí došli k rovnakým záverom, ale nie Bernstein v Nemeckej sociálnej demokracii. Bernstein svoju teóriu predkladá ako rozvíjanie Marxovho učenia. Odvoláva sa na to, že už v *Kapitáli* vety o beznádeji postavenia robotníckej triedy v kapitalizme, charakteristické pre *Biedu filozofie* a *Manifest komunistickej strany*, boli zmenené a Marx uznal možnosť zlepšenia situácie proletariátu za kapitalizmu. Bernstein sa pritom odvolával na slová K. Marxa o pozitívnom význame továrenského zákonodarstva v Anglicku.¹⁵

Reakcia na Bernsteinove tézy bola obrovská a rozdelila sociálnu demokraciu na dva tábory. Na jednej strane napriek rôznosti čiastkových názorov a kontraverzií sa Bernstein stretol s rozhodnou podporou ďalších významných sociálnodemokratických teoretikov. Rozvíjali jeho názory a revizionistická ofenzíva stále silnejšie vyvracala nevyhnutnosť zániku kapitalizmu.

Na druhej strane proti revizionistickej ofenzíve sa zoskupujú tzv. ortodoxní marxisti. Ich najprednejším predstaviteľom bol Karol Kautsky. V svojej práci *Bernstein a sociálnodemokratický program, Antikritika* z roku 1899 oponuje Bernsteinovi. Aj on sa odvoláva na Marxa, avšak s celkom inou koncepciou jeho výkladu. Azda najlepšie vystihol podstatu Kautského koncepcie v otázkach postavenia robotníckej triedy V. I. Lenin v obsiahlej recenzii Kautského práce.¹⁶

¹⁵ Marx však zostal verný zovšeobecneniu možností svojej doby. Pri rozbere továrenského zákonodarstva dokazuje, že sa ono stalo nevyhnutným v záujme kapitálu ako prostriedok fyzickej a duševnej ochrany robotníckej triedy a navyše poznamenáva: „No tu musím upozorniť na to, že existuje neprekonateľná tendencia uplatniť tieto zásady všeobecne.“

K. Marx, *Kapitál I*, citované vydanie, 533.

¹⁶ Veľmi často sa u nás cituje, avšak neúplne, s tým, že sa zabúda predoslať, že je to Kautského koncepcia, ktorú Lenin len vysvetľuje. Preto Leninovo vysvetlenie Kautského koncepcie uvádzam doslova: „Bernstein tvrdí, že všetci zavrhlí Marxovu »teóriu biedy«, čiže »teóriu pauperizácie«. Kautsky ukazuje, že je to opäť prekrútené prepínanie odporcov K. Marxa, ktorý takúto teóriu nevyslovil. Marx hovoril o vzraste biedy, ponížovania a i., poukazujúc zároveň i na protichodnú tendenciu a na reálne spoločenské sily, ktoré jedine môžu vyvolávať túto tendenciu. Skutočnosť plne dokazuje správnosť Marxových slov o vzraste biedy: po prvé, vidíme naozaj, že kapitalizmus má tendenciu vytvárať a zosilňovať biedu, ktorá dosahuje obrovské rozmery, ak chýba vyššie uvedená protichodná tendencia. Po druhé, bieda rastie nie vo fyzickom, ale v sociálnom zmysle nepomeru medzi zvyšujúcou sa úrovňou spotreby buržoázie i spotreby celej spoločnosti

Veľmi zaujímavá pre dnešok je táto recenzia, napísaná koncom roku 1899, i keď bola prvýkrát zverejnená takmer o 30 rokov neskoršie v *Leninskom zborníku* z roku 1928, a teda do diskusie v medzinárodnom robotníckom hnutí v svojej dobe zrejme nezasiahla.

Jednak bez výhrad kladne hodnotí teoretickú koncepciu K. Kautského a v tomto zmysle je studenou sprchou pre neskoršie pokusy zaradiť Kautského antikritiku E. Bernsteina medzi revizionistické teórie.¹⁷ [Kautsky sa, pravda, stal renegátom, ale až omnoho neskoršie].

Jednak dokazuje, že i Lenin pri výklade Kautského teórie obmedzoval plnú platnosť Marxových slov o raste biedy v nových podmienkach rozvoja kapitalizmu na prelome storočí len pre „hraničné“ oblasti kapitalizmu!

Stručne povedané, Kautského teóriu postavenia pracujúcich za kapitalizmu, ktorú Lenin tak kladne vyzdvihuje a preberá, možno hodnotiť napriek neprestajnému dokazovaniu K. Kautského, že ide len o správny výklad K. Marxa — čo bolo vynútené obrovskou autoritou Marxa v sociálnej demokracii i stavom boja proti revizionistickej ofenzíve — nie ako len obhajobu Marxovej teórie postavenia pracujúcich, ale ako jej rozvinutie vzhľadom na nové podmienky vývoja kapitalizmu v posledných desaťročiach 19. storočia.

No niektoré tézy K. Kautského nie sú celkom presné. Napríklad E. J. Bregel v citovanej práci kritizuje Kautského, že rozlišuje „fyzickú biedu“ a „sociálnu biedu“. Poukazuje na to, že i fyzická bieda je sociálnym javom

a medzi životnou úrovňou pracujúcich máš. Bernstein ironizoval takéto chápanie „biedy“, že je to vraj chápanie v pickwickovskom zmysle. V odpovedi na to Kautský dokazuje, že takí ľudia ako Lasalle, Rodbertus a Engels vyhlasovali celkom jasne, že biedu treba chápať nielen vo fyzickom, ale i v sociálnom zmysle. V „pickwickovskom“ klube — odráža Bernsteinovu iróniu — schádza sa ako vidíte, nie najhoršia spoločnosť! Napokon po tretie, slová o raste biedy zostávajú v plnej platnosti, pokiaľ ide o „hraničné oblasti“ kapitalizmu, pričom slovo „hraničný“ treba chápať tak v zemepisnom zmysle (krajiny, do ktorých len začíná prenikať kapitalizmus a často v nich vyvoláva nielen fyzickú biedu, ale priam i hladovanie máš obyvateľstva), ako i v politickoekonomickom zmysle (domácky priemysel a vôbec odvetvia národného hospodárstva, v ktorých sa ešte udržujú zaostale spôsoby výroby).“

V. I. Lenin, *Spisy 4*, Bratislava 1956, 174—175.

¹⁷ E. J. Bregel venuje „revizionizmu K. Kautského v teórii zbedačovania“ osobitnú subkapitolu v svojej knihe *Revizionizmus a reformizmus v teórii zbedačovania* (vyšla v roku 1960!). Okrem iného píše: „Predovšetkým ústupom od marxizmu bol kautskyánsky výklad zbedačovania ako jednej z dvoch protichodných tendencií existujúcich v kapitalizme. Ako je známe, Marx nazýval rast bohatstva na jednom póle a biedy na druhom póle buržoáznej spoločnosti nie tendenciou, ale všeobecným zákonom kapitalistickej akumulácie. Tento rozdiel medzi marxistickým chápaním zbedačovania proletariátu ako bezpodmienečného zákona kapitalizmu a kautskyánskym poňatím ako len tendencie nie je sporom v slovách, ale má zásadný význam.“

E. J. Bregel, *Revizionizmus i reformizmus v teórii obnišťania*, Gospolizdat, 1960, 43.

Je to zároveň príklad jednej vyhranenej koncepcie výkladu K. Marxa, ktorá aj u nás celkom prevládala až do polovice päťdesiatych rokov.

a sociálna bieda zahrňuje teda i biedu fyzickú. To je pravda. Kritizuje ďalej Kautského za dvojaké rozličné chápanie sociálneho (relatívneho) zbedačovania, keď jednak určuje sociálnu biedu ako „rozpor medzi potrebami námezdných pracujúcich a možnosťou ich uspokojovania mzdou“,¹⁸ jednak tvrdí, že sociálnu biedu treba chápať v tom zmysle, že sa „životná úroveň buržoázie zvyšuje rýchlejšie než životná úroveň proletariátu“.¹⁹ Tieto dve koncepcie skutočne nie sú celkom totožné.²⁰ Treba povedať, že s návratom ku Kautského koncepcii chápania vývoja postavenia pracujúcich za kapitalizmu sa preniesli tieto nepresnosti i do teoretického arzenálu dnešnej marxistickej teórie. Podľa tohto nepresného vymedzenia v istom konkrétnom období vývoja kapitalizmu môže sa relatívne zhoršovať postavenie robotníctva podľa jedného chápania, ale sa nemusí zhoršovať podľa druhého chápania.

Ale v základnej otázke kritiky E. Bernsteina a nového rozvinutia marxistickej teórie postavenia pracujúcich bola Kautského teória z hľadiska vtedajšej doby celkom správna. Bolo by potrebné *prínos Kautského v teórii postavenia pracujúcich za kapitalizmu rehabilitovať*, tým skôr, že pod dojmom neskorších teoretických i politických Kautského chýb i jeho správne a tvorivé stanovisko v teórii postavenia pracujúcich bolo priradené k revizionizmu. V podstate nejde o nič viac než o návrat k Leninovmu hodnoteniu K. Kautského.

Z rušnej diskusie okolo E. Bernsteina vyplynula relatívne stabilizovaná verzia ortodoxnej marxistickej teórie, ktorá v otázke postavenia pracujúcich a zániku kapitalizmu stavala na Kautského názoroch. Bol to však len zdanlivý pokoj pred búrkou. V skutočnosti strach z revolúcie, z revolučného vyvodenia záverov z postavenia pracujúcich za kapitalizmu sa stal v Druhej internacionále v tichosti rovnako charakteristický tak pre revizionistov, ako i pre „ortodoxných marxistov“.

Po vojne a po relatívnej stabilizácii kapitalizmu v polovici dvadsiatych rokov potom niekdajší vedúci ortodoxní marxisti, Kautský a Hilferding, i otvorene spájajú svoje sily s revizionistami proti marxistickej teórii zániku kapitalizmu.

Vedúcej úlohy v revolučnom vyvodení záverov z postavenia pracujúcich v nových podmienkach kapitalistického vývoja sa musel ujať niekto iný. Nie je náhodou, že to bol predstaviteľ krajiny v „hraničných oblastiach“ kapitalizmu, kde len začal prenikať kapitalizmus s maximálnou tendenciou zostrovať biedu, predstaviteľ najrevolučnejšej robotníckej strany, schopnej viesť pracujúcich do víťaznej revolúcie za likvidáciu najrôznejších foriem kapitalistického útlaku — V. I. Lenin. Nie je náhodou ani

¹⁸ K. Kautsky, *Bernstein und das Sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik*, cit. vydanie, 120.

¹⁹ Tamtiež, 118.

²⁰ Kautský tu však zasa len rozvíja nepresné Marxovo vymedzenie relatívnej ceny práce „tak k nadhodnote, ako aj k hodnote výrobkov“.

to, že v rokoch pred prvou svetovou vojnou, keď sa Rusko dostávalo na čelo svetového revolučného hnutia, Lenin venuje mimoriadnu pozornosť práve rozvíjaniu marxistickej teórie postavenia pracujúcich za kapitalizmu a záverov vyplývajúcich z tohto postavenia.

Azda najzrejmejším dôkazom tejto mimoriadnej Leninovej pozornosti postaveniu pracujúcich sú jeho práce z rokov 1912—1913. Popredné miesto v nich zaujíma vyhodnocovanie životnej úrovne pracujúcich v Rusku, štrajkových bojov a pouličných demonštrácií, teda situácie, z ktorej dozrievala možnosť i nevyhnutnosť socialistickej revolúcie.

Lenin predovšetkým dokazuje, že životnú úroveň robotníkov v Rusku „nemožno nazvať inak ako žobrácrou“.²¹

Zo zúfalej situácie robotníkov, ale i roľníckej chudoby sa nemohol nezrodiť nový revolučný rozmach v rokoch 1910—1914. Lenin na skúsenostiach revolučného rozmachu v rokoch 1905—1907 ukazuje, že revolučným bojom proti kapitálu, revolučným masovým štrajkom získajú robotníci omnoho viac než za celé pokojné desaťročia, a to hospodársky i politicky, neporovnateľne viac, ako štrajkom stratia.²² Svoje ostrie kritiky nemilosrdne zameriava proti likvidátorom v strane, ktorí zradzovali skutočné záujmy ruského robotníctva, keď vnútri robotníckeho hnutia a robotníckej strany brojili proti štrajkom a vysmievali sa im.²³

Väčšina Leninových prác z tých čias sú krátke, často populárne články, ktoré boli určené pre Pravdu, Nevskú zvezdu, Sociáldemokrata atď. Revolučná situácia si vyžadovala od revolucionára Leninovho typu takéto postupy, — aby rozvíjal teóriu ihneď pre robotnícke a stranícke masy.

Niektoré z týchto článkov však pre svoju stručnosť a populárnosť výkladu prirodzene neboli celkom vedecky presné a nejednostranné. V neskorších rokoch v dôsledku kultu osobnosti, ktorý zneužíval na potvrdenie svojich teoretických schém i Leninovo dielo, bol práve tento ich charakter priaznivou klímou na potvrdzovanie okrem iného zjednodušenej schémy o absolútnom zbedačovaní Leninovými citátmi. Najviac v tomto smere sa stal známy Leninov jedenapolstránkový článok *Zbedačovanie v kapitalistickej spoločnosti*, uverejnený 20. 11. 1912 v Pravde.

Lenin tu polemizuje s buržoáznymi reformistami a oportunistami z radov sociálnej demokracie, ktorí tvrdili, že v kapitalistickej spoločnosti k zbedačovaniu nedochádza a že teória zbedačovania je vraj nesprávna. Dokazuje na vývoji v Nemecku, „kde je v dôsledku vysokej kultúrnej úrovne, v dôsledku politickej slobody, v dôsledku miliónov členov odborových zväzov a miliónov čitateľov pokrokových novín postavenie robotníkov neporovnateľne lepšie ako v Rusku,²⁴ že k absolútnemu²⁵ a ešte zrejmejšie

²¹ V. I. Lenin, *Spisy 18*, Bratislava 1958, 223.

²² Tamtiež, 226.

²³ Tamtiež, 422.

²⁴ V. I. Lenin, *Spisy 18*, Bratislava 1958, 387.

²⁵ Tamtiež.

k relatívnemu zbedačovaniu skutočne dochádza. Uzatvára, že „bohatstvo v kapitalistickej spoločnosti rastie neveriteľne rýchlo a spolu s ním zbedačovanie robotníckych mäs“.²⁶

Dnes sa tento Leninov článok vysvetľuje tak, že tu Lenin hovorí o istom období v Nemecku, keď naozaj dochádzalo k absolútnemu i relatívnemu zbedačovaniu. Nie je to však argument najpresnejší, pretože Lenin tu skutočne hovorí všeobecne o vývoji v kapitalistickej spoločnosti a svoj výklad len ilustruje na faktoch z Nemecka z určitého obdobia (posledných 30 rokov do roku 1918). Dôležitejšie je, aby sme si uvedomili, že článok má populárny charakter. Nemožno od neho striktné žiadať vedeckú presnosť. Okrem toho bola revolučná situácia, v ktorej úsilie ukázať robotníckym masám zosilnenú tendenciu kapitalizmu v exploatacii robotníckej práce v nastupujúcom imperializme neprípúšťalo dlhé váženie slov a odmeriavanie tendencií. Navyše dnešné zrejme úsilie dokázať, bez ohľadu na fakty, že sa Lenin nikdy nemýlil a nikdy nebol nepresný, je práve tak produktom kultu osobnosti ako skoršie zneužívanie Lenina v prospech dogmatických schém.

Veľmi výraznou črtou Leninových prác z rokov pred prvou svetovou vojnou je, že dôrazne v nich poukazuje na to, že žobrátke mzdy robotníkov a zúfalá bieda roľníckej chudoby — vrstiev, z ktorých sa regrutovala i rozhodujúca masa vojakov — spolu s politickým bezprávím, národnostným útlakom a surovou potlačovateľskou funkciou statkárskeho cára²⁷ presunuli centrum revolučného hnutia do Ruska.

Prítom si Lenin pozorne všíma svetové tendencie kapitalistického vývoja. V známom krátkom článku *Vedecký systém žmýkania potu* analyzuje pokroky v kapitalistickej organizácii práce, ktoré priniesol taylorizmus, a dokazuje: „Pokrok technickej vedy znamená v kapitalistickej spoločnosti pokrok v umení žmýkať pot“.²⁸

Všíma si pozorne i hrôzy rusko-tureckej vojny, ktoré už v novembri 1912 v štrajkoch a demonštráciách v Moskve, Petrohrade i Rige viedli nielen k neskoršie známemu heslu „Preč s vojnou“, ale i heslu „Nech žije revolučná robotnícka trieda a revolučná armáda“.²⁹

A čo patrí k najdôležitejšiemu — mimoriadnu pozornosť venuje roľníckej otázke, spojenectvu robotníctva s roľníckou chudobou, ktorú západné sociálne demokracie toľko zanedbávali. Nevyriešenie roľníckej otázky bolo v neskorších rokoch jednou z hlavných príčin porážok revolučného hnutia v iných krajinách — okrem iného i v revolučnom roku 1920 u nás v Československu.

V celku Leninovo učenie o postavení pracujúcich za kapitalizmu už na začiatku prvej svetovej vojny predstavuje teda revolučné vyvodenie zá-

²⁶ Tamtiež, 388.

²⁷ V. I. Lenin, *Spisy 18*, Bratislava, 89.

²⁸ Tamtiež, 530.

²⁹ Tamtiež, 421.

verov z vývoja postavenia pracujúcich za kapitalizmu, rozvinuté vzhľadom na nové podmienky vývoja kapitalizmu. Leninova koncepcia na rozdiel od Kautského nevyústila v reformizme, ale nadväzujúc na Kautského teoretický prínos, rozvíjala marxistickú teóriu ďalej a vytvorila z nej teoretický nástroj revolučného pretvorenia sveta v nových podmienkach.

Tieto nové podmienky vývoja kapitalizmu znamenali však nielen pokročilejšiu etapu rozvoja kapitalistickej výroby a produktivity práce — pokročilejšiu etapu priemyselnej revolúcie, nielen nový stupeň koncentrovanosti, uvedomelosti a protikapitalistického boja robotníckej triedy na čele všetkých vykorisťovaných, robotníckej triedy, ktorá si už vydobyla v rámci kapitalizmu podstatné zlepšenie svojho postavenia, ale i zostrenie nerovnomerného vývoja kapitalizmu v nastupujúcom štádiu imperalizmu. I tieto nové podmienky nerovnomernosti svetového vývoja Lenin novo vyhodnocuje. V otázke postavenia pracujúcich znamenali predovšetkým situáciu, keď — zatiaľ čo v pomerne demokratickej západnej Európe bolo možné zlepšovať postavenie pracujúcich reformami — v reakčnom cárskom Rusku ostávala jedine cesta násilného revolučného boja.³⁰

Výbuch svetovej vojny na dlhé roky v svetovom rozsahu likvidoval reformistické možnosti vývoja. No predovšetkým do krajnosti zbedačil, rozhorčil a zrevolucionarizoval pracujúcich. Zároveň sa veľmi významne oslabil svetový kapitalizmus vzájomnými vojenskými konfliktami všetkých rozhodujúcich kapitalistických veľmocí.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ТЕОРИИ МАРКСА О ПОЛОЖЕНИИ РАБОЧЕГО КЛАССА, КОНЦЕПЦИИ ЕЕ ИЗЛОЖЕНИЯ И ВОПРОС О РЕАБИЛИТАЦИИ ВЗГЛЯДОВ К. КАУТСКОГО

Ярослав Фидрмуч

В статье автор анализирует различные концепции изложения теории о положении рабочего класса при капитализме Маркса, которая в различные периоды и с точки зрения различных интересов социальных слоев излагалась по-разному.

Автор подчеркивает, прежде всего, исторический подход к теории Маркса: Маркс обобщает условия своего времени. Рассматривает концепцию Бернштейна и его критику Каутским и доказывает, что концепция Каутского представляет расширение марксистской теории о положении рабочего класса при капитализме взглядом на новые условия развития капитализма за последние десятилетия 19-го века. В этом вопросе нужно было бы вклад Каутского в теории о положении рабочего класса реабилитировать.

Далее автор анализирует отношение Ленина к теории Каутского и исходит из того, что теория Ленина, навязывая на вклад Каутского, развивала марксистскую теорию далее и сделала из нее теоретический инструмент революционного преобразования мира в условиях, когда трудящимся оставался единственный путь вооруженной революционной борьбы.

³⁰ Tamtiež, 423.

HISTORICAL APPROACH TO MARX'S THEORY ON THE POSITION OF THE WORKING CLASS, THE CONCEPT OF ITS EXPOSITION AND THE QUESTION OF REHABILITATING KAUTSKY'S VIEWS

Jaroslav Fidr m u c

The author presents an analysis of various interpretations which, at different periods of time and from the aspect of various interests of social strata, purported to expound Marx's theory of the working class under capitalism.

He lays emphasis above all on the historical approach to Marx's theory: Marx generalized the conditions of his times.

The author makes account of Bernstein's concept and his criticism of Kautsky and goes on to show that Kautsky's concept represents a development of Marxist theory on the position of the working class under capitalism with reference to the newly-created conditions of the growth of capitalism in the closing decades of the 19th century. In this respect, Kautsky's contribution to the theory of the position of the working class should be rehabilitated.

The author further analyses Lenin's view of Kautsky's theory and infers that Lenin's theory, embodying also Kautsky's contribution, expanded Marxist's theory and made of it a theoretical implement for a revolutionary reshaping of the world under conditions when workers had but one road left open, that of a violent revolutionary struggle.

Prehľady

VLADISLAV BACHÁR

Federálny systém a riadenie národného hospodárstva v USA

V nasledujúcom prehľade sa stručne zaoberáme problematikou riadenia národného hospodárstva v USA. Metódy riadenia národného hospodárstva sa nevyvíjali priamočiaro, ale boli prechody od extrémnej laissez faire politiky k politike silného štátneho internacionalizmu. Ukážeme, nakoľko uvedené extrémny sú v súlade s federálnym systémom v USA a aký je vzťah medzi nimi. Pre vývoj ekonomiky USA sú veľmi dôležité vzťahy medzi federálnou vládou a vládami jednotlivých štátov a oblastí. Rovnako je dôležitá delba právomoci medzi výkonnou, zákonodarnou a justičnou právomocou federálnej vlády. Pri sledovaní vývoja hospodárskej politiky v USA je paradoxné, že krajina, ktorá ako prvá radikálnym spôsobom absorbovala Keynesovu teóriu, je po roku 1945 relatívne málo úspešná v aplikácii takých nových nástrojov hospodárskej politiky, ako je plánovanie. Po roku 1945 je hlavným cieľom federálnej vlády politika plnej zamestnanosti a protikrízová politika, ktorá implicitne predpokladá intervenciu štátu do národného hospodárstva. V dôsledku silnej opozície, ktorá je proti plánovaniu v USA, bolo by zaujímavé pozrieť sa na zásady, podľa ktorých sa riadenie americkej ekonomiky vyvíjalo.

Federálna vláda a riadenie ekonomiky

Hoci sa po hospodárskej kríze v roku 1929 federálna vláda stala najsilnejším orgánom riadenia národného hospodárstva v USA, vládne orgány ostali i naďalej pod silným tlakom a kontrolou verejnej mienky. Prostredníctvom federálneho systému je právomoc federálnej vlády delegovaná medzi jednotlivé inštitúcie, ako je senát a snemovňa reprezentantov, ako i vlády jednotlivých štátov a oblastí (loco governments), ktoré požadujú značnú decentralizáciu a podstatné ohraničenie funkcií federálnej vlády.

Významnou črtou amerického života je individualizmus, ktorý sa prejavuje i v riadení národného hospodárstva a je výsledkom životných podmienok a silnej konkurencie už od samého vzniku USA. Ústava USA,

Deklarácia ľudských práv, ako i jednotlivé prejavy a články ľudí, ktorí formovali federáciu, sú tiež výrazom silného individualizmu ich autorov, z ktorého pramení ochrana politickej a ekonomickej sily jednotlivých inštitúcií i federálnej vlády a ich vzájomná kontrola. Princíp extrémneho individualizmu je zakotvený i v ústave USA a pred dvoma storočiami bol vyjadrením extrémnej *laissez faire* politiky a ochrany úlohy federálnej vlády na oblasť zahraničnej politiky, obrany, súdnictva, polície a niektorých iných funkcií.

Z hľadiska podnikateľov úlohou vlády pri vzniku USA bolo udržať daný stav — *laissez faire* politiku, lebo podnikatelia stotožňovali svoju prosperitu s prosperitou celého národa. Pri premene USA z poľnohospodárskej spoločnosti na priemyselnú, mestskú spoločnosť je potrebná nová filozofia štátu, politika štátnej intervencie do národného hospodárstva.

„Úlohou federálnej vlády, ktorá má istú pozitívnu silu, je nielen zabrániť majorizácii života jednotlivými silnými skupinami, ale i vláde menšiny nad väčšinou a poskytnúť ochranu kapitálu pred nespravodlivými útokmi.“ (Ch. A. Beard, *An Economic Interpretation of the Constitution of the USA*. Mac Millan, Com., N. Y. 1959, str. X). V USA je v súčasnosti rozšírený názor, že plánovanie národného hospodárstva ako jeden z nástrojov hospodárskej politiky protirečí ústave, môžeme ho konfrontovať so slovami jedného z autorov ústavy: „Prvá a základná úloha každej vlády je ekonomická. Prejavuje sa v ochrane a zabezpečení rozvoja tých schopností jednotlivých ľudí, z ktorých vyplýva vlastnícke právo. K úlohám vlády patrí i kontrola a odstránenie jednotlivých, navzájom si protirečiacich ekonomických záujmov.“ (Madison, *The Federalist* č. 10, Mac-Millan Co., N. Y. 1956).

V diskusii protipól Hamiltonovmu centralizmu predstavovala Jeffersonova a Jacksonova *laissez faire* demokratická koncepcia. V praxi však federálna vláda podporovala rôzne ekonomické projekty. Zaoberala sa výstavbou národných a vojenských ciest, zakladaním búr, kupovaním tovarov na sklad, výstavbou železníc, kanálov a prístavov. Takto z prostriedkov federálnej vlády sa financovala výstavba infraštruktúry, ktorá je dôležitým faktorom ďalšieho priemyselného rozvoja. Takto ochranná politika federálnej vlády bola plne zdôvodnená potrebami priemyselného rozvoja USA.

Podobný názor ako Madison mal na úlohu štátu v národnom hospodárstve o storočie neskoršie Theodor Roosevelt. V článku pod názvom *Nový nacionalizmus (The New Nationalism)* napísal: „Základná teória politickej ekonomie v súčasnej podobe je vyjadrením originálnej americkej koncepcie — rovnováhy síl — ktorá minimalizuje nebezpečenstvo majorizácie. Preto poslanci do snemovne reprezentantov majú byť volení priamymi voľbami, senátori prostredníctvom štátneho zákonodarstva a prezident prostredníctvom poslancov, ktorí boli zvolení pre tento účel. Z uvedeného postupu vyplýva len malá možnosť majorizácie, lebo poslanci

jednotlivých inštitúcií sú predstaviteľmi rozličných záujmov“ (The Federalist, č. 60).

Na inom mieste v tej istej práci píše: „Vlastníctvo musí slúžiť štátu, a nie ho riadiť. Občania musia mať efektívnu kontrolu nad korporáciami a podnikaním.“

Pri premene USA z poľnohospodárskej spoločnosti na priemyselnú, mestskú spoločnosť koncom minulého storočia je potrebná nová filozofia štátu, ktorou je politika štátnej intervencie, ktorá spravila federálnu vládu zodpovednú za budovanie štátu všeobecného blahobytu. Tým zaniká reprezentatívna funkcia štátu a so vznikom monopolov sa dostáva do popredia riadiaca funkcia federatívnej vlády. Bol prijatý názor, že úlohou federálnej vlády je „arbitráž a vyrovnanie síl medzi silnými a slabými prostredníctvom štátnej intervencie“ (MacCarthy, *Wisconsin Idea*, str. 46, cit. podľa W. Anderson, E. W. Weidner, *American Government*. Henry Hall and Com., N. Y. 1954). Preto federálna vláda a vlády jednotlivých štátov, každá na zodpovedajúcej úrovni a právomoci, zosilnili zásahy do národného hospodárstva. Federálna vláda prostredníctvom medzištátnej obchodnej komisie — The Interstate Commerce Commission — sprísnila kontrolu bankového systému a prostredníctvom nového protimonopolistického zákonodarstva snažila sa obmedziť vývoj trustov.

Začiatkom prvej svetovej vojny, v období W. Wilsona, úlohou federálnej vlády bolo vytvoriť podmienky fungovania dokonalej konkurencie. W. Wilsonovi sa podarilo presadiť niektoré protimonopolistické zákony: Federal Reserve Act (zákon o federálnych rezervách), ktorého úlohou bolo zlomiť silu peňažného trustu a zabezpečiť elasticke financie; Claytonov zákon, ktorý zakazoval konkurenčné metódy, ktoré podporovali tvorbu monopolov, ako i zákon o federálnej obchodnej komisii. Na jeho základe komisia mala právomoc vydávať zákony, ktoré potlačovali nesprávne metódy konkurencie v medzištátnom obchode. Schválenie uvedených zákonov neznamena, že Wilson bol proti veľkopodnikateľom. Bol len proti „trustom“, ktoré zosilnili prostredníctvom nesprávnych metód konkurencie (New Freedom, str. 180).

Uvedenými názormi, ktoré boli vyslovené pred mnohými rokmi, sme sa zaoberali preto, lebo ešte i dnes v zmenenej ekonomickej situácii sa stúpenci i odporcovia štátneho intervencionizmu odvolávajú na ústavu a staré polemiky. Neuvedomujú si, že pri vzniku kapitalizmu v USA ochrannárska politika, tak ako ju presadzoval Madison a o storočie neskoršie T. Rooswelt, pri vzniku monopolov bola nevyhnutná. Pri sledovaní vývoja hospodárskej politiky v USA môžeme konštatovať, že v USA sa presadzovala politika štátneho intervencionizmu len potiaľ, pokiaľ zabezpečovala normálne fungovanie trhu, podmienky dokonalej konkurencie.

Široké formulovanie myšlienok ústavy, ako aj ich voľná interpretácia spôsobili, že ústava USA zostala v podstate nezmenená. Že je to zvláštnosťou, vidíme pri porovnaní s vývojom iných krajín, ktorých ústavy sa

menia zhruba každých 20 rokov. Autori ústavy obhajovali a presadzovali záujmy priemyselníkov, severanov, proti ktorým stála poľnohospodárska, plantážnická opozícia z juhu.

V súvislosti s výkladom ústavy USA pre potreby hospodárskej politiky je zaujímavé, že ústava okrem stručného 4. článku sa priamo nezaoberala ekonomickými otázkami. Jej úlohou je chrániť jednotlivcov pred koncentráciou — sústredením moci do rúk jednotlivých skupín.

Po skončení prvej svetovej vojny stúpenci štátneho intervencionizmu ustúpili do pozadia. Reakciou na vojnové hospodárstvo bola sloboda podnikania a nezasahovania štátu do národného hospodárstva. Táto situácia trvala až do roku 1929.

Po vypuknutí veľkej hospodárskej krízy v roku 1929 politika Nového údely (The New Deal Policy) znamenala najrozsiahlejšiu intervenciu štátu do národného hospodárstva v dejinách USA. Federálna vláda zosilnila kontrolu nad bankovníctvom, železnicami, obligáciami i účasťami jednotlivých veľkých priemyselných a poľnohospodárskych podnikov. Zdôraznila úlohu kolektívnych zmlúv, určila minimálnu mzdu, maximálnu dĺžku pracovného dňa a podmienky práce detí. Vymedzila oblasť služieb, ktoré prešli do súkromného podnikania. Značne ju obmedzila. Logickým dôsledkom predchádzajúcich opatrení bolo prevzatie zodpovednosti za zníženie, resp. odstránenie nezamestnanosti a vyhlásenie rozsiahleho programu verejných prác. Protikrizovým opatrením mala byť kompenzačná fiškálna politika založená na deficitnom financovaní, deficite štátneho rozpočtu.

Federálna vláda stimulovala súkromné sektory národného hospodárstva prostredníctvom pôžičiek pri nízkej úrokovej miere i zakladaním zmiešaných a štátnych podnikov v málo rentabilných oblastiach podnikania.

Pozrime sa na niektoré názory, ktoré prevládali v ekonomickej teórii v tomto období. Hospodárska kríza, v ktorej sa kapitalizmus nachádzal, znamenala, že ekonómi nezávisle od seba predpisovali rovnaké „lieky“ — opatrenia na nájdenie východiska z krízového stavu. Zhodne sa formulujú názory v Anglicku i v USA, ktoré slúžia ako východisko pri rozpracovaní rozsiahlej fiškálnej a monetárnej politiky a pri jej uvedení do praxe. Eccels, ekonomický poradca prezidenta Fr. Roosewelta, považoval deficitné financovanie za dočasnú politiku, potrebnú v obdobiach deflácie a depresie na kompenzáciu relatívne nedostatočnej aktivity súkromného sektora. V obdobiach rozmachu je potrebná taká kompenzačná fiškálna politika, ktorá predstavuje vyrovnaný štátny rozpočet, alebo jeho prebytok. Domnieval sa, že súkromný sektor nie je dosť schopný zabezpečiť veľké investície, ktoré sú potrebné na udržanie plnej zamestnanosti, a preto je nevyhnutná permanentná politika rozsiahlych vládnych výdavkov a deficitného financovania. Takto úlohou vlády mala byť kompenzácia nedostatočnej aktivity súkromného sektora.

Eccles sa veľmi ostro ohradil proti stotožneniu jeho názorov s Keyne-

sovými myšlienkami. Vyhlásil: „Nikdy som nečítal nijakú Keynesovu knihu. Moja koncepcia bola založená na bezprostrednom pozorovaní a skúsenosti“ (Eccles, *Beckoning Frontiers*, str. 131, cit. podľa W. Anderson, E. W. Weidner, cit. dielo).

Recepty na záchranu kapitalizmu neboli len predpísané. Ekonomí sa snažili uplatniť ich v praxi. Tak napríklad podľa W. C. Mitchela bezprostredným cieľom ekonóma je vytvoriť teóriu kapitalistickej organizácie podnikania, ktorú bližšie neurčuje. Mitchel ako člen národného plánovacieho výboru sa venoval zostaveniu národohospodárskeho plánu. V boji proti politike laissez faire napísal: „Významná trhlina v základoch laissez faire politiky sa stáva zrejماً zároveň s odhalením jej značnej neracionálnosti. V priebehu 19. storočia je stále jasnejšie, že sa nedosiahla úroveň racionálnosti, ktorá bola potrebná na vypracovanie laissez faire doktríny (Wesley C. Mitchel, *Economic Reform and National Planning*, cit. podľa Allan G. Gruchy, *Modern Economic Thought*, Prentic — Hall, Inc. N. Y. 1947). V súvislosti s politikou Nového údelu Mitchel zdôraznil, že federálna vláda má prevziať zodpovednosť za centrálné riadenie národného hospodárstva a plánovanie na makroekonomickej úrovni.

J. M. Clark (*Social and Liberal Planning Program*) v harmónii rôznych ekonomických záujmov so všeobecným záujmom spoločnosti vidí základňu pre plánovanie národného hospodárstva.

Reálnejší bol názor C. C. Meansa (*The Structure of American Economy*). Podľa neho nastanú značné zmeny v ekonomickej politike USA, súčasne sa použije trh i administratívna kontrola. Výsledkom uvedeného procesu bude dlhodobá stabilizácia trhových cien, miezd, ziskov a úroku. V prípade potreby je za regulovanie trhu vládou. Roosweltova administratíva prijala myšlienku, že úlohou vlády je kooperácia so súkromným sektorom, ktorá je potrebná na udržanie rovnováhy národného hospodárstva. „Úlohou vlády je udržať rovnováhu priemyslu a poľnohospodárstva, rovnováhu medzi mzdami, ziskmi a spotrebou“ (Public papers, and addresses of F. D. Rooswelt, VII, 221/3).

Úlohou administrácie národnej obrody (National Recovery Administration), ktorá mala charakter centrálného plánovacieho orgánu, bola reorganizácia priemyslu, jeho podriadenie federálnej vláde, určenie fixných cien a výrobných kvót. Administrácia postupne získala rozsiahlu moc, prostredníctvom ktorej mohla obmedziť fungovanie trhového mechanizmu a ktorá vytvorila z nej silnú centralizovanú inštitúciu. Z týchto dôvodov administrácia bola vyhlásená za protiústavnú a zrušená rozhodnutím Najvyššieho súdu z roku 1935.

Keď bolo jasné, že sa národné hospodárstvo dostalo z krízy, bolo potrebné preorientovať hospodársku politiku. Nastáva politika Druhého údelu, ktorá je síce pokračovaním politiky Nového údelu, ale sústreďuje sa viac na právne než administratívne posilnenie úlohy vlády v ekonomicom systéme, čo je logickým završením predchádzajúcich reforiem.

Roosvelt prijal Ecclesov návrh na zavedenie deficitného financovania a v posolstve Kongresu 14. apríla 1938 ospravedlňoval deficitné výdavky ako dočasnú politiku, ktorá je potrebná na prekonanie depresie (Public etc. VII, 221/3).

„Činnosť Druhého údelu bola nevyhnutná na odstránenie ťažkostí, do ktorých sa dostal náš ekonomický systém. Za iných podmienok sme nemohli udržať systém súkromného vlastníctva. Pre jeho zachovanie sme ho museli reformovať“ (New York Times, January 15, 1953).

V prehľade sa nezaobráame činnosťou iných organizácií, ktoré vznikli v súvislosti s politikou Druhého údelu, lebo ich činnosť z hľadiska riadenia národného hospodárstva nie je podstatná a presahuje rámec nášho prístupu.

Niektorí americkí ekonómi sa domnievajú, že politika Druhého údelu postupne zanikla v období druhej svetovej vojny, že Trumanova politika Tretieho údelu po roku 1945 nie je jeho pokračovaním. Truman v prejave, ktorý predniesol v senáte roku 1949, otvorene sa hlásil k pokračovaniu k politike Druhého údelu v nových podmienkach. Základným prvkom Trumanovho programu (Fair Deal Policy) je protikrizová a protiboomová politika legalizovaná schválením zákona o zamestnanosti (Employment Act) v roku 1946.

Úlohou druhého údelu bolo odstrániť dôsledky krízy. Trumanov program išiel ďalej. Ak je federálna vláda zodpovedná za dolné fázy ekonomického cyklu, to znamená, že musí byť rovnako zodpovedná i za jeho horné fázy, za celý cyklus. Zodpovednosť federálnej vlády za priebeh celého cyklu bola oficiálne uznaná zákonom o zamestnanosti, na základe ktorého sa ustanovil trojčlenný výbor ekonomických poradcov pre prezidenta. Úlohou výboru je sledovať vývoj ekonomiky a navrhovať opatrenia potrebné na odstránenie porúch v národnom hospodárstve, opatrenia, ktoré sú potrebné na udržanie maximálnej výroby, zamestnanosti a kúpyschopného dopytu. K úlohám výboru ekonomických poradcov patrí vypracovať ročnú ekonomickú správu prezidenta Kongresu.

„Tento zákon (Employment Act) odmietol politiku laissez faire ekonómov, podľa ktorej sme obeťami nezmeniteľných ekonomických zákonov a nie sme schopní urobiť viac, ako predpokladať, aký bude výsledok ich pôsobenia“ (New York Times January 15, 1953).

Význam zákona o zamestnanosti spočíva v direktívnosti, ktorou prezidentovi prikazuje sledovať vývoj ekonomiky a podávať rôzne správy a návrhy na konkrétne opatrenia hospodárskej politiky. Možnosti, ktoré zákon dáva, neboli dostatočne využité až do nástupu Kennedyho administratívy.

Medzinárodná povojnová situácia a roky studenej vojny znamenajú oficiálny, ale nie skutočný rozchod s politikou Tretieho údelu, dištancovanie sa od politiky štátneho regulovania a plánovania na makroekonomickej úrovni. V USA sa oficiálne uvádza, že sa tak stalo preto, lebo plánovanie bolo natoľko znemožnené centralistickým riadením a ne-

úspešným vývojom ekonomiky socialistických krajín, že nie je možné uplatniť ho v ekonomike USA. K ďalším dôvodom patria: dejiny USA, boj medzi stúpenkami liberálnej a intervencionistickej politiky a najnovšie úspešné fungovanie politiky vstavaných stabilizátorov (build in stabilizers).

Americká ekonomika sa v súčasnosti riadi prostredníctvom zákonov a opatrení, ktoré prijal prezident na základe odporúčania výboru ekonomických poradcov a ktoré schválil Kongres. Veľmi účinným automatickým nástrojom je systém uvedených vstavaných stabilizátorov, lebo na jeho uvedenie do činnosti nie je potrebný súhlas Kongresu. K ďalším nástrojom patrí fiškálna a monetárna politika, ako aj využívanie protimonopolistických zákonov a zmiešaných i štátnych podnikov.

Myslíme si, že dôležitým faktorom pri riadení národného hospodárstva v USA je to, že hospodárska politika je v zásade určená štvorročným prezidentským obdobím a je zameraná na tie bezprostredné ciele, ktoré sú potrebné pre víťazstvo v nasledujúcich voľbách. Prezidentské voľby a s nimi spojená výmena administratívy znamenajú orientáciu na krátkodobé ciele. Z tohto hľadiska sa riadenie ekonomiky USA zdá dočasným, náhodným procesom a neostáva nám iné, než sa čudovať, ako je možné, že USA dosiahli daný stupeň rozvoja. Je to v dôsledku veľmi dobre fungujúceho trhového mechanizmu, alebo z iných príčin?

Plánovanie národného hospodárstva v USA

Podľa ústavy federálna vláda je zodpovedná za republikánsku formu riadenia, za teritoriálnu nedotknuteľnosť a obranu. Postupne, prostredníctvom politiky *pôžičiek a pomoci*, menovaním predstaviteľov jednotlivých štátov do federálnych funkcií, výskumom financovaným z federálnych zdrojov, ako i prostredníctvom spolupráce štátov na federálnej úrovni, federálna vláda prevzala od vlád jednotlivých štátov zákonodarnú moc skoro vo všetkých oblastiach.

K problémom, ktoré by plánovanie ako súčasť hospodárskej politiky malo v USA riešiť, patria vzťahy medzi federálnou vládou a podnikateľmi a zákony o regulovaní podnikania. Čiastočným riešením problémov bolo vytvorenie riadiacich komisií (Regulatory commissions), ktoré sú vlastne obdobou francúzskeho indikatívneho plánovania, a zmiešaných spoločností s účasťou štátu, ktorý cez ne vplýva na objem investícií, a tým na spotrebu. V niektorých prípadoch riadiacej komisie a zmiešanej spoločnosti majú úlohu plánovacích orgánov. O aké plánovanie ide?

V americkej literatúre sú rôzne definície makroekonomického plánovania. Po zovšeobecnení vidíme, že americkí ekonómi plánovanie definujú ako „riadenie výrobných zdrojov štátu, ktoré je nevyhnutné na zabezpečenie celonárodných cieľov (G. Colm, *Is there Economic Planning in the*

USA. Economic Advisers 1964). Sú toho názoru, že úlohou štátu je starostlivosť o obranu, rozvoj školstva, dopravy, národných a vodných zdrojov a infraštruktúry, lebo nemôžu byť plne zabezpečené prostredníctvom trhového mechanizmu. Znamená to plánovanie jednotlivých, z hľadiska podnikateľov málo ziskových činností. Reálnosť a uskutočnenie jednotlivých, čiastkových plánov je veľmi diskutabilná. Chýba súvislosť s krátkodobým alebo dlhodobým plánom rozvoja národného hospodárstva ako celku. Síce sa vypracoval výhľadový plán rozvoja do roku 1980, ide však len o ukazovatele želateľných smerov rozvoja bez záväznosti a prostriedkov, ktoré sú potrebné na ich dosiahnutie.

V americkej literatúre sa rozlišujú nasledujúce druhy plánovania:

1. *Programové plánovanie*, ktorého úlohou je zabezpečiť efektívne rozdelenie prostriedkov federálnej vlády, resp. prostriedkov jednotlivých štátov a oblastí. Programové plánovanie najviac podlieha zmenám politických programov jednotlivých politických strán. Do jeho činnosti spadá plánovanie rozvoja vodných zdrojov a výstavby ciest a diaľnic.

2. *Podnikateľské plánovanie* je najrozšírenejšou formou plánovania v USA. Jeho obsahom je dlhodobé plánovanie investičných programov jednotlivých firiem a spoločností na základe výskumu krátkodobých a dlhodobých ukazovateľov vývoja trhu. Na jeho zdokonalenie by boli potrebné podrobnejšie informácie o predpokladaných smeroch rozvoja národného hospodárstva a súvislosti jednotlivých odvetví. Podnikateľské plánovanie by malo byť prirodzeným základom pre plánovanie na makroekonomickej úrovni.

3. *Plánovanie hospodárskej politiky* nie je plánovaním v pravom zmysle. Je to určitá forma indikatívneho plánovania, ktorá je spojená s fiškálnou a monetárnou politikou. Jeho úlohou je zabezpečiť požadované tempo rastu národného hospodárstva, cenovú stabilitu a rovnováhu platobnej bilancie. Významnú úlohu má zbieranie podkladov pre zamýšľané hospodárske opatrenia v oblasti fiškálnej a monetárnej politiky. Ku krátkodobému plánovaniu hospodárskej politiky sa radia po formálnej stránke januárové správy prezidenta Kongresu, ktoré zahŕňujú:

- informáciu o stave zamestnanosti, výroby a kúpnej sily,
- odhady ich pravdepodobného vývoja,
- potrebné zmeny zákonov a opatrenia, ktoré sú potrebné na dosiahnutie určených cieľov.

4. *Prioritné plánovanie* obsahuje najdôležitejšie projekty programového plánovania z celoštátneho hľadiska.

5. *Matematické programovanie* pre plánovanie hospodárskej činnosti v období nebezpečenstva. Jeho obsahom sú procesy, ktoré sú spojené s prechodom na vojnové hospodárstvo.

Jednotlivé uvedené druhy plánovania ukazujú, že v USA neexistuje plánovanie národného hospodárstva. Federálna vláda, ktorá prevzala zodpovednosť za bezkrízový vývoj ekonomiky, riadi ju prostredníctvom jed-

notlivých zákonov, systému vstavaných stabilizátorov a monetárnej a fiškálnej politiky pri využívaní trhového mechanizmu. Takto sa vypracoval systém riadenia, ktorý je niekde medzi laissez faire politikou a decentralizovaným plánovaním, riadením, ktoré funguje na základe historického vývoja, skúseností a ekonomickej teórie. Riadenie ekonomiky USA zodpovedá požiadavkám hospodárskej politiky a myslím si, že by sa niektoré jeho poznatky a skúsenosti ukázali platné i pri riadení socialistickej ekonomiky. V oboch prípadoch ide o ekonomiku priemyselne vyspelých krajín, pre ktorú platia rovnaké ekonomické zákony a princípy.

DRAHOŠ ŠIBL

Montánna únia (štatistický prehľad)

Z mnohých projektov na rozsiahlu medzinárodnú ekonomickú integráciu vyspelých kapitalistických krajín v oblasti západnej Európy sa po druhej svetovej vojne ako prvý realizoval Schumannov projekt integrácie montánneho priemyslu — v podobe Európskeho združenia uhlia a ocele (Montánnej únie). Zakladajúca parížska zmluva, ktorú podpísali zástupcovia vlád Francúzska, NSR, Talianska, Holandska, Belgicka a Luxemburska, nadobudla platnosť 23. júla 1952. Rok 1967 bol teda jubilejným rokom 15. výročia činnosti Montánnej únie. Zatiaľ čo medzinárodné ekonomické organizácie, ktoré existovali pred založením Montánnej únie, svoje rozhodnutia o spoločnom postupe pri riešení ekonomických otázok prijímali za pomoci kompromisných dohovorov zástupcov vlád zainteresovaných krajín, Montánna únia po prvý raz vytvorila riadiacu inštitúciu, na ktorú vlády členských štátov preniesli časť svojich suverénnych práv. Jej členovia mali úplnú nezávislosť pri rozhodovaní a uložila sa im povinnosť riešiť problémy z hľadiska záujmov Montánnej únie ako celku, neprednostňovať čiastkové záujmy členských krajín, ak by boli so spoločným záujmom v rozpore.

Štatistický prehľad a grafické znázornenia, ktoré predkladáme, dokumentujú niektoré hlavné vývojové tendencie, ktoré sa zaznamenali v uplynulom období v montánnom priemysle.

Vývojové trendy, zjavné z uvedených údajov, sú ovplyvnené niektorými všeobecnými vplyvmi. Tieto vplyvy určujú aj fungovanie priemyslu uhlia a ocele a pri hodnotení týchto odvetví nemožno ich strácať zo zreteľa. Okrem toho sú vývojové trendy ovplyvnené samotnými integračnými opatreniami, ktoré sa medzi zúčastnenými krajinami realizovali.

Z prvej skupiny vplyvov ide najmä o tieto vplyvy:

1. Uhoľný a oceliarsky priemysel patrí k základným odvetviam národného hospodárstva. Jeho produkciu v hojnej miere využívajú iné odvetvia, a preto má jeho vývoj široký dosah.

2. Rozmiestnenie uhoľného priemyslu sa určuje predovšetkým prírodnými faktormi. Pri rozmiestnení oceliarskeho priemyslu je podľa konkrétnych okolností možnosť trojakej voľby: a) v blízkosti potrebných surovín a materiálov, b) v blízkosti uhoľných zásob, c) blízko pobrežia (lepšie možnosti importu a exportu).

3. Vzhľadom na dôležitosť produktov týchto odvetví pre národné hospodárstvo má v obidvoch prípadoch značný význam existencia regionálnych trhov (vplyv vzdialenosti na náklady prepravy).

4. Obidve odvetvia sa významne odlišujú štruktúrou svojich nákladov. Kým v oceľarskom priemysle hrajú významnú úlohu investície do hmotného kapitálu, v uhoľnom priemysle vystupuje viac do popredia pracovná sila.

5. Investície do výroby uhlia a ocele majú dlhodobý charakter (20 rokov i viac). Predpokladá sa preto dlhodobé zabezpečenie odbytových možností, robia sa dlhodobé odhady budúcich podmienok, aby sa zabezpečila istota v podnikaní týchto odvetví.

6. Vnútri obidvoch sektorov i vo vzájomných vzťahoch jestvujú úzke súvislosti a zväzky. Posilňuje sa tak tendencia, že obidve odvetvia kontroľuje relatívne malé množstvo firiem.

7. Povoľnová vedeckotechnická revolúcia sa dotkla vývoja montánneho priemyslu jednak tým, že v ňom ovplyvnila jestvujúce výrobné spôsoby, jednak tým, že vytvorila možnosti používať nové materiály a energetické zdroje, ktoré nahrádzujú produkciu priemyslu uhlia a ocele.

Pokiaľ ide o druhú skupinu vplyvov na vývojovú líniu montánnych odvetví — integračné opatrenia (predovšetkým samotné vytvorenie spoločného trhu montánnych výrobkov), ktoré sa realizovali počas existencie Montánnej únie, prejavili sa ich dôsledky v troch smeroch:

I. vo výrobe a trhových podmienkach,

II. v oblasti priemyselnej politiky,

III. v oblasti zmien v sociálnych podmienkach.

I. Produkcia uhlia sa v prvých rokoch existencie Montánnej únie ovplyvňovala silným dopytom, ktorý nebol celkom krytý. Vedúce orgány Montánnej únie sa orientovali na rozšírenie výroby uhlia, a to vo všetkých členských krajinách. Postupne sa však začína presadzovať tendencia, že sa nahrádza uhlie naftou a inými zdrojmi energie. Ak v roku 1950 predstavovalo uhlie v členských krajinách Montánnej únie 73 % spotreby energie, v roku 1960 už len 53 % a v roku 1966 iba 34 %. Preto sa musel zmeniť i smer činnosti vedúcich orgánov Montánnej únie. Zamerali sa na realizáciu opatrení, ktoré mali zabrániť sociálno-ekonomickým otrasom. Možnosť (i sama realita) takýchto otrasov bola v súvislosti s tlakom na štrukturálne zmeny v ekonomikách členských krajín veľmi aktuálna. Prijali sa opatrenia, aby sa preškolili a umiestnili uvoľnení pracovníci z uhoľného priemyslu do nových zamestnaní. Podporoval sa ďalší priemyselný vývoj v oblastiach, ktoré zatiaľ v rozhodujúcej miere záviseli od produkcie uhlia. Poskytli sa podpory na riešenie problémov spojených jednak s uzatvorením menej efektívnych baní, jednak s modernizáciou tých baní, ktoré sa mali zachovať. Hoci význam uhlia ako zdroja energie relatívne poklesol, jeho produkcia v Montánnej únii ako celku nevykazuje nejaký rapídny absolútny pokles, ale skôr prejavuje tendenciu k stagnácii,

resp. k miernemu rastu. No zjavne sa zmenilo zastúpenie jednotlivých členských krajín na celkovej produkcii, predovšetkým sa veľmi znížila produkcia v Belgicku a Taliansku (tab. 1 a 2). Súčasne rastie produktivita práce: jednak sa vyradujú neefektívne bane, jednak sa zlepšuje technológia ťažby. Obidve cesty sa spájajú so silným poklesom počtu pracovníkov pôsobiacich v uhoľnom priemysle. Celkový pokles pracovníkov za-

Tabuľka 1

Výroba uhlia krajín Montánnej únie v rokoch 1950—1965 (v tis. t)

Rok	Celkom	Francúzsko	NSR	Taliansko	Holandsko	Belgicko
1950	220 900	50 843	129 211	1 028	12 497	27 321
1951	236 381	52 973	139 912	1 167	12 678	29 651
1952	244 429	55 365	144 800	1 089	12 791	30 384
1953	242 301	52 588	145 979	1 126	12 548	30 060
1954	247 360	54 405	150 271	1 074	12 361	29 249
1955	252 474	55 335	153 865	1 136	12 160	29 978
1956	255 437	55 129	157 546	1 076	12 131	29 555
1957	254 265	56 795	155 649	1 019	11 716	29 086
1958	252 278	57 721	154 465	721	12 279	27 062
1959	240 602	57 606	147 148	735	12 356	22 757
1960	239 967	55 961	148 000	736	12 805	22 465
1961	235 848	52 357	148 298	740	12 914	21 539
1962	233 223	52 359	147 114	691	11 833	21 226
1963	229 769	47 754	148 227	585	11 785	21 418
1964	235 007	53 029	148 353	472	11 849	21 304
1965	224 249	51 348	140 987	389	11 739	19 786
1966	210 188	50 338	131 613	418	10 320	17 499

Tabuľka 2

Priemerná výroba uhlia za jeden pracovný deň v krajinách Montánnej únie (v tis. t)

Rok	Montánna únia	NSR	Francúzsko	Taliansko	Holandsko	Belgicko
1950	738	425,2	174,6	.	41,2	97,1
1951	783	459,0	180,2	.	41,8	102,1
1952	811	477,4	187,4	.	42,1	104,4
1953	816,5	483,9	187,8	3,6	41,1	103,2
1954	838,4	500,8	190,4	3,8	40,6	101,4
1955	844,4	510,6	187,3	4,0	40,1	101,6
1956	860,5	523,3	185,8	3,8	40,2	104,9
1957	875,2	534,6	191,3	3,6	40,9	104,1
1958	900,9	548,6	196,3	3,1	42,5	106,0
1959	914,6	564,8	198,1	2,6	43,0	101,3
1960	891,6	556,0	195,2	2,6	45,1	91,3
1961	882,8	559,4	188,5	2,7	48,5	83,9
1962	872,3	557,0	186,3	2,5	45,9	82,0
1963	879,9	560,4	186,5	2,3	45,9	82,6
1964	881,3	558,8	190,4	2,1	46,7	83,2
1965	852,2	535,6	187,1	1,7	46,5	80,6
1966	816,6	515,9	183,4	1,7	41,0	73,9

mestnaných pod zemou sa pritom sprevádza absolútnym vzostupom počtu tých zamestnaných zahraničných robotníkov, ktorí nepochádzajú z krajín Montánnej únie (tab. 3—7).

Menej konfliktov bolo v oceliarskom odvetví, ktoré v uplynulých rokoch zaznamenalo tendenciu k rýchlemu rastu absolútneho objemu výroby (tab. 8), hoci podiel Montánnej únie ako celku i jednotlivých členských

Tabuľka 3

Priemerná výroba uhlia na muža a smenu pod zemou v krajinách Montánnej únie (v kg)

Rok	Montánna únia	NSR	Francúzsko	Taliano	Holandsko	Belgicko
1950	1 352	1 445	1 195	.	1 789	1 105
1951	1 426	1 514	1 298	.	1 764	1 155
1952	1 443	1 531	1 353	.	1 642	1 146
1953	1 141	1 521	1 416	609	1 599	1 164
1954	1 490	1 563	1 504	636	1 533	1 198
1955	1 551	1 621	1 583	867	1 519	1 252
1956	1 584	1 652	1 645	946	1 533	1 266
1957	1 594	1 658	1 682	957	1 544	1 253
1958	1 634	1 708	1 680	1 039	1 572	1 261
1959	1 788	1 904	1 717	1 164	1 668	1 388
1960	1 958	2 126	1 798	1 346	1 833	1 577
1961	2 100	2 279	1 878	1 573	2 103	1 714
1962	2 229	2 459	1 922	1 676	2 117	1 818
1963	2 331	2 618	1 958	2 000	2 137	1 820
1964	2 395	2 717	2 046	2 532	2 208	1 763
1965	2 461	2 815	2 039	2 906	2 253	1 874
1966	2 608	3 045	2 104	2 812	2 305	1 997

Tabuľka 4

Počet baní produkujúcich uhlie v krajinách Montánnej únie (ku koncu roka)

Rok	Montánna únia	NSR	Francúzsko	Taliano	Holandsko	Belgicko
1950	.	177	.	.	12	156
1951	.	179	.	.	12	147
1952	487	183	144	5	12	143
1953	475	182	137	5	12	139
1954	455	183	124	4	12	132
1955	434	175	117	3	12	127
1956	422	175	110	3	12	112
1957	416	173	108	3	12	120
1958	389	163	105	2	12	107
1959	356	156	99	2	12	90
1960	330	146	95	2	12	75
1961	304	140	86	2	12	64
1962	281	128	81	2	12	61
1963	271	120	78	2	12	59
1964	262	115	75	2	12	58
1965	243	106	70	1	12	54

krajín (okrem Talianska a Holandska) na celkovej svetovej výrobe mierne kolíše, v niektorých rokoch klesá (tab. 9). Ani oceliarske odvetvie nebolo bez problémov a Vysoký úrad Montánnej únie musel často zasahovať. Zaisťoval cenovú stabilitu ocele, usmerňoval trhovú situáciu, zabezpečoval nové trhy, robil opatrenia na obmedzenie nebezpečenstva

Tabuľka 5

Priemerná výroba uhlia na pracovný deň a baňu v krajinách Montánnej únie (v t)

Rok	Montánna únia	NSR	Francúzsko	Taliansko	Holandsko	Belgicko
1950
1951
1952	1 635	2 580	1 260	720	3 515	730
1953	1 685	2 615	1 315	720	3 430	735
1954	1 785	2 715	1 450	895	3 440	740
1955	1 890	2 840	1 545	1 465	3 340	780
1956	1 995	2 960	1 625	1 190	3 355	840
1957	2 085	3 060	1 745	1 130	3 330	865
1958	2 235	3 290	1 835	1 470	3 540	915
1959	2 485	3 565	1 935	1 270	3 585	1 085
1960	2 630	3 765	2 005	1 175	3 760	1 135
1961	2 805	3 970	2 075	1 250	4 040	1 205
1962	2 985	4 205	2 225	1 205	3 820	1 310
1963	3 165	4 520	2 345	1 145	3 825	1 375
1964	3 305	4 775	2 485	1 060	3 915	1 425
1965	3 380	4 850	2 580	1 095	3 875	1 440

Tabuľka 6

Priemerné množstvo pracovníkov zamestnaných pod zemou (ročný priemer) v uhoľnom priemysle krajín Montánnej únie (v tis.)

Rok	Montánna únia	NSR	Francúzsko	Taliansko	Holandsko	Belgicko
1950	662,1	341,6	174,0	9,0	26,6	110,9
1951	665,7	348,8	166,3	8,5	27,5	114,6
1952	683,3	360,5	165,9	7,9	29,6	119,4
1953	685,9	373,1	158,2	7,6	29,9	117,0
1954	661,8	369,0	151,5	6,9	30,6	103,7
1955	648,7	365,9	144,5	5,7	30,6	101,9
1956	648,7	370,6	140,2	5,1	30,7	102,1
1957	658,5	368,0	142,1	4,9	30,7	102,8
1958	655,1	374,8	141,5	4,0	31,4	103,4
1959	608,6	345,9	138,6	2,9	30,2	91,0
1960	548,2	309,0	130,6	2,6	28,8	77,3
1961	504,7	288,0	120,8	2,4	27,4	66,1
1962	471,4	265,5	117,6	2,2	26,3	59,8
1963	449,4	248,6	115,1	1,5	25,9	58,2
1964	434,4	237,5	110,9	1,1	25,3	59,8
1965	413,6	225,2	107,8	0,8	24,7	55,1
1966	372,5	200,6	103,0	1,0	21,6	46,4

nadprodukcie, posilňovanie konkurenčných vzťahov (pokusy o antitrustovú politiku) a pod.

II. Priemyselná politika Montánnej únie sa zameriavala na to, aby sa vypracovali krátkodobé a dlhodobé prognózy, aká bude ponuka a aký bude dopyt po montánných výrobkoch v priestore celej Montánnej únie. Dlhodobé prognózy sa orientovali na výšku produkcie a investičných

Tabuľka 7

Množstvo zahraničných robotníkov v uhoľnom priemysle (pod zemou i na povrchu) krajín Montánnej únie (ku koncu roka)

Rok	Montánná únia	NSR	Francúzsko	Taliancko	Holandsko	Belgicko	Luxemburško
Celkový počet zahraničných robotníkov							
1960	85 008	11 902	23 525	—	3 595	45 986	—
1961	84 273	17 260	24 566	—	3 408	39 039	—
1962	102 390	19 617	39 194	—	4 189	39 390	—
1963	107 837	21 682	39 350	—	4 564	42 241	—
1964	118 391	27 134	39 387	—	5 724	46 146	—
1965	111 239	27 241	37 660	—	5 881	40 457	—
Počet zahraničných robotníkov z krajín Montánnej únie (v % ku koncu roka)							
1960	6,47	1,12	6,91	—	3,40	31,31	—
1961	6,13	1,34	6,61	—	3,37	30,20	—
1962	5,77	1,17	6,20	—	3,57	28,10	—
1963	5,30	1,00	5,87	—	3,30	24,87	—
1964	4,86	0,88	5,66	—	3,15	21,73	—
1965	4,74	0,90	5,47	—	3,07	22,15	—
Počet talianskych robotníkov							
1960	43 594	3 944	8 904	—	517	30 229	—
1961	38 895	4 617	8 279	—	513	25 486	—
1962	34 579	3 711	7 472	—	708	22 688	—
1963	30 001	2 812	6 748	—	581	19 860	—
1964	26 487	2 342	6 285	—	535	17 325	—
1965	24 642	2 277	6 064	—	493	15 808	—
Počet marockých, tuniských a alžírskych robotníkov (ku koncu roka)							
1960	8 322	—	7 613	—	—	709	—
1961	10 711	—	10 168	—	—	543	—
1962	14 346	—	13 589	—	—	757	—
1963	19 677	941	16 132	—	254	2 350	—
1964	27 579	2 448	17 730	—	1 360	6 041	—
1965	26 552	2 302	17 469	—	1 608	5 173	—
Počet robotníkov zo Španielska a Portugalska							
1960	4 089	—	1 977	—	—	2 112	—
1961	7 411	3 281	2 005	—	—	2 125	—
1962	10 271	4 246	1 885	—	474	3 666	—
1963	9 096	3 168	1 587	—	470	3 871	—
1964	8 676	2 724	1 694	—	552	3 706	—
1965	7 540	2 369	1 669	—	533	2 969	—

potrieb v priemysle uhlia o ocele, krátkodobé prognózy posudzovali investičné projekty jednotlivých firiem. Ďalej išlo o investičné usmerňovanie a koordináciu, a to hlavne prostredníctvom pôžičiek jednotlivým firmám. Okrem toho sa priemyselná politika Montánnnej únie zamerala na spoločné výskumné programy, ktoré sa podporovali z fondov Vysokého úradu Montánnnej únie. Napokon išlo o pomoc regionálnemu rozvoju.

Napríklad na účely regionálneho rozvoja, ktorý bol potrebný v dôsledku obmedzovania ťažby uhlia, železnej rudy a poklesu výroby ocele, Montán-

Tabuľka 8

Výroba surovej ocele v krajinách Montánnnej únie (v tis. t)

Rok	Montánná únia	NSR	Francúzsko	Taliansko	Holandsko	Belgicko	Luxembur-sko
1952	41 996	18 629	10 867	3 635	693	5 170	3 002
1953	39 762	18 104	9 997	3 599	874	4 527	2 659
1954	43 961	20 240	10 627	4 326	937	5 003	2 828
1955	52 777	24 500	12 631	5 548	979	5 894	3 226
1956	56 961	26 563	13 441	6 076	1 051	6 376	3 456
1957	59 995	27 973	14 100	6 979	1 185	6 267	3 493
1958	58 175	26 270	14 633	6 449	1 437	6 007	3 379
1959	63 362	29 435	15 197	6 954	1 638	6 434	3 663
1960	73 076	34 100	17 300	8 462	1 950	7 181	4 084
1961	73 511	33 458	17 577	9 383	1 978	7 002	4 113
1962	73 011	32 563	17 234	9 757	2 096	7 351	4 010
1963	73 218	31 597	17 554	10 157	2 354	7 525	4 032
1964	82 856	37 339	19 781	9 793	2 659	8 725	4 559
1965	85 991	36 821	19 599	12 680	3 145	9 162	4 585
1966	85 105	35 316	19 594	13 639	3 255	8 911	4 390

Tabuľka 9

Vývoj podielu výroby surovej ocele v krajinách Montánnnej únie na celkovej svetovej produkcii (v %)

Rok	NSR	Francúzsko	Taliansko	Holandsko	Belgicko	Luxembur-sko	Montánná únia
1952	19,6	8,7	5,1	1,7	0,3	2,4	1,4
1953	16,8	7,7	4,2	1,5	0,4	1,9	1,1
1954	19,6	9,0	4,7	1,9	0,4	2,2	1,3
1955	19,5	9,1	4,7	2,1	0,4	2,1	1,2
1956	20,2	9,4	4,8	2,2	0,4	2,3	1,2
1957	20,6	9,6	4,9	2,4	0,4	2,2	1,2
1958	21,7	9,8	5,5	2,4	0,5	2,2	1,3
1959	21,5	10,0	5,1	2,4	0,6	2,2	1,2
1960	22,1	10,3	5,2	2,6	0,6	2,2	1,2
1961	21,4	9,7	5,1	2,7	0,6	2,0	1,2
1962	20,8	9,3	4,9	2,8	0,6	2,1	1,1
1963	19,5	8,4	4,7	2,7	0,6	2,0	1,1
1964	19,7	8,9	4,7	2,3	0,6	2,1	1,1
1965	19,3	8,3	4,4	2,8	0,7	2,1	1,0
1966	18,6	7,7	4,3	3,0	0,7	1,9	1,0

na únia do konca roku 1966 požičala 30 mil. dolárov. Peniaze boli určené na výstavbu nových tovární, na vytvorenie pracovných príležitostí pre 9000 robotníkov. Na tieto účely sa po roku 1966 počíta s čiastkou ďalších 56 mil. dolárov.

III. V oblasti riešenia niektorých sociálnych otázok sa venovala pozornosť výške reálnych príjmov, otázkam bývania, voľného pohybu pracovníkov medzi jednotlivými krajinami EHS, otázkam pomoci pri preškolení a znovuzamestnávani uvoľnených pracovníkov (boju proti nezamestnanosti) v súvislosti s realizovanými racionalizačnými opatreniami (ich odraz je patrný na údajoch v tab. 10 a 11) atď. Pozornosť sa takisto venovala otázkam zdravia a bezpečnosti pri práci.

* * *

Montánna únia prispela k efektívnejšiemu ekonomickému rozhodovaniu a činnosti v odvetviach uhlia a ocele v členských krajinách. Zvýšil sa objem obchodu s montánnymi výrobkami medzi členmi, riešili sa niektoré závažné sociálne problémy spojené so štrukturálnymi zmenami v ekonomike, realizovali sa opatrenia na zvýšenie produktivity práce a podobne. Jednako centralizácia ekonomickej politiky nebola celkom úspešná. Parížska zmluva nerátala so všetkými meniacimi sa okolnosťami, ktoré v priebehu činnosti Montánnej únie vznikli a ktoré bolo treba riešiť. Nastali problémy, ako riešiť nadprodukcii, problémy so zachovávaním konkurenčných podmienok na trhu pri súčasnom presadzovaní racionalizácie a s tým spojenou koncentraciou výroby, problémy s neochotou niektorých vlád členských krajín podriaďiť sa prijatým nadštátnym opatreniam, resp. vznikla snaha obísť tieto opatrenia atď.

Tabuľka 10

Vývoj počtu registrovaných zamestnancov v priemysle železa a ocele v krajinách Montánnej únie (ku koncu roka)

Rok	NSR	Francúzsko	Taliansko	Holandsko	Belgicko	Luxembur- sko	Montánna únia
1955	177 323	122 355	53 302	6 984	49 507	17 497	426 968
1956	184 020	125 942	55 363	7 250	52 114*	18 265	442 954
1957	201 897	127 963	54 929	7 587	52 538	18 787	463 701
1958	193 060	126 360	51 083	7 964	51 341	18 855	448 663
1959	204 408	127 742	50 776	8 991	53 258	19 292	464 467
1960	214 810	131 690	52 897	9 261	54 442	19 353	482 453
1961	212 119	131 569	56 349	9 750	54 120	19 444	483 351
1962	208 926	129 081	59 713	9 875	52 695	19 176	479 466
1963	200 306	129 413	58 561	10 149	51 832	19 065	469 326
1964	206 174	130 080	56 271	11 511	53 657	19 820	477 513
1965	200 017	124 433	58 167	12 050	50 199	19 841	464 707
1966	186 581	117 069	57 093	11 941	47 699	19 566	439 949

* Robotníci uvedení na výplatných listinách.

Tabuľka II

Počet pracovných hodín vynaložených v železiarskom a oceľiarskom priemysle Montánnej únie (v mil. hodín)

Rok	NSR	Francúzsko	Taliansko	Holandsko	Belgicko	Luxembur- sko	Montánna únia
1952(a)	396,5	338,9	110,5	12,9	111,5	39,4	1 009,7
1953(a)	388,6	288,5	107,3	13,8	103,4	37,6	939,2
1954(a)	393,3	275,0	108,3	14,1	104,1	38,1	932,9
1955(a)	412,5	285,5	116,7	14,2	111,9	39,8	980,6
1956(a)	420,7	287,6	121,3	14,5	113,9	39,9	997,9
1957	415,0	290,2	121,3	15,2	107,7	39,4	988,8
1958	404,3	288,4	112,6	15,9	108,3	39,2	968,7
1959	403,2	277,8	106,5	17,0	110,0	40,1	954,6
1960	423,9	299,0	114,4	18,3	111,9	40,4	1 007,9
1961	430,5	299,7	119,3	18,3	110,1	40,9	1 018,8
1962	400,5	288,2	120,8	18,4	111,8	39,7	979,4
1963	381,5	284,3	125,3	19,1	110,0	39,1	959,3
1964	402,2	286,4	114,8	20,6	111,5	39,8	975,4
1965	392,1	272,2	118,3	22,3	107,3	39,4	951,5
1966	359,5	253,6	113,2	22,4	98,2	38,1	885,1

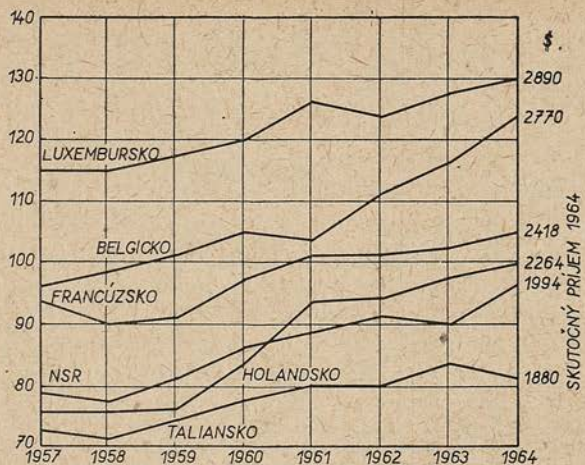
Rok 1967 vytvoril pre budúci vývoj montánneho priemyslu nový dôležitý predpoklad: nadobudla platnosť dohoda o vytvorení spoločnej Rady ministrov a výkonného orgánu — Komisie pre tri existujúce západoeurópske integračné zoskupenia: Montánnu úniu, Európske hospodárske spoločenstvo, a Euratóm. Šlo o úsilie vytvoriť podmienky pre lepšiu efektívnosť, pre súlad činnosti všetkých troch zoskupení. Bol to krok k úplnému zlúčeniu troch zakladajúcich zmlúv, a tým i celých týchto zoskupení v ich terajšej podobe. No dosiahnutie tohto cieľa sa dnes zdá ešte dosť vzdialené. V priebehu jeho realizácie bude treba brať do úvahy i skutočnosti, ktoré vznikajú v súvislosti so žiadosťami Veľkej Británie, Nórska, Dánska a Írska o vstup do EHS, Euratómu a Montánnej únie. Najmä Veľká Británia znamená v odvetviach uhlia a ocele veľkú konkurenčnú silu, ktorú bude treba dať do súladu so záujmami hlavných producentov dnešných krajín, ktoré sú zapojené do Montánnej únie.

* * *

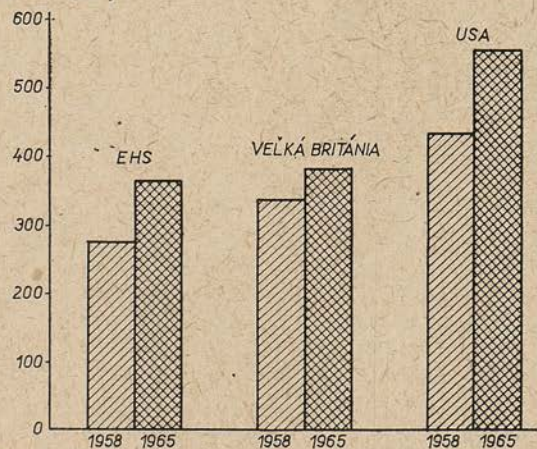
Štatistické materiály, ktoré sme uviedli v texte a ktoré sú zahrnuté do tabuliek, rovnako ako štyri grafy, (obr. 1, 2, 3, 4) ktoré náš prehľad v závere rozširujú o niektoré ďalšie zaujímavé porovnania, sú zostavené z nasledujúcich prameňov:

Energiestatistik, Jahrbuch 1966, Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, str. 68, 75, 88.

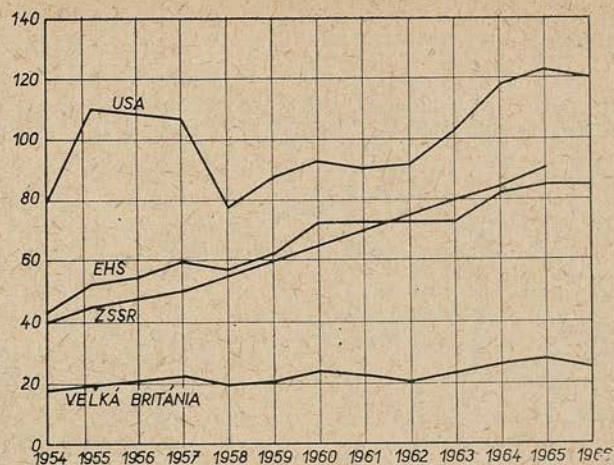
Energiestatistik (1967), č. 3, Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, str. 37—39, 41, 56.

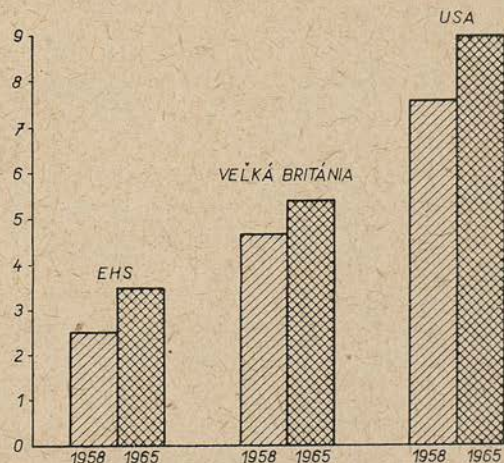
Obr. 1. Mzdy v oceliarskom priemysle EHS (ženy robotníčky s 2 deťmi, najvyšší príjem 1954). (Luxemburško = 100.)

Obr. 3. Spotreba ocele na obyvateľa (prepočítané na kg surovej ocele).

Obr. 2. Výroba surovej ocele v mil. ton.

Obr. 4. Spotreba energie na obyvateľa (prepočítané na tony uhlia).

Eisen und Stahl, Jahrbuch 1966, Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, str. 5, 54, 56.

Eisen und Stahl (1967), č. 4, Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften str. 6—7, 60—61, 63.

European Community — The Facts, European Community Information Service, August 1967.

Opinion on the Applications for Membership received from the United Kingdom, Ireland, Denmark, and Norway, Commission of the European Communities, 29. Sept. 1967, COM (67) 750, str. 65—66.

Recenzie

P. N. C. Okigbo, *Africa and the Common Market*, Longmans, London 1967, 183 strán

Knižné práce o otázkach pridruženia rozvojových krajín k Európskemu hospodárskemu spoločenstvu nie sú ani zďaleka také početné ako práce, ktoré sa zaoberajú inými aspektmi činnosti tejto integračnej organizácie. Vnútorne problémy rozvoja, ktorým v posledných rokoch EHS venovalo zvýšenú pozornosť, takisto ako vzťahy s nečlenskými ekonomicky vyspelými krajinami odsunuli význam problematiky pridružených rozvojových krajín na druhoradé miesto. Úsilie o rovnaký postoj EHS k rozvojovým krajinám, bez ohľadu na to, či sú alebo nie sú pridružené, nevylučuje možnosť, že sa v budúcich rokoch skúmanie zo záujmu aspektu pridruženia nahradí intenzívnejším skúmaním z aspektu rozvojových krajín ako celku.

Osem kapitol knihy ekonomického poradcu nigérskej vlády a vedúceho delegácie na rokovaniach o pridružení Nigérie k EHS — P. N. C. Okigba v podstate zhrnuje všetko, čo sa v oblasti pridruženia od vzniku EHS až do dneška urobilo. Kapitoly sa členia takto: 1. *Genéza Európskeho hospodárskeho spoločenstva*, 2. *Asociácia afrických krajín*, 3. *Asociácia nezávislých afrických štátov — 1963*, 4. *Spoločenstvo a svet: Modely asociácie* (subkapitolami tejto kapitoly sú: *Británia a šesťka*, *Modely asociácie: Grécko a Turecko*, *Model obchodnej dohody: Irán*, 5. *Nigéria a šesťka I*, 6. *Nigéria a šesťka II*, 7. *Možnosti pre africký Spoločný trh*, 8. *Vyhliadky do budúcnosti*.

Kapitoly 1—4 nezachádzajú pri skúmaní problémov ďaleko za rámec poznatkov v iných prameňoch. Kapitoly 5—8 prezrádzajú autorovu pracovnú orientáciu a o zaradených otázkach hovoria veľmi zaujímavovo.

Lagoská dohoda, na základe ktorej sa Nigéria pridružila k EHS, bola podpísaná

16. júla 1966. Autor poukazuje na tri veci, ktoré vo významnej miere ovplyvnili vzťahy Nigérie k EHS:

1. Nigéria ako člen Commonwealthu dostáva preferencie zo strany Spojeného kráľovstva, no neposkytuje recipročné preferencie Veľkej Británii.

2. Absolútny objem nigérskeho obchodu v posledných rokoch rástol; pri tomto raste sa menila jeho skladba i smery. V roku 1963 jedna tretina nigérskeho zahraničného obchodu smerovala do EHS. Hoci poklesol podiel Veľkej Británie, jednako tvorí táto krajina stále ešte pre Nigériu najdôležitejší zahraničný trh.

3. Nigéria sa rozdeľuje o trhy EHS s inými asociovanými štátmi. Zatiaľ čo pre krajiny youandskej konvencie majú osobitný význam francúzske a belgické trhy, pre Nigériu majú význam predovšetkým holandské a západonemecké trhy.

Ako autor ukazuje, lagoská dohoda bola dielom rozsiahlych kompromisov, ktoré vo veľkej miere ovplyvnili asociované krajiny, v ktorých sa prejavovali silné obavy z možného vzrastu nigérijskej konkurencie. Dohoda zlepšila možnosti nigérskeho exportu do EHS bez toho, že by ohrozila nigérske obchod s ostatným svetom.

Lagoskú dohodu autor charakterizuje takto: „Obchodné vzťahy medzi Afrikou a zvyškom sveta sa sústredili do dvoch blokov: s Britániou a Commonwealthom (v afrických krajinách, kde sa hovorí po anglicky) a s EHS (v afrických krajinách, kde sa hovorí po francúzsky). Nigérska dohoda slúži ako most medzi týmito dvoma mocnými obchodnými blokmi. Musí taktiež vytvoriť základňu pre rozvoj vnútorného obchodu medzi členmi subregionálnych zoskupení v Afrike“ (str. 132). A ďalej: „Druhý dôsledok má politický charakter... Niektoré africké štáty verili, že asociácia

so Spoločenstvom robí asociované štáty subjektom politickej manipulácie zo strany európskych mocností. Spájali túto manipuláciu s politickými cieľmi pomoci z Fondu rozvoja. To, že Nigéria zamietla pomoc z Fondu rozvoja a všetku finančnú spoluprácu so Spoločenstvom [hoci prijala pomoc z členských krajín na bilaterálnom základe], bolo dôkazom, že sa asociačná dohoda môže týkať obchodných potrieb rozvojovej krajiny bez toho, že by sa krajina viazala multilaterálnou pomocou, a teda i multilaterálnym politickým tlakom. Oddelenie obchodných potrieb Nigérie vo vzťahu k Európe od jej rozvojových potrieb dalo pádnu odpoveď tým, ktorí poukazovali na neoddeliteľnosť asociácie od politiky rozvoja“ (str. 132).

Okigbo je teda optimistom, pokiaľ ide o možnosti politického tlaku EHS na Nigériu v rámci realizácie lagoskej dohody. Či oprávnené, to ukáže až budúcnosť. Optimistický pohľad prevláda aj pri riešení otázky, či vývoj asociácie nezabrzdí posilňovanie vnútroafriických ekonomických vzťahov. V tejto súvislosti autor odpovedá najmä na nasledujúce problémy: 1. Môžu si asociované krajiny vzájomne poskytnúť rovnaké preferencie, aké poskytnú EHS? 2. Môžu asociované krajiny diskriminovať EHS, ak je to pre ne výhodné? 3. Môžu

asociované krajiny poskytnúť neasociovaným africkým krajinám rovnaké koncesie, ktoré poskytujú členským krajinám EHS? 4. Môžu asociované krajiny diskriminovať EHS v prospech neasociovaných afrických štátov? 5. Treba pri riešení prvej až štvrtej otázky vyžadovať predchádzajúci súhlas EHS?

Autor správne poukazuje na to, že v ceste čisto africkým colným úniám dnes stoja skôr interné prekážky afrických krajín, prekážky geografické, nedostatok infraštruktúry, politická rivalita atď.

Okigbova práca patrí medzi najnovšie práce o asociácii. Opiera sa o niekoľko-ročné skúsenosti, ktoré sa v tomto smere dosiahli, a preto môže systém vzťahov medzi vyspelými a rozvojovými krajinami v systéme pridruženia hodnotiť v rozsahu, aký v prvých rokoch asociačných projektov ešte nebol možný. Hoci je práca miestami dosť popisná a chýba teoretický rozbor, jednako z teoretického hľadiska na mnohých miestach dáva viac než iné práce o tejto problematike.¹ Okrem toho predkladá množstvo zaujímavých štatistických údajov, ktoré čitateľovi umožňujú rozvíjať autorove úvahy o asociácii.

Drahoš Šibl

C. W. Churchman, R. L. Ackoff, E. L. Arnoff, **Úvod do operačného výzkumu**, Nakladateľstvá Alfa, Bratislava 1968, 648 stran

Na náš knižný trh prichádza znamenitý preklad vynikajúcej knihy z oboru řízení. Preklad pořídil Ing. Marek Cigánik, CSS. s kolektívem.

Kniha obsahuje celkom deset částí nebo kapitol.

Část I obsahuje úvodní stati jako *Všeobecný charakter operačního výzkumu*, *Studium systému jako celku z hlediska operačního výzkumu* a *Kontrola kvality metodou operačního výzkumu*.

Část II obsahuje především *Formulaci úlohy*, *Analysu organizace* a *Vážení cílů*.

Části III, IV, V, VI, VII a VIII obsahují *Vytvoření a řešení různých modelů jako zásob*, *rozdělení zdrojů*, *hromadné obsluhy*, *obnovy a soutěže*. V těchto částech je též popisované důležité lineární programování, sekvenční modely, teorie her, hodnocení nabídky a poptávky.

Část IX hovoří o *Kontrolě, realizaci a ověřování v oboru řízení*.

Část X pojednává o *Organizaci operačního výzkumu*, a to především o školení pracovníků z oboru operačního výzkumu.

Je to jedna z knih, která umožňuje nejen

¹ Porovnaj napríklad prácu Williama Gorella Barnes a *Europe and the Developing World* (Association under Part IV of the Treaty of Rome), European Series No 2, Februárý 1967, Chatham House PEP, London.

srovnat, co bylo v oboru řízení provedeno v kapitalistické oblasti, ale může po přiměřené aplikaci na naše poměry být jednou z pomůcek ozdravení československého národního hospodářství.

Kniha je znamenitou pomůckou každého ekonoma a vedoucího pracovníka, protože

řízení se v současné době stává vědou, kterou nutno soustavně studovat. Kniha by neměla chybět v žádné knihovně moderního ekonoma nebo průmyslového pracovníka.

Jitka Zahradníková-Holoušová

Z knižní produkce nakladatelství *Entreprise Moderne d'Edition, Paris 1967*

Bruce Payne, Programme à long terme et croissance de l'entreprise, 250 strán

Kniha podává rozbor hlavních otázek souvisejících s dlouhodobým výrobním plánem a růstem podniku, dynamikou dlouhodobé průmyslové inovace, s dlouhodo-

bým plánováním výroby, finančními plány a přehledně probírá i marketing.

Publikace si plně zaslouží pozornosti pro svůj zajímavý obsah a bezvadné podání.

Jean Diverrez, L'appréciation du personnel, 170 strán

Kniha probírá základní otázky správného ocenění zaměstnanců a pojednává o technických a metodologických metodách psychologickým pozorováním jednotlivých zaměstnanců a správného jejich ocenění, pokud jde o jejich výkon ve svě-

řených funkcích a na pracovištích, o poskytování premii a povýšení zdatných spolupracovníků.

Pečlivě voleným obsahem uspokojí kniha i naše vedoucí pracovníky.

Pierre-Antoine Satet et Rober Bruère, Guide pratique pour le recrutement du personnel, 98 strán

Příručka poskytuje informace, jak získáme vhodné zaměstnance (insercí v tisku, zkoumáním odpovědí žadatelů, dotazníky, informacemi o žadatelích apod.).

Knižka se též zabývá předběžným výběrem uchazečů morfografologickou metodou, psychotechnickou zkouškou, přezkoušením doporučení a lékařskou prohlídkou.

Francis Fehr, Le nouveau produit = conception et lancement, 192 strán

V knize se autor věnuje otázkám, jak uvést úspěšně nový výrobek na spotřebitelský trh, a co nutno především učinit — vyšetřit skutečné možnosti prodeje, prověřit rentabilitu výrobku, volit nejlepší

způsob reklamy a další prostředky, směřující k plynulému odbytu nového druhu zboží.

Příručka poskytne zájemcům mnoho užitečných informací.

Raymond Labasque, Publicité, vente, propagande, 488 strán

Moderní dobře edičně vybavená kniha se zabývá především působivostí reklamy časově dobře volené, následné a selektivní,

psychologii kupujícího a prodávajícího, psychologii obchodu, plánováním reklamy, rozpočtem na propagaci atd.

Vhodný výběr látky, přehledné uspořádání, metodické zpracování a doplnění textu velmi bohatým obrazovým materiálem činí

z knihy nepostradatelnou odbornou publikací.

Robert Satet et Charles Voraz, **Les graphiques, le moyen de direction des entreprises**, 312 strán

Kniha popisuje nové grafické metody se zaměřením na plánování, vedení podniku, prodej zboží, statistiku a náborové akce,

a poskytne jasným výkladem mnoho dobrých informací i našim zájemcům.

Robert Léduc, **Les problèmes commerciaux de l'entreprise**, 60 strán

Příručka se zabývá z obchodního hlediska prodejem průmyslových výrobků a zboží hromadné spotřeby, odbytovými metodami, distribucí, propagací a reklamou, organizací prodeje a obchodní politikou.

Zvláštní místo v knize zaujíma marketing. Publikace bude jistě vítanou pomůckou i pro naše odborné pracovníky.

Emil Kudrna

Bibliografia

Bibliografia teoretických článkov a kníh k zavádzaniu nových zásad riadenia národného hospodárstva v socialistických krajinách*

KNIHY VYDANÉ V ČSSR V ROKU 1968

Státní rozpočet a finanční politika na rok 1968, Svoboda, Praha, 171 strán

VYDANÉ V ZSSR

Burnekova L. A., Vrublevskaja T. I., *Ekonomičeskaja reforma i proizvodstvennyje zapasy*, Charkov, 93 strán
Čadajev J. J., *Novaja pjatiletka i chozjajstvennaja reforma*, Znanije, Moskva, 79 strán

Ekonomičeskaja reforma i jejo osuščestvenije, Izd. Saratovskogo universiteta, Saratov, 156 strán

Galuško L. S., Fridman A. M., *Ekonomičeskaja reforma i organizacija truda*, Majark, Odessa, 44 strán

Jevstignejev R. N., *Ekonomičeskaja reforma v jevropeskich stranach socializma*, Politizdat, Moskva, 126 strán

Chalvaši Ch. A., *Opyt raboty snabženskooobytnykh organizacij v novykh uslovijach planirovanija i ekonomičeskogo stimulirovanija*, GosINTI, Moskva, 21 strán
Chozjajstvennaja reforma. Opyt, perspektivy, Ekonomika, Moskva 263 strán

Chozjajstvennaja reforma i vzaimootnošeniya torgovli s promyšlennostju, Ekonomika, Moskva, 56 strán

Naučnaja organizacija truda i ekonomičeskaja reforma, Vsesojuznaja mežvuzovskaja konferencija, Tallin, 190 strán

Razvitije i soveršenstvovanije socialističeskich proizvodstvennykh otnošenij v period stroitelstva kommunizma, FAN, Taškent, 203 strán

Reforma v dejstvii, Znanije, Moskva, 143 strán

Rudakov J. V., Mellin S. A., Storožev V. I., *Ekonomičeskaja reforma v seľskom chozjajstve socialističeskich stran*, Ekonomika, Moskva, 183 strán

Solopenko M. I., *Oboroťnyje sredstva v novykh uslovijach planirovanija i ekonomičeskogo stimulirovanija*, Kyjev, 115 strán

Soveršenstvovanije planirovanija i upravlenija proizvodstvom, Mysl, Moskva, 199 strán

VYDANÉ V NDR

Zur Preisplanung in VVB und Betrieb, Die Wirtschaft, Berlin, 104 strán

Zur Gestaltung des ökonomischen System des Socialismus, Materialien der 8. Sitzung des Staatsrates der Deutschen Demokratischen Republik von 22. April 1968, Staatsverlag der DDR, Berlin

ČLÁNKY VYDANÉ V JÚNI AŽ AUGUSTE 1968

Bajbakov N. K., *Úlohy zdokonalenia plánovania a zlepšenia ekonomickej práce v národnom hospodárstve*. Planovoje chozjajstvo č. 7.

Balassa A., *Nové metody v národohospodárskom plánovaní*. Közdasdasági szemle č. 7—8

Berger W., *Poznámky k téme plán a trh*. Einheit č. 7.

Bregel E., *Oba sociálno-ekonomické systémy a buržoázna teória konvergencie*. Einheit č. 4—5, č. 7.

* Zoznam bol vypracovaný na základe oznámení o vyšlých knihách v časopisoch, a preto ho nemožno považovať za úplný. Časopisecké články predstavujú len výber článkov.

- Čepinoga V., Docenko I., Gladkij I., *Materiálne stimulovanie v nových podmienkach hospodárenia*. Ekonomika sovietskej Ukrajiny č. 6
- Deák Á., *Niekoľko skúseností s finančnými výpočtami pripravujúcimi reformy*. Közgazdászai szemle č. 7—8
- Fedinin V., *Hospodárska reforma a ideovúchovná práca*. Kommunist č. 11
- Gorkov M., Nedorešto S., *Hospodárska reforma a problémy plánovania*. Planovoje chozjajstvo č. 7
- Háček V., *Dotačná a subvenčná politika v ekonomickej sústave riadenia*. Finance a úver č. 6
- Choroľskij N., Rozentuller M., *Cesty a rezervy zvýšenia rentability*. Ekonomika sovietskej Ukrajiny č. 7
- Ivančenko V., *O kritériách a stimulovaní napätosti plánov*. Planovoje chozjajstvo č. 6
- Janáček K., *Očima západných ekonomů*. Ekonomická revue č. 7
- Jampolskij S., *Technický pokrok v podmienkach hospodárskej reformy*. Kommunist č. 11
- Karlík J., *Co je aktuální v našem zemědělství*. Nová mysl č. 7
- Kerner A., *Drobné podnikání v ekonomice ČSSR*. Ekonomická revue č. 7
- Kolesova K., Nikitin V., *Hodnotové ukazovatele výroby a nové podmienky hospodárenia*. Voprosy ekonomiki č. 7
- Koudelka M., *Demokratizace finanční politiky*. Ekonomická revue č. 8
- Kraus O., *Institucionální podmínky rozvoje obchodních vztahů*. Nová mysl č. 7
- Lebedinskij N. P., *Otázky zdokonaľenia plánovania a zlepšenia ekonomickej práce v národnom hospodárstve*. Planovoje chozjajstvo č. 7
- Löbl E., *Hospodárska demokracia, ale aká? Plánované hospodárství* č. 6
- Löbl E., *Samospráva, alebo menežérstvo? Nová mysl* č. 8
- Nagy P., *Podnikání, služby a drobná výroba*. Ekonomická revue č. 7
- Picmaus K., *Úvahy a názory o spoluúčasti pracujících na řízení*. Nová mysl č. 8
- Podlaha K., *Kurs koruny a její směřitelnost v komplexu ekonomickej reformy*. Finance a úver č. 6
- Slejška D., *K československému modelu podnikové samosprávy*. Nová mysl č. 8
- Solnceva M., *Hospodárska reforma a niektoré otázky výuky politickej ekonomie*. Ekonomičeskije nauki č. 8
- Suchan K., *Podnik a integrační seskupení*. Nová mysl č. 6
- Šedivý Z., *Ke koncepci rozvoje vnějších ekonomických vztahů*. Plánované hospodárství č. 7
- Šestáková M., *Podnik ako subjekt rozhodovania*. Nová mysl č. 7
- Škurko S., *Hospodárska reforma a prémiovanie robotníkov*. Voprosy ekonomiki č. 6
- Rabinovič G. L., *Novoto v'v vzajmootnošenijata na predprijatijata s bjudžeta v ZSSR*: Ikonomičeskaja misl č. 5
- Tomášek L., *Strana ve vztahu k výrobní samosprávě*. Nová mysl č. 8
- Voličenko A., *Reforma a mzdový fond*. Voprosy ekonomiki č. 6
- Wheeler G., *Několik poznámek k článku E. Löbla*. Plánované hospodárství č. 7

Správy

Výskumný program Výskumného ústavu životnej úrovne

Analýza spoločenského života posledného dvadsaťročia naznačila i vďaka obrodnému procesu, že sa zaznávali tie vzťahy medzi človekom a spoločnosťou, ktoré zodpovedajú charakteru, zmyslu a cieľom socialistickej spoločnosti.

Hoci sa to zdá nelogické a ťažko to možno pochopiť, práve oblasť humanizácie uvedených vzťahov, ako i ďalšie prvky starostlivosti o všestranný rozvoj človeka zostávali často iba v úzadí snáh spoločnosti.

Nielen v tejto oblasti, ale i v celej oblasti životnej úrovne vznikali rozsiahle deformácie. Treba ich postupne a dôsledne naprávať a na to v maximálnej miere využiť vedu a výskum.

Proces, ktorý v našej spoločnosti prebieha, vytvoril aj na našom ústave dobrú príležitosť prehodnotiť dlhodobé zameranie výskumného programu, ako i konšteláciu jeho vývoja v takom smere, ktorý by zodpovedal novým, pritom progresívnym prvkom ďalšieho vývoja našej socialistickej spoločnosti.

Ďalšie úvahy sa opierajú o Akčný program Komunistickej strany Československa i o Akčný program Komunistickej strany Slovenska. Veď práve v týchto dokumentoch sa venuje veľká pozornosť jednak všeobecnému rozvoju vedy, jednak problematike životnej úrovne, ktorá sa v nich označuje ako naliehavá úloha hospodárskej politiky.

Kolektív vedeckovýskumných pracovníkov, ktorý sa na príprave výskumného programu zúčastňoval, uvedomuje si ťažkosti vyplývajúce zo stanovenia poradia pri riešení množstva problémov, ktoré sa v minulosti vôbec neskúmali, alebo sa nesprávne skúmali, ako i pri hľadaní najvhodnejších metód na ich riešenie.

Celý komplex tejto zložitej úlohy si za-

slúži, aby ho posúdil najširší okruh odborníkov, ktorý sa priamo či nepriamo zaoberá otázkami životnej úrovne.

No ciele, ktoré si program vytyčuje, mali by byť zárukou, že sa prehĺbi výskum už riešených prác a že sa začnú riešiť ďalšie, nie menej dôležité výskumné projekty na zvládnutie mnohofunkčne zložitých problémov, aké životná úroveň v celej svojej šírke predstavuje.

Predkladáme teda čitateľovi celý výskumný program, lebo zložité riešenie úloh celého súboru otázok životnej úrovne by nemalo byť iba „kabinetnou politikou“ vedeckovýskumných pracovníkov Výskumného ústavu životnej úrovne. Prosíme všetkých čitateľov, aby nám napísali svoje pripomienky k výskumnému zameraniu ústavu.

Dlhodobé výskumné zameranie ústavu

Jednou z prvoradých úloh socialistickej spoločnosti je utvárať stále širší priestor pre rozvoj tvorivej vedeckej práce i pre včasnejšie a účinnejšie uplatňovanie jej výsledkov v spoločenskej praxi. Plne to zodpovedá všeobecným tendenciám chápania vedy a vedeckého výskumu ako dynamizujúceho faktora rozvoja ľudskej spoločnosti v podmienkach vedeckotechnickej revolúcie.

Ak toto platí pre vedu ako celok, osobitné miesto má veda súvisiaca s postavením človeka v civilizačnom procese a s jeho rozvojom v podmienkach vytvorených týmto civilizačným procesom. Aj v kapitalistickej spoločnosti nastala kvalitatívna zmena, pokiaľ ide o miesto a význam tzv. „ľudského faktora“ v civilizácii. Zatiaľ čo je v industriálnej spoločnosti rozhodujúcim „faktorom stroja“, v nastupujúcej postindustriálnej spoločnosti sa ním

stáva „faktor človek“ a podmienky jeho rozvoja, ktorých vytvorenie — ako sa všeobecne očakáva — po prvýkrát v histórii umožní človeku, aby obrátil pozornosť sám na seba.

Je logické, že v socialistickej spoločnosti, ktorá je vytvorená za tým účelom, aby pripravila kvalitatívne nové podmienky rozvoja človeka, uvedené úvahy splývajú s vlastným pozitívnym poslaním socializmu, s hľadaním ľudského variantu technickej civilizácie.

Vedeckovýskumné poslanie nášho ústavu je späté bezprostredne s takto chápaným rozvojom človeka. Životná úroveň je syntetickým vyjadrením dosiahnutého stupňa rozvoja potrieb človeka a stupňa, foriem a podmienok ich uspokojovania. Vychádza sa z toho, že naša spoločnosť podriadi celé svoje konanie cieľavedomému zlepšovaniu podmienok života ľudí. Tento proces kladie už dnes a časom bude kľásť čoraz väčšie požiadavky na hlboké a rozsiahle štúdium všetkých zákonitostí jeho rozvoja. Rozsah potrieb, požiadavky na kvalitu ich uspokojovania, hľadanie najefektívnejších ciest a foriem tohto uspokojovania — to sú najzákladnejšie problémy, ktoré v budúcnosti bude musieť spoločnosť skúmať a riešiť v záujme svojho proporcionálneho rozvoja.

Rozličnými stránkami rozvoja človeka sa zaoberajú viaceré výskumné inštitúcie ekonomického, filozofického, psychologického a demografického zamerania. Vzhľadom na svoju komplexnosť vyžaduje si však životná úroveň komplexné skúmanie jej podstaty i vzájomnej spätosti jej zložiek. A čím viac budú spomenuté (i ďalšie) vedné odbory prenikať do podstaty nimi skúmaných stránok rozvoja človeka, tým viac bude vystupovať do popredia aj nevyhnutnosť súborného, syntetického vedeckého výskumu životnej úrovne ako celku.

Takto sa chápe poslanie nášho ústavu i jeho miesto vo vedeckovýskumnej základni. Z toho sa tiež odvodzuje jeho dlhodobé výskumné zameranie i postupné ciele výskumu.

Základnou osou doterajšieho *Programu vedeckovýskumných úloh v oblasti životnej úrovne* bolo tematické prelínanie:

— súvislosti rozvoja životnej úrovne so zmenami v spôsobe života a

— súvislosti vývoja životnej úrovne s vývojom foriem rozdeľovania.

Z týchto dvoch okruhov vychádzajú aj výskumné úlohy, na ktorých ústav teraz pracuje.

Vypracúvanie syntetických prognóz celkového rozvoja životnej úrovne sa v pôvodnom programe považovalo za základnú úlohu. I keď sa s jej riešením nemohlo začať hneď pri vzniku ústavu, vidno, že sa v priebehu doterajšieho budovania ústavu vytvorili predpoklady, aby sa začali práce na vypracovaní prognóz rozvoja životnej úrovne.

Naznačené tri tematické oblasti zostávajú aj naďalej ako základné — nosné prvky koncepčného chápania výskumnej práce ústavu.

Niektoré skúsenosti z vlastnej práce ako aj skúsenosti získané zo spolupráce s výskumnými ústavmi, ktoré riešia čiastkové otázky životnej úrovne, nabádajú však k novému rozčleneniu okruhov výskumu za účelom jeho vyššej efektívnosti a komplexnosti.

Pri spresňovaní dlhodobých cieľov práce ústavu sa vyšlo z týchto postulátov:

a) Životnú úroveň treba skúmať v jej komplexnosti. Toto skúmanie je najefektívnejšie pri vedeckej analýze dosiahnutého stavu, najmä však pri prácach na vedeckej hypotéze vývoja životnej úrovne.

b) Základom rozvoja životnej úrovne je uspokojovanie fyzických, hmotných a duchovných potrieb ľudí. V podmienkach vedeckotechnickej revolúcie sa aj potreby a ich uspokojovania dostávajú do celkom novej polohy, poznačenej najmä odhaľovaním a vytváraním nových potrieb a vytváraním predpokladov na úplné zabezpečenie reprodukčných potrieb. Obidve skutočnosti treba považovať za prvky, ktoré v rozhodnej miere vplyvajú na utváranie spôsobu života.

c) Čoraz nástojčivejšie vystupuje do popredia problematika foriem a ciest uspokojovania potrieb, najmä z hľadiska ich spoločenskej efektívnosti, v ktorej sa musí prejavovať aj cieľavedomá aktivita jednotlivých pracujúcich ako významná podmienka rozvoja výrobných síl.

d) V súčasnosti existujú a aj v dohľadnej budúcnosti objektívne budú existovať rozdiely v životnej úrovni skupín obyva-

teľstva, ktoré sú vymedzené sociálnymi, profesionálnymi, regionálnymi a inými aspektmi. Vznik a utváranie týchto rozdielov v minulosti bolo poznačené najrozličnejšími činiteľmi, ktorým vo väčšine nemožno prisúdiť charakter objektívnosti. Treba preto skúmať ich podstatu, mieru, príčiny vzniku, odôvodnenosť týchto príčin i dosahu nimi vyvolaných dôsledkov na príslušnú skupinu obyvateľstva vo vzťahu k rozvoju celej spoločnosti.

e) Pre posudzovanie, hodnotenie i vypracúvanie hypotéz rozvoja životnej úrovne má osobitný význam medzinárodné porovnávanie. Mnohé skutočnosti celkového rozvoja, najmä však vnútornej štruktúry životnej úrovne nebude možno exaktne merať ani v budúcnosti. Treba preto venovať i vo výskume značnú pozornosť komparatívnym metódam hodnotenia životnej úrovne, teda najmä medzinárodnému porovnávaniu a odvodzovaniu vhodných záverov na posudzovanie rozvoja životnej úrovne u nás.

* * *

Vychádzajúc z naznačených skutočností náplň činnosti výskumného ústavu by mala spočívať v nasledujúcich okruhoch otázok životnej úrovne:

1. *Prognózy životnej úrovne*

Veda o budúcnosti, futuroológia, dosiahla najmä v niektorých západných štátoch značný stupeň svojho rozvoja. V niektorých z nich už pracujú špecializované výskumné ústavy (napríklad vo Viedni Institut für Zukunfftfragen). Aj u nás sa niektorým prácam z tejto oblasti začala venovať osobitná pozornosť.

Takisto rozvíjanie teórií ekonomického rastu pokročilo vo svete, ale aj u nás pomerne ďaleko.

Je teda bezpodmienečne nutné začať s teoretickým skúmaním otázok budúceho vývoja životnej úrovne.

Jednou zo základných úloh ústavu preto je zaoberať sa s naznačenými otázkami — opäť v celej komplexnosti životnej úrovne —, skúmať zákonitosti a tendencie jej budúceho vývoja, problémy vnútornej štruktúry, závislosti a vzťahy, do ktorých

sa dostáva v ekonomickej i mimoekonomickej oblasti, a na základe toho vytvárať teoretické i metodické predpoklady na spracovanie vedeckej hypotézy ľudských súvislosti vedekotechnickej revolúcie. Do tejto oblasti patria aj otázky modelovania, projektovania a merania životnej úrovne.

Na teoretické štúdium časovo nadviažu (a čiastočne môžu prebiehať už súbežne) analytické práce na skúmanie dlhodobých tendencií v doterajšom vývoji životnej úrovne a faktorov, ktoré naň pôsobia.

V tretej etape prikróči ústav k vlastnému spracovaniu dlhodobej prognózy životnej úrovne. Do tejto práce sa pochopiteľne zapoja vhodným spôsobom všetky výskumné zložky ústavu a uplatnia v nej výsledky vlastného výskumu.

Ústav sa chce vhodným spôsobom zapojiť aj do vypracúvania tretej etapy dlhodobého výhľadu rozvoja životnej úrovne do roku 1980.

Okrem toho ako samostatná výskumná úloha sa do tejto skupiny pričlenil aj výskum životného minima obyvateľstva v ČSSR.

2. *Výskum potrieb človeka a spoločnosti z hľadiska životnej úrovne*

Vedecká revolúcia urýchľuje — ako to ukazuje už vývoj posledných desaťročí — proces vytvárania potrieb ľudí (v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami) do takej miery a v takých krátkych časových intervaloch, že sa vytvorili podmienky pre zmenu spôsobu života ľudí v priebehu života jednej generácie.

Z týchto potrieb nástojčivo vystupuje do popredia teoretické skúmanie potrieb ako sociálno-ekonomickej kategórie v celej šírke a so všetkými problémami existujúcimi vnútri tejto kategórie ako i s problémami obsiahnutými v objektívnej nevyhnutnosti ich uspokojovania — ako základnej funkcie a nakoniec aj zmysle života.

Treba zdôrazniť, že pôjde o celý súbor potrieb, o potreby súvisiace so zachovaním existencie človeka, o hmotné, ale aj duchovné potreby. Vedecké skúmanie nevyhnutne vyžaduje takýto prístup k veci. Jednak preto, že je možná rozsiahla zastupiteľnosť v uspokojovaní potrieb, že sú široké možnosti v stanovení poradia ich

uspokojovania a nad všetkým sa rozprestiera ekonomické zastrešenie, ktoré v procese uspokojovania prakticky všetkých potrieb hrá — priamo, či nepriamo — svoju prvoradú úlohu. Všetky tieto problémy vystupujú do popredia práve s súvisie s prudkým rozširovaním palety potrieb a vyžadujú vedecké skúmanie. Predpokladá sa, že ústav môže zohrať významnú úlohu práve pri skúmaní potrieb z najširšieho hľadiska a ich vzťahov k všeobecne vytvoreným podmienkam ich uspokojovania.

Vo výskumnom programe ústavu sa ráta so skúmaním týchto prvkov naznačených problematiky:

— najzákladnejšie teoretické otázky týkajúce sa potrieb ako sociálne ekonomickej kategórie (definícia potrieb, ich obsah, rozsah, predmetnosť i vzájomné vzťahy),

— zákonitosti rozvoja potrieb, ich klasifikácia, hierarchia, proporcionálna a priority ich uspokojovaní,

— funkčnosť potrieb z hľadiska ich vplyvu na rozvoj osobnosti človeka, jeho seba-realizácie v najširšom zmysle, i z hľadiska ich vplyvu na rozvoj spoločnosti,

— faktory a mechanizmus vytvárania nových potrieb a záujmov človeka v podmienkach nastupujúcej vedeckotechnickej revolúcie,

— podmienky a formy uspokojovania potrieb.

Poznatky z oblasti skúmania potrieb budú súčasťou a východiskom tak v komplexných, ako aj prierezových analýzach životnej úrovne a jej jednotlivých komponentov. Budú aj základom pri prognózach a modelovaní životnej úrovne.

V spojitosti s výskumom potrieb počítajú sa i naďalej so skúmaním osobnej hmotnej spotreby obyvateľstva z hľadiska jej miesta a funkcie v rozvoji životnej úrovne.

3. Výskum rozdeľovacích procesov z hľadiska životnej úrovne

Medzi oblasť nášho národného hospodárstva, ktoré boli najviac poznačené deformáciami, patrí nesporne rozdeľovanie a znovurozdeľovanie národného dôchodku. Táto oblasť má významný vplyv na utváranie rozmanitých vzťahov, súvislostí i absolútnej úrovne jednotlivých zložiek život-

nej úrovne, prípadne životnej úrovne ako celku, pokiaľ ide o skupiny obyvateľstva. Jej deformácie sa teda preniesli aj do životnej úrovne — ak ju chápeme ako konečný výsledok rozvoja výrobných síl. Zasiahli však ešte vo väčšom, aj keď nekvantifikovateľnom rozsahu druhú, aktívnu funkciu životnej úrovne, v ktorej ona vystupuje ako základná podmienka, ako mobilizujúci faktor rozvoja výrobných síl.

Vidíme významnú, hoci veľmi zložitú úlohu nášho ústavu prispieť k riešeniu týchto problémov.

Čiastkové výskumy problémov v tejto oblasti treba zavŕšiť komplexnou úlohou, ktorej cieľom bude analyzovať a posúdiť súčasný stav vo využívaní foriem a spôsobov rozdeľovania a znovurozdeľovania národného dôchodku u nás a urobiť porovnanie s inými štátmi. Cieľom výskumu je zhodnotiť objektívne prvky pôsobenia jednotlivých foriem a metód uspokojovania potrieb obyvateľstva z hľadiska pôsobenia ekonomickej zákonov a naznačiť stupeň spoločenskej efektívnosti využívania každej z nich. Takto zameraný výskum bude nadväzovať na výsledky ďalších ústavov najmä z oblasti teórie rastu a vývoja proporcií medzi fondom akumulácie a fondom spotreby.

4. Výskum životnej úrovne skupín obyvateľstva

V našej etape rozvoja spoločnosti zákonite existujú rozdiely v uspokojovaní potrieb jednotlivých skupín obyvateľstva (historický vývoj, regionálne problémy rozmiestnenia výrobných síl, spôsob odmeňovania, otázky výchovy detí, formy dôchodkového, najmä starobného poistenia atď.). Treba však:

a) skúmať veľkosť týchto rozdielov, b) hľadať cesty na odstraňovanie spoločensky nežiadúcich rozdielov a

c) teoreticky skúmať predpoklady na vyrovnávanie základných rozdielov v uspokojovaní potrieb (resp. v oblastnom priereze).

Z týchto dôvodov sa bude na ústave i naďalej pokračovať v riešení výskumných úloh v súlade s dlhodobým programom.

5. Porovnávanie životnej úrovne

Za trvalú úlohu sa na ústave považuje porovnávanie životnej úrovne, najmä v medzinárodnom rozsahu. I naďalej sa bude pokračovať v riešení metodologických otázok porovnávaní a vo vyhodnocovaní postavenia ČSSR v porovnávaní s vybranými štátmi v hlavných skupinách potrieb.

V štádiu rozpracovania je porovnanie životnej úrovne ČSSR ako celku s vybranými štátmi (podľa skupín spotreby).

Zameranie tejto úlohy je orientované v dvoch smeroch: jednak na výskum hodnotových ukazovateľov, jednak na výskum a širšie medzinárodné porovnávanie naturálnych ukazovateľov.

V prvej oblasti a v rámci toho v prvej etape prác pôjde o riešenie metodologických otázok. V ďalších obdobiach, aby sa

získal ucelený pohľad, tieto práce sa rozvinú v oblasti porovnávaní reálnych príjmov na viac krajín a súčasne sa prepoja najmä s naturálnymi ukazovateľmi, ktoré interpretujú jednotlivé zložky životnej úrovne.

V druhej oblasti tohto výskumu treba získať syntetický pohľad porovnávaní, ktorý sa opiera o naturálne ukazovatele.

* * *

Na tieto základné druhy otázok sa bude ústav dlhodobo orientovať vo svojej práci. Okrem prognóz životnej úrovne a teoretického výskumu potrieb a záujmov ľudí sa s ich riešením už začalo, pravda, v rôznej šírke a intenzite.

Ivan Jakúbek

Správa o študijnom pobyte v Amsterdame

Europa Instituut amsterdamskej univerzity v spolupráci s holandskou univerzitnou nadáciou pre medzinárodnú spoluprácu (Netherlands Universities Foundations for International Cooperation — NUFFIC) usporiadal od 12. septembra 1967 do 19. apríla 1968 medzinárodný kurz o európskej integrácii (International Course on European Integration — ICEI). Kurz mal charakter postgraduálneho štúdia otázok integrácie, zúčastnilo sa na ňom vyše 20 poslucháčov z rôznych európskych štátov i zo zámoria. Zo socialistických štátov boli tam účastníci z ČSSR a Juhoslávie. ICEI prebiehal v anglickom jazyku, usporiadajú ho každoročne, ročník 1967/1968 bol druhým ročníkom.

ICEI rozdelili na dve hlavné časti. Prvá časť (september až október) obsahovala:

1. všeobecné úvodné prednášky (problematika medzinárodného práva, medzinárodných organizácií, hospodárskej situácie v Európe, ľudských práv a pod.);

2. prednášky o bežných problémoch integrácie (politicko-historický prehľad integračného úsilia západoeurópskych štátov po druhej svetovej vojne na úseku ekonomickým, politickým a vojenským, princípy

a hlavné funkcie hlavných súčasných integračných organizácií);

3. diskusné večery. Niektoré z nich boli venované už uvedeným témam; niektoré boli zamerané na najaktuálnejšie témy svetovej politiky a zúčastnili sa na nich významní činitelia z rozličných štátov, napríklad: Dr. K. Blech, poradca Ministerstva zahraničných vecí v Bonne, Ph. Cuvillier, poradca stálej francúzskej reprezentácie pri Európskych spoločenstvách, A. K. Hartogh, generálny riaditeľ pre európsku spoluprácu holandského Ministerstva zahraničných vecí, J. A. Robinson, poradca britskej delegácie pri Európskych spoločenstvách v Bruseli, W. R. Tyler, veľvyslanec Spojených štátov amerických v Holandsku, a iní.

Druhá časť ICEI (november—apríl) zahŕňovala:

1. prednášky o všeobecných problémoch integrácie,

2. prednášky a semináre zo špecializovaných predmetov. Špecializované predmety mali voliteľný charakter a členili sa takto:

- teória ekonomickej integrácie,
- teória politickej integrácie,

— problematika rozhodovania v spoločenských (EHS, Euratóme, Montánnej únii),

- politická spolupráca,
- sociálna politika,
- problematika právnych nápravných opatrení,
- podnikanie,
- právne aspekty konkurencie,
- vplyv rozhodnutí Európskych spoločstiev na národnú administratívu,
- plánovanie a koordinácia ekonomickej politiky,
- vonkajšie vzťahy,
- poľnohospodárstvo.

K týmto predmetom časom pribudli niektoré ďalšie, ktoré však mali nepomerne zúženejšiu náplň (problémy harmonizácie fiškálnej politiky, harmonizácia a unifikácia práva a pod.). Špecializované predmety zabezpečovali väčšinou významní externí odborníci z hospodárskej a politickej praxe.

3. pokračovanie v diskusných večeroch,
4. individuálna výskumná práca, spojená s písaním záverečnej práce každého účastníka,
5. študijné cesty do sídel vedúcich orgánov západoeurópskych integračných inštitúcií (týždeň v Bruseli a týždeň v Strasburku).

Prvé obdobie ICEI bolo uzatvorené celkovou skúškou, druhé obdobie skúškami z jednotlivých špeciálnych predmetov, ktoré si poslucháč vybral, a obhajobou záverečnej práce (práca sa vyžadovala v rozsahu do 50 strán). Úspešní absolventi ICEI dostali diplom.

Účastníci ICEI si predovšetkým rozšírili znalosť o najrozmanitejších aspektoch medzinárodnej integrácie, mali možnosť konfrontovať rozličné stanoviská k jednotlivým problémom, mohli spoznať hlavné stránky dnešného života západoeurópskych krajín, nadviazať užitočné osobné kontakty medzi pracovníkmi, ktorí sa venujú danej problematike. K úspechu ICEI nemalou mierou prispeli i organizátori, ktorí zabezpečili veľmi dobre celkový priebeh kurzu.

Zároveň možno poznamenať, že sa i v nasledujúcich rokoch ráta s organizovaním tohto kurzu. Zaujímavosťou z oblastí ekonomickej, politickej, právnych aj sociálnych vied sa môžu so žiadosťami o bližšie informácie o možnosti účasti na ďalších ročníkoch obrátiť na adresu: Mr. E. Jongens, Registrar of the International Course on European Integration, NUFFIC, 27 Molenstraat, The Hague, Netherlands.

Drahoš Šibl

Správy o obhajobe kandidátskych dizertačných prác

Na Inštitúcie národohospodárskeho plánovania Vysokej školy ekonomickej v Bratislave obhajoval 4. apríla 1968 Ing. Ján Porvazník, pracovník Slovenskej plánovacej komisie, kandidátsku dizertačnú prácu *Mechanizmus plánovitého riadenia rozmiestňovania investícií pri ekonomickej sústave*.

Oponentmi práce boli: prof. Ing. H. Kočtúch, DrSc., a doc. J. Baránik, obaja z Inštitútu národohospodárskeho plánovania pri VŠE v Bratislave, a doc. Mikuláš, riaditeľ Výskumného ústavu výstavby a architektúry v Bratislave. Školiteľom práce bol prof. F. Ferianc, riaditeľ Výskumného ústavu pre oblastné plánovanie pri SNR v Bratislave.

Cieľom kandidátskej práce bolo objasniť,

ako u nás treba v podmienkach plánu a trhu lokalizovať investície, aby sa dosiahol maximálny efekt a aby sa využívaním potenciálnych zdrojov oblastí zabezpečovalo zvyšovanie ich ekonomickej a kultúrnej úrovne. Problematika je v práci rozvrhnutá do 3 kapitol.

Prvá kapitola sa zaoberá cieľovými podmienkami a metodológiou rozmiestňovania a v rámci toho výrobnými a lokalizačnými činiteľmi, zásadami priestorového usporiadania výroby a jej ekonomickej rovnováhou.

V druhej kapitole kliesni práca nové pohľady na metodológiu posudzovania efektívnosti lokalizácie investícií. Pri lokalizácii investícií treba vychádzať z ocenenia vecných a osobných činiteľov výroby podľa skutočných spoločenských nákladov

v mieste ich výrobného použitia a zvažovať faktory priestorovej a polohovej renty. Táto renta by sa istým smerovaním mala dostať do ceny. Podniky by však za jednotlivé faktory priestorovej renty platili v takej výške, ktorá by bola minimálna na úrovni skutočných nákladov vynaložených na ich získanie. V miestach, kde by boli náklady priestorovej renty nižšie, než je priestor zahrnutý v cene, získali by podniky osobitný zisk z priestorovej renty.

Tretia kapitola aplikuje teoretické závery prvých dvoch kapitol do konkrétnych podmienok riadenia investičnej výstavby pri ekonomickej sústave ČSSR. Pretože trh nerešpektuje spoločenské priority, ako aj s ohľadom na skúsenosť, že samoreguláciou nevzniká dostatočné medzioblastné prelievanie akumulácie, treba aj v ekonomickej sústave riadenia usmerňovať rozmiestňovanie investícií v únosnej miere z centra.

Ak má centrum koordinovať priestorové usporiadanie výroby, musí mať predovšetkým predstavu, aké má byť priestorové usporiadanie a akými nástrojmi treba zabezpečiť jeho realizáciu, aby sa nenarušila zásada podnikovej zodpovednosti za efektívnosť investícií.

Najzaujímavejšie sú tie časti tretej kapitoly, v ktorých sa hodnotí už nová sústava riadenia na úseku investičnej výstavby. Kritizuje, že nie je dosiaľ vymedzená úloha centra a mikrosféry v ekonomickej sústave.

Dosiaľ sa nevytvára dostačujúci priestor pre rozvoj progresívnych odvetví a oblastí.

Neeliminujú, ale znásobujú sa negatívne tendencie vyplývajúce z pôsobenia trhového mechanizmu vo vzťahu k menej rozvinutým oblastiam.

Je veľmi záslužné, že sa Ing. Porvazník snažil koncepčne a pohotovo reagovať na riešenie problémov našej ekonomiky tak vo svojej kandidátskej práci, ako už predtým v našich odborných ekonomických časopisoch. Túto okolnosť vysoko hodnotil školiteľ i oponenti.

Teraz platnú sústavu riadenia nepovažuje za dôsledne ekonomickejšiu, pretože nemá jasne vymedzené úlohy plánu (centra) a trhu (podnikov). To však nie je hlavné. Hlavným nedostatkom je, že trh je naďalej deformovaný. Ceny sa tvoria v podstate administratívne. Pritom koruna nie je spoľahlivým ukazovateľom efektívnosti. Príliš často sa administratívne zasahuje do riadenia.

Diskusia o kandidátskej práci sa tak sústredila na aktuálne problémy riadenia investičnej výstavby.

Otázky prof. Kočtúcha sa týkali systému odvodov a splátok zo základných fondov. Doc. Mikuláš sa opýtal na obsah národohospodárskej efektívnosti individuálnych investícií v podmienkach plánu a trhu.

Ing. Porvazník odpovedal na všetky otázky erudovane. Komisia jednomyselne uznala, že úspešne obhájil svoju kandidátsku prácu a udelila mu vedeckú hodnosť kandidáta ekonomickej vied.

Ján Porvazník

Na Inštitúte národohospodárskeho plánovania pri VŠE v Bratislave obhajoval 4. apríla 1968 pred komisiou pre obhajoby kandidátskych dizertačných prác Ing. Michal Oláh, predseda Komisie ľudovej kontroly Západoslovenského krajského národného výboru v Bratislave, kandidátsku dizertačnú prácu — *Rozvojové tendencie služieb v ČSSR a ekonomicko-technické faktory ich zabezpečovania*. Oponentmi tejto práce boli prof. Ing. Filip Hronský, CSc., riaditeľ Výskumného ústavu životnej úrovne v Bratislave; prof. Dr. Július Chorváth, člen Katedry politickej ekonomie

Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave; Doc. Ing. Viliam Tučnák, vedúci Katedry miestneho hospodárstva a dopravy Vysoké školy ekonomickej v Bratislave.

Práca má tri kapitoly:

I. *Rozvoj služieb ako neoddeliteľná súčasť zabezpečovania rastu životnej úrovne obyvateľstva,*

II. *Objektívne činitele, ktoré podmieňujú vzrastajúci podiel na uspokojovaní potrieb obyvateľstva,*

III. *Ekonomicko-technické faktory zabezpečujúce rozvoj služieb obyvateľstva.*

Z práce je zrejme, že dizertant skúma služby zo širších spoločensko-ekonomických aspektov. Poukazuje na to, že v rozvoji služieb sa ešte dosť nedoceňujú ekonomické a technické faktory, ktoré považuje za rozhodujúce pri zabezpečovaní ich rozvoja.

V prvej kapitole sa v podstate obšahujú niektoré teoretické otázky služieb viacmenej vo všeobecnej polohe (napríklad obsahové vymedzenie pojmu služieb a ich ekonomická podstata, charakter práce služieb, klasifikácia služieb atd.). Snahou práce v tejto kapitole je teoreticky zvýrazniť význam služieb v reprodukčnom procese v súvislosti so zaistovaním rastu životnej úrovne. Kriticky prehodnocuje to, že ekonomická veda u nás dosiaľ venovala v rámci reprodukčného procesu pozornosť predovšetkým materiálnej výrobe na úkor sféry služieb (železná koncepcia rozvoja národného hospodárstva). O „výrobné“ hľadisko sa opierali aj celkové koncepcie zabezpečujúce požiadavky rastu životnej úrovne. Prehodnocujú sa aj názory na klasifikáciu služieb. Pri klasifikácii služieb sa vychádza z toho, že doterajší prístup ekonómov, ktorí odvodzovali klasifikáciu služieb, ich charakter na základe delenia práce na produktívnu a neproduktívnu, nijako neprispieval a neprispieva k rozvoju služieb, hlavne vtedy, ak sa jednoznačne spája s neproduktívnou prácou. Autor zastáva stanovisko, že ak služby sú *významným faktorom dynamičnosti modernej ekonomiky*, nemal by sa im pripisovať charakter neproduktívny, pretože významnou mierou podporujú rozvoj výrobných síl. Opodstatnenejšie je pri klasifikácii služieb opierať sa o hľadisko uplatňovania trhového mechanizmu, na základe ktorého možno rozlišovať služby s „tovarovým“ charakterom (podnikateľské služby), kde by mal v plnom rozsahu pôsobiť vplyv trhu a tovarovo-peňažné vzťahy, a služby s „netovarovým“ charakterom (nepodnikateľské služby poskytované obyvateľstvu za čiastočnú úhradu, alebo bezplatne).

Služby skúma autor ako samostatnú zložku životnej úrovne. Rozborom jednotlivých zložiek životnej úrovne zvýrazňuje váhu služieb pri celkovom zabezpečovaní rastu životnej úrovne. Porovnávacou analý-

zou s inými vyspelými štátmi poukazujeme celkový stav úrovne služieb a z toho vyplývajúce dôsledky na rozvoj ekonomiky. Zaujímavý je najmä číselný faktografický materiál, ktorý poskytuje obraz o deformácii spotreby v ČSSR, a vyvodenie záverov pre hospodársku prax. Autor analyzuje nielen platené služby, ale i keď okrajovo aj služby zo spoločenských spotrebných fondov.

Rozvojové tendencie služieb sú postavené na základe všestrannej analýzy súčasného vývoja služieb a zákonitých tendencií vyvolávajúcich túto potrebu. Výsledok analýzy ukázal, že v rozvoji služieb veľmi zaostávame za vyspelými krajinami. Kritický pohľad na prognózu do roku 1970 a 1980 je potvrdením toho, že ani do roku 1980 nedosiahnu žiadúcu úroveň. V súvislosti s rozvojom služieb autor zvýrazňuje najmä myšlienku, že prechod na intenzívny model rozvoja ekonomiky v ČSSR bude do značnej miery závisieť aj od toho, ako naše národné hospodárstvo bude schopné vytvoriť podmienky na všestranný rozvoj služieb.

V druhej kapitole, v ktorej sa rozoberajú objektívne činitele, ktoré podmieniajú rastúci podiel služieb na uspokojovaní potrieb obyvateľstva, poukazuje sa na to, čo treba rešpektovať pri vytyčovaní rozvoja služieb, aby bol v súlade s uspokojovaním potrieb obyvateľstva.

Berie sa do úvahy to, že relatívne rýchlejší rast služieb oproti iným spoločenským činnostiam je podmienený niektorými spoločensko-ekonomickými faktormi, ktoré budú tento proces ovplyvňovať. V práci sú podobne rozpracované nasledujúce spoločensko-ekonomické faktory: tendencie v zmene štýlu a spôsobu života vyplývajúceho zo sociálno-ekonomických pomerov, systém výstavby sídlisk a spôsob bývania, voľný čas a jeho užitočné využívanie, vývoj rodiny a jeho vzťah k spoločnosti, tendencie vyplývajúce zo zmeny spôsobu života na dedine a spôsob rozdeľovania výsledkov spoločenskej práce.

Pri teoretickom rozpracovaní uvedených činiteľov sa poukazuje aj na niektoré deformácie v ich ponímaní. Uvádzať sa hlavné smery v ich rozvíjaní tak, aby slúžili pri riešení koncepčných otázok rozvoja služieb, resp. sa uvádzajú problémy,

ktoré by si mal všimnúť hlavne teoretický výskum.

Rozvoj služieb, rešpektovanie daných vývojových tendencií odvodených od objektívnych zákonitostí založených na vedecky fundovaných faktoroch nemožno zabezpečiť bez vytvárania podmienok najmä v oblasti mobilizácie zdrojov určených na ich rozvoj. Tieto otázky sú predmetom tretej kapitoly, ktorá názorne ukazuje problémy súčasného stavu a prognózu ekonomicko-technických faktorov, ktoré zabezpečujú rozvíjanie služieb. Touto kapitolou sa zároveň uzatvára okruh problematiky služieb v komplexnej podobe. Súčasne sa dáva aj odpoveď na to, čo všetko treba urobiť (aké podmienky vytvoriť), aby sa mohla naplniť zákonitá nevyhnutnosť rozvíjania služieb odvodená z teórie v tejto oblasti spoločenskej činnosti. Autor sústredil pozornosť predovšetkým na tieto ekonomicko-technické faktory: stav a rozvoj materiálo-technickej základne, kďrové predpoklady a rozvoj služieb a problémy týkajúce sa kvalifikačnej štruktúry pracovníkov, organizácia práce a rozvoj služieb, princípy novej sústavy riadenia a ekonomická zainteresovanosť, tvorba cien a ich funkcia a organizačno „výrobná“ základňa podnikov poskytujúcich služby a princípy riadenia.

Jadrom tretej kapitoly a jednu z najprepracovanejších častí práce tvorí stať venovaná tvorbe cien a ich funkcií pri zabezpečovaní rozvoja služieb. Pri jej spracovaní podľa hodnotenia oponentov autor preukázal značnú znalosť skúmanej problematiky. Načrtnol najzávažnejšie vzťahy cien k rozvoju služieb a podal pomerne ucelený výklad základov teórie cien služieb. Pri skúmaní riadenia a organizácie podnikov služieb správne prichádza k záveru, že drobné podniky sú jedine vhodnou formou organizácie. Pri hodnotení súčasného stavu prináša niekoľko zaujímavých kritických pripomienok a postrehov.

Záverom treba povedať, že kandidátska dizertačná práca sa dotkla doteraz málo prepracovanej oblasti spoločenskej činnosti. Prístup k spracovaniu témy vychádza z pomerne širokého základu, na ktorom autor budoval svoje úvahy o tendenciách rozvoja služieb v ČSSR a o faktoroch zabezpečovania tohto rozvoja. V práci je zozbieraný rozsiahly faktografický materiál, efektívne využitý pre účely úvah, či už pri rozbere teoretických problémov služieb, alebo problémov hospodárskej praxe.

V rámci obhajoby Ing. Oláh odpovedal na pripomienky, námietky a dotazy oponentov. Vo svojom vystúpení sa vyjadril najmä k štruktúre práce, zdôvodnil šírku skúmanej problematiky a bližšie vysvetlil hĺbku problémov týkajúcich sa klasifikácie služieb. V diskusii sa zo živým záujmom stretli najmä otázky klasifikácie služieb a ich vzťah k tvorbe národného dôchodku a rozdeľovacích procesov vôbec. Široko sa diskutovalo aj o otázkach vytvorenia priestoru pre rozvíjanie služieb prostredníctvom vhodných organizačných foriem a ekonomických nástrojov, ktoré by neboli brzdou ich rozvoja, ale by vytvárali priestor pre ich dynamický rast. Ing. Oláh odpovedal aj na otázky týkajúce sa postavenia národných výborov vo vzťahu k podnikom poskytujúcim služby, ktoré by mali vziať na seba celkové riziko podnikania. Aj na to, čo odpovedal je treba rešpektovať pri objektivácii potrieb, ktoré by boli v súlade s celkovou potrebou obyvateľstva. Na základe predloženej práce a priebehu obhajoby komisia jednomyselne uznala, že Ing. Michal Oláh preukázal, že je schopný tvorivo pracovať a úspešne obhájil svoju kandidátsku dizertačnú prácu. Komisia navrhla vedeckej rade Inštitúciu národohospodárskeho plánovania pri VŠE, aby Ing. Michalovi Oláhovi udelila vedeckú hodnosť kandidáta ekonomických vied.

MO.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Юлиус Браник, Теория Маркса о производительном труде и современное понимание национального дохода	817
Моймир Ондрачек, Окупаемость международных займов в международном масштабе: аппликация познаний из анализа долгового цикла	833
Ярослав Фидрмуч, Исторический подход к теории Маркса о положении рабочего класса, концепция ее изложения и вопрос реабилитации взглядов К. Каутского	848

Обзор

Владимир Бахар, Федеративная система и управление народным хозяйством в США	862
Драгош Шибл, Уния Монтанна (статистический обзор)	871

Рецензии и библиография

Р. Н. Ц. Окигбо, Africa and the Common Market — Д. Шибл	882
Г. В. Черчмен, Р. Л. Ешофф, Е. Ф. Арнофф, Введение в операционное исследование — Й. Заградникова-Голоушева	884
Книжная продукция издательства <i>Entreprise Moderne d'Edition</i> — Е. Кудрна	884
Новые принципы управления народным хозяйством (библиография) — Л. Грайнер	885

Сообщения

Научно-исследовательская программа Исследовательского института уровня жизни (И. Якубек)	887
Сообщение о учебной командировке в Амстердам (Д. Шибл)	892
Сообщение о защите кандидатских диссертационных работ	893

CONTENTS

Articles

Július Bránik, Marx's Theory of Productive Work and the Contemporary Concept of National Income	817
Mojmír Ondráček, Recoverability of Developmental Loans on a International Scale: Application of Knowledge Derived from an Analysis of the Debt Cycle	833
Jaroslav Fidrmut, Historical Approach to Marx's Theory on the Position of the Working Class, the Concept of its Exposition and the Question of Rehabilitation Kautsky's Views	848

Outlines

Vladimír Bachár, Federal System and National Economy Management in the U.S.A.	862
Drahoš Šibl, The Montana Union (Statistical review)	871

Book review

P. N. C. Okigbo, Africa and the Common Market — D. Šibl	882
C. W. Churchman, R. L. Ackoff, E. L. Arnoff, Introduction into Operations Research — J. Zahradníková-Holoušová	884
From the Book Production of the Publishing House <i>Entreprise Moderne d'Edition</i> — E. Kudrna	884
New Principles of Management of the National Economy (Bibliography) — L. Greiner	885

Reports

Research Project of the Research Institute of Living Standards (I. Jakúbek)	887
Report on a Visit of Study to Amsterdam (D. Šibl)	892
Report on the Upholding of the Title of Candidate of Economic Sciences	893

Autori článkov tohto čísla: Július Bránik, Dr., riaditeľ Výskumného ústavu financií v Prahe – Mojmír Ondráček, Ing., CSc., pracovník Výskumného ústavu financií v Prahe – Jaroslav Fidrmač, Ing. CSc., docent Katedry politickej ekonómie Vysokiej školy ekonomickej v Bratislave – Vladimír Bachár, Ing., CSc., vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave – Drahoš Šíbl, Ing., CSc., pracovník Vysokiej školy ekonomickej v Bratislave

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XVI, 1968, číslo 9. – Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. – Vedúci redaktor Ernest Freistadt, tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská. – Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. – Výmer PIO č. 9263/50-III/2. – Rozširuje poštová novinová služba. – Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. – Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. – Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. – Celoročné predplatné Kčs 55,-, jednotlivé čísla Kčs 5,50. – © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.